

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N 5(14)

Dubai 2017

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 5(14), 2017**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC
WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition address: Dubai Silicon Oasis
Headquarters Building 4th Floor, C & D
Wing, Dubai Silicon Oasis, Dubai, UAE
Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international cooperation TK
Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, Kornienko V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Bashnyanin G.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Barsky Y. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shvets N. R.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shevchuk A. V.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Vdovenko N. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Zahorna T. O.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Hrapkina V. V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Babenko A.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Orehovsky V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Yuriy M.

Doctor of Historical Sciences,
Bezarov O.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Tsyganenko L. F.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Roebuck Igor Y.

Doctor of Historical Sciences,
Nikitenko K. V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Datskiv I. B.

Doctor of Philosophy, Professor,
Chikarkova M.

Doctor of Philosophy, Professor,
Andriyenko O. V.

Doctor of Philosophy, Dulyñ P. G.

Doctor of Philosophy, Alatoon

Mohammad Fayiz Ahmad

Doctor of Political Sciences, Professor,
Tkach O. I.

Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, Denysyuk S. G.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Belmaz Y. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Vlasenko K. V.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Prima R. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Kozhevnikov V. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Tarnopolskyi O. B.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Poluboiaryna I. I.

Doctor of Psychology, Professor,
Volzhentseva I.

Doctor of Psychology, Professor,
Simonenko S.

Doctor of Medicine, Professor,
Bocharov V. A.

Doctor of Medicine, Professor,
Peklina G. P.

Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, Zhalko-Titareño V.

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Baranowski V. M.

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Gogo V. B.

Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E.

Doctor of Law, Professor, Gumin A. M.

Doctor of Engineering Sciences, Alatoon
Mohammad Fayiz Ahmad

Associate Professor, Murat Elioz

Doctor of Art, Professor, Crul P. F.

PhD of Atr, Badalov O. P.

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL SCIENCES

УДК 567.24(078)

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ В СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ кандидат економічних наук, Олійник С.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування,
Україна, Київ

У статті висвітлено сутність інвентаризації як елементу методу бухгалтерського обліку та контролю, її зміст, місце і роль в господарській діяльності підприємств та у формуванні достовірних показників фінансової звітності, проаналізовано сучасний стан інвентаризаційної роботи на підприємствах та шляхи її вдосконалення. У статті висвітлюються проблемні питання проведення інвентаризації в сучасних умовах. Розкритті питання порядку та методики здійснення інвентаризації під час аудиту та запропоновано аудиторам виконувати способи та дії в процесі інвентаризації, що дасть можливість визначити реальні дані про фактичну наявність та залишки цінностей. Доведено, що значного покращення інвентаризаційної роботи можна досягнути за рахунок більш повного використання можливостей і прийомів економічного аналізу.

Ключові слова: Інвентаризація, фінансова звітність, облік, матеріально–відповідальні особи, процедури аудиту.

*кандидат экономических наук, Олейник С.А.
Проблемы и направления совершенствования инвентаризации на
предприятиях / Национальный университет биоресурсов и
природопользования, Украина, Киев*

В статье освещены сущность инвентаризации как элемента метода бухгалтерского учета и контроля, ее содержание, место и роль в хозяйственной деятельности предприятий и в формировании достоверных показателей финансовой отчетности, проанализировано современное состояние инвентаризационной работы на предприятиях и пути ее совершенствования. В статье освещаются проблемные вопросы проведения инвентаризации в современных условиях. Раскрыто вопрос порядка и методики осуществления инвентаризации во время аудита и предложено аудиторам выполнять способы и действия в процессе инвентаризации, что позволит определить реальные данные о фактическом наличии и остатках ценностей. Доказано, что значительного улучшения инвентаризационной работы можно достичь за счет более полного использования возможностей и приемов экономического анализа.

Ключевые слова: Инвентаризация, финансовая отчетность, учет, материально-ответственные лица, процедуры аудита.

PhD in Economic, S.O. Oliynyk Problems for improvement areas inventory for enterprises / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

In the article the essence of inventory as part of the method of accounting and control its content, place and role in the economic activities of enterprises and the formation of reliable indicators of financial reporting, inventory analysis of the current state of the enterprises and ways to improve it. The article highlights the issues of inventory in the modern world. Disclosure agenda and procedures for inventory during the audit and the auditors asked to perform methods and actions in the inventory, which will allow to determine the real data on availability and actual values remains. It is proved that the inventory of significant

improvement can be achieved by better use of and methods of economic analysis.

Keywords: inventory, financial reporting, accounting, material-responsible person audit procedures.

Вступ. Важливою теоретичною і практичною проблемою сучасного бухгалтерського обліку є забезпечення достовірності показників обліку і фінансової звітності. Одним із засобів такого забезпечення виступає інвентаризація як елемент методу бухгалтерського обліку. Однак в частині розробки проведення інвентаризацій спеціальна література з питань бухгалтерського обліку, контролю вже відстає від вимог практики.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження теоретичних і практичних особливостей інвентаризації знайшли висвітлення у наукових працях багатьох вчених, серед яких Бардаш С.В., Білуха М.Т., Бутинець Ф.Ф., Грабова Н.М., Дем'яненко М.Я., Дорош Н.І., Калюга Є.В., Кужельний М.В., Лінник В.Г., Нападівська Л.В., Немчинов П.П., Пилипенко І.І., Соколов Я.В., Сопко В.В., Сук Л.К., Швець В.Г., Шевчук В.О., Штейнман М.Я. та інші.

Метою статті є визначення сутності, змісту, ролі інвентаризації в господарській діяльності підприємств, обґрунтування значення та місця інвентаризації як невід'ємної складової формування достовірної фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу. Проведення інвентаризації дає можливість отримати інформацію без якої такі елементи, як баланс та звітність втрачають функцію способу пізнання дійсності.

Наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879 затверджено єдине “Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань”, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 30.10.2014

р. за № 1365/26142, що набуло чинності 01.01.2015 р. Дане положення є універсальним, тобто обов'язковим для підприємств усіх організаційно-правових форм і форм власності (крім банків, на яких дія положення не поширюється), а також представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та бюджетні установ. Прийняте «Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань» (далі Положення) більш детально та структурно розкриває види обов'язкової інвентаризації, її строки та періодизацію, документальне оформлення, склад інвентаризаційної комісії.

Вивчаючи роботи різних учених, можна зупинитися на дослідженнях С.В. Бардаш з проблеми визначення поняття «інвентаризація» де воно сформульовано найбільш повно. Тому погоджуємося, що «під інвентаризацією слід розуміти перевірку та оцінку фактичної наявності об'єкта контролю, якому притаманний комплекс наступних господарсько-правових ознак: наявність розпорядчого документа; здійснення дій колегіальним органом; встановлення кількісних і якісних характеристик об'єкта; реєстрація та оцінка фактів, нормативно-правове регулювання, рахункова та бухгалтерська обробка документів; узагальнення та реалізація результатів; прийняття рішень» [1].

Результати інвентаризаційної роботи мають висвітлюватися в примітках (пояснювальній записці) до річного фінансового (бухгалтерського) звіту, що дасть змогу його зовнішнім користувачам дістати відповідну аналітичну інформацію.

Вважаємо, що значного покращення інвентаризаційної роботи можна досягнути за рахунок більш повного використання можливостей і прийомів економічного аналізу. Так, наприклад, аналізуючи витрати на проведення інвентаризації з додатковими доходами, отриманими від відшкодованого матеріального збитку,

можна визначити ефективність проведення інвентаризацій. Проаналізувавши матеріали інвентаризації, а саме кількість відшкодованих і невідшкодованих нестач, можна виявити вплив результатів інвентаризації на фінансовий стан підприємства. Оскільки недотримання доходів веде до зменшення власних оборотних коштів підприємства.

Про регулярність проведення інвентаризацій можна судити проаналізувавши виконання плану інвентаризацій і не тільки в цілому за рік, а й за окремі його періоди (місяць, квартал). Регулярність проведення інвентаризацій дає змогу вчасно виявляти недобросовісних працівників.

Отже, аналіз проведення інвентаризацій є надійним гарантом ефективності будь-якого виробничого чи торгового підприємства, оскільки під час аналізу можна розв'язати різні завдання. А саме: оцінити загальний стан збереження товарно-матеріальних цінностей на підприємстві; оцінити виконання плану проведення інвентаризацій у цілому і окремо по періодах (місяць, квартал); вивчити динаміку результатів проведення інвентаризацій за попередній і поточний періоди; визначити та обчислити вплив основних чинників на результати проведення інвентаризацій (плановість, передача товарно-матеріальних цінностей, звірка розрахунків тощо); визначити та обчислити вплив суми нестач на товарообіг; здійснити аналіз кількості випадків і суми нестач окремо по матеріально відповідальним особам; визначити та обчислити вплив таких чинників, як вік, стаж матеріально відповідальних осіб і причини виникнення нестач і розкрадань; провести аналіз нестач і розкрадань в цілому по підприємству і в розрізі відділень, які входять до складу підприємства та інш.

Як джерелом аналізу слід використовувати плани розподілу інвентаризацій між посадовими особами, книги реєстрації контрольних перевірок інвентаризацій, таблиці обліку робочого часу, оперативні дані по нестачам і розкраданням, первинні документації, інвентаризаційні описи товарів, порівняльні відомості результатів інвентаризації товарів, накази по результатам проведених інвентаризацій.

Мають місце різні факти приховування нестач. Одним із них є шляхом укладання в період з попередньої до початку наступної інвентаризації недостовірних актів на списання бою і псування цінностей. У результаті необґрунтовано списують цінності в кількостях, що перевищують їх надходження, або допускають повторне списання раніше списаних, але ще не використаних цінностей.

Для розкриття таких фактів приховування нестач варто здійснювати прийоми контрольно-вибіркового порівняння з метою перевірки вірогідності руху цих цінностей у період між інвентаризаціями. У зв'язку із цим інвентаризаційні комісії зобов'язані перевіряти сутність і вірогідність звітів матеріально відповідальної особи, зіставляти їх дані із журналами обліку виданих доручень, здійснювати оперативне звіряння з місцевими постачальниками для контролю своєчасності і правильності оприбуткування матеріальних цінностей, що надходять на підприємство до проведення інвентаризації [2].

З метою посилення контролю за правильністю внесення до опису матеріалів інвентаризаційна комісія зобов'язана здійснювати після закінчення інвентаризацій контрольно-вибіркові перевірки інвентаризаційних описів.

Інвентаризаційний опис є відображенням майна, зобов'язань і власного капіталу. Водночас він повинен виконувати три суттєвих завдання:

- письмово відобразити наявність майна і зобов'язань підприємства на визначену дату, а також розширити функції поточного контролю;

- утворювати підставу для виведення залишків майна і зобов'язань підприємства на збірних рахунках, на якій формуються статті балансу;

- сприяти розкриттю і коригуванню помилок обліку, а також усуненню недостатньої ретельності обліку і можливих недобросовісних дій працівників бухгалтерії [3].

Але в жодному разі не варто плутати інвентаризацію у розумінні Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань від 02.09.2014 № 879 та МСФЗ-інвентаризацію. Звичний нам перерахунок і порівняння фактичних і облікових даних – це лише мала, хоча і обов'язкова частина, МСФЗ-інвентаризації.

При розробці Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань від 02.09.2014 № 879 було враховано пропозиції науковців і практиків щодо обов'язковості проведення інвентаризації на дату переходу на складання МСФЗ-звітності, включення оцінки критеріїв визнання активів та зобов'язань в інвентаризаційні процедури, уточнення термінології та її узгодження з МСФЗ, що, безумовно, сприяє підвищенню достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності компаній, проте зазначене Положення більшою мірою призначено для укладачів фінансової звітності за П(С)БО.

Під МСФЗ-інвентаризацією розуміється аналіз критеріїв визнання елементів фінансової звітності, формування ставлення (відношення)

до наявних активів, елементів капіталу і зобов'язань, оцінка їх вартості з точки зору адекватності МСФЗ.

Харламовою О.В., доведено, що для цілей фінансової МСФЗ-звітності недостатньо традиційного кількісного перерахування фактичних даних про активи, зобов'язання та елементи капіталу і ключова роль у МСФЗ-інвентаризації належить якісній оцінці на предмет відповідності всім вимогам МСФЗ у частині визнання, оцінки, подання і розкриття[4].

Проведення інвентаризації є обов'язковим для підтвердження достовірності звітності. Але питанням порядку та методики здійснення інвентаризації під час аудиту увага провідних вчених приділялася не достатньо.

Аудиторські процедури включають перевірку планів і нагляд за процесом інвентаризації, в результаті чого визначається наявність і правильність оцінки майна господарюючого суб'єкта. Тому для підвищення достовірності отриманих аудиторських доказів, доцільно аудиторам забезпечити свою присутність хоча б на двох інвентаризаціях: одній до звітної дати і другій – після.

Отже, не зважаючи на те, що більшість аудиторів-практиків при проведенні аудиту віддають перевагу документальним прийомам, проведення інвентаризації при аудиті запасів залишається вкрай необхідною аудиторською процедурою(5).

“З метою можливості проведення інвентаризації в ході аудиту запропоновано: передбачати в договорі на проведення аудиту проведення інвентаризації, на законодавчому рівні врегулювати обов'язки підприємства укладати договір на проведення аудиту до завершення звітного періоду з метою забезпечення можливості присутності аудитора під час проведення річної інвентаризації , у

випадку не проведення інвентаризації під час аудиту в аудиторському висновку це слід оприлюднювати (6)".

На наш погляд одним із способів покращення проведення інвентаризації є також застосування при цьому комп'ютерних технологій.

Можна майже повністю комп'ютеризувати процес проведення інвентаризації товарів, на яких можна проставити штрихкоди. Таке проведення інвентаризації розв'язує відразу декілька проблемних питань, а саме: дотримання об'єктивності, точність результатів, термін проведення, зменшення обсягу трудових затрат.

Комп'ютеризація процедури здійснення інвентаризації цінностей потребує створення комп'ютерних програм блоку проведення інвентаризації цінностей і оформлення її результатів. Програма виконання процедур інвентаризації при комп'ютеризації здійснюється за заданим алгоритмом, за допомогою якого виконується програма послідовності процедур контролю під час інвентаризації цінностей, що забезпечує досягнення бажаного результату.

В умовах застосування комп'ютерної техніки і програм бухгалтерського обліку є можливість побудувати таку структуру аналітичного обліку по рахунку "Недостачі і втрати від псування цінностей", яка дозволить мати будь-яку інформацію для потреб управління.

Висновки. Таким чином, організація інвентаризації потребує вирішення ряду питань. На нашу думку, таку роботу слід проводити невідкладно, щоб у найближчому майбутньому власник мав змогу відчувати ефект від проведення інвентаризації.

Література:

1. Бардаш С.В. Інвентаризація при аудиті виробничих запасів/ С.В. Бардаш // Республіканська науково-практична конференція з аудиту” Удосконалення національних нормативів аудиту”.- Житомир: ЖІТІ, 2000.-С.108-111.
2. Дудкевич О.В. Функції інвентаризації та відображення її результатів в обліку/О.В. Дудкевич // Економіка АПК. – 2006. – №11. – С. 88-93.
3. Ковенко М. Інвентаризація майна підприємства/ Ковенко М. // Податки та бухгалтерський облік – 2008 - №97 – С. 15-20.
4. Харламова О.В., Особливості інвентаризації для цілей складання МСФЗ-звітності/ Харламова О. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету- 2015.- №11– С. 298-300.
5. Проведення інвентаризації на підприємстві перед складанням річної фінансової звітності. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://consultant.parus.ua/_advice_view.asp?rnх=0588Wd3d11ddab0b654e7f5aa12d5b92d81ae
6. Петренко Н.І. Організація і методика аудиту в Україні// автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит./Н.І. Петренко.-Київ, 2004.-с.15.

References:

1. Bardash S.V. Inventoryzatsiya pry audyti vyrobnychykh zapasiv/ S.V.Bardash//Respublikans'ka naukovo-praktychna konferentsiya z audytu” Udoskonalennya natsional'nykh normatyviv audytu”.-Zhytomyr: ZhITI, 2000.-S.108-111.
2. Dudkevych O.V. Funktsiyi inventaryzatsiyi ta vidobrazhennya yiyi rezul'tativ v obliku/ O.V. Dudkevych // Ekonomika APK. – 2006. – № 11. – S. 88-93.

3. Kovenko M. *Inventaryzatsiya mayna pidpryyemstva/ Kovenko M. // Podatky ta bukhholders'ky oblik – 2008 - № 97 – S. 15-20.*
4. Kharlamova O.V., *Osoblyvosti inventaryzatsiyi dlya tsiley skladannya MSFZ-zvitnosti / Kharlamova O. // Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu- 2015.- № 11– S. 298-300.*
5. *Provedennya inventaryzatsiyi na pidpryyemstvi pered skladannyam richnoyi finansovoyi zvitnosti. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://consultant.parus.ua/_advice_view.asp?rnx=0588Wd3d11ddab0b654e7f5aa12d5b92d81ae*
6. Petrenko N.I. *Orhanizatsiya i metodyka audytu v Ukrayini// avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kandydata ekonomichnykh nauk za spetsial'nisty 08.06.04 – bukhholders'ky oblik, analiz ta audyt./N.I. Petrenko.-Kyiv, 2004.-s.15.*

УДК 657.6

ОБЛІКОВА АНАЛІТИКА ПУБЛІЧНИХ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

кандидат економічних наук, доцент, Письменна М.С.

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного
університету, Україна, Кропивницький

Актуальність питання формування звітної інформації для цілей державних закупівель в умовах електронних торгів потребує сучасних автоматизованих рішень облікових систем.

Традиційні підходи вчених Дж. Апра, Г. Праветса, П. Волтона, П. Волнізера, М. Чумаченко, Л.В. Нападовської та інших в частині формування звітної інформації на запити користувачів запропоновано розвинути шляхом удосконалення облікової аналітики запасів і витрат у програмних продуктах.

Автоматизована аналітична техніка обліку витрат передбачає структурування даних про собівартість у двох регістрах замість трьох десятків традиційних. Скорочення регістрів досягається відображенням аналітичних даних за об'єднаними спільними ключовими ознаками з урахуванням структурного підходу. Під час зміни місцезнаходження запасу (витрати), тобто їх руху, відбувається зміни всередині регістру, коли змінюється його складова. Для такої розширеної аналітики розроблені звіти, в яких ознаки «розгалужуються» на окремі аналітичні характеристики.

Собівартість розраховується не для окремих аналітичних рахунків, а для ознак, необхідних для обліку витрат та запасів. Тому при додаванні аналітичних характеристик немає необхідності вносити зміни в алгоритми проведення первинних документів і розрахунку собівартості.

Це дасть змогу реалізувати потенціал прибутковості, закладений в облікову інформацію про виробничо-матеріальні запаси для цілей державних закупівель.

Ключові слова: публічні закупівлі, аналітичний облік, автоматизація обліку, виробничо-матеріальні запаси, звітна інформація

*Ph.D. in Economics, Associate Professor, Maria Pysmenna
Accounting analytics of public government procurements under
information technologies / Kirovograd Flight Academy of the National
Aviation University, Ukraine, Kirovograd*

The urgency of the issue of forming the reporting information for the purposes of government procurement under electronic trading requires modern automated solutions to accounting systems.

Traditional approaches of scientists J. Apran, G.Preivits, P.Walton, P.Wolnizer, M.Chumachenko, L.V. Napadovskaya and others, in the part of the formation of reporting information on user inquiries, are proposed to develop by improving the accounting analytics of stocks and costs in software products.

Automated analytical technology of cost accounting involves the structuring of data on costs in two registers instead of three dozen of traditional ones. The reduction of registers has been achieved by reflecting analytical data on the combined common key features taking into account the structural approach. When stock (costs) are changing their location, that is, moving, there is a change within the register when its component changes. For such expanded analysts, there the reports have been developed, in which the features are "branched" into separate analytical characteristics.

The cost is calculated not for individual analytical accounts, but for the features necessary for accounting for expenditures and inventories. Therefore, when adding the analytical characteristics, there is no need to make changes in the algorithms of accounting the primary documents and calculating the cost.

This will make it possible to implement the potential of profitability, incorporated in the accounting information about production stocks and inventory for the purposes of government procurement.

Key words: public procurement, analytical accounting, accounting automation, production stocks and inventory, reporting information

Вступ. Функціонування системи публічних державних закупівель в умовах електронних торгів залежить від реалізації завдань цієї системи, що визначається особливостями технологічних і логістичних процесів облікових систем як замовника, так і постачальника.

Неможливість сформувати необхідну облікову аналітику щодо матеріальних запасів негативно відображається на ефективності і ритмічності матеріальних потоків для виконання повноважень державної установи. Існуюча практика інформаційного облікового середовища зазвичай обмежена типовими рішеннями традиційних підходів автоматизованого відображення запасів, товарів, матеріалів у складі активів установи, що використовуються у програмних продуктах.

Теоретичні та практичні питання управління логістичним рухом матеріальних та виробничих запасів замовників та постачальників державних закупівель розглядаються у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених, що вивчають проблеми управління постачання і інтеграції інформації у облікових системах. Більшість з них використовують традиційні підходи для вирішення питання адаптації змісту фінансової звітності до управлінських запитів в умовах глобалізаційних впливів на мобільність та інтегрованість на бізнес-інформацію.

Формування звітної інформації для актуалізованих потреб ринкового середовища на засадах, визначених Дж. Абраном, Г. Праветсом, П. Волтоном, П. Волнізером [1, с. 16-27, 2, с. 11] розвинули М. Чумаченко, Т. Кучеренко, Н. Цветкова, Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч, М.М. Шигун та ін. [3, 4, 5, 6]. Вітчизняні вчені, вирішуючи питання моделювання облікових даних традиційно оперували елементами обліку, такими як актив, пасив, дебет, кредит, обороти та сальдо рахунків для визначення напрямків формування інформаційних запитів користувачів. Зрозуміло, що в межах облікових систем інакше питання вирішувати неможливо. Проте формат запитів користувачів в умовах ринкових перетворень та інформаційної революції формування даних не

корелюється з поданням рішень щодо звітної інформації, структурованої традиційними обліковими способами.

Нові підходи до створення звітних даних було розроблено професором М.С. Пушкарем, який запропонував відійти від суто облікових рамок формування даних в звітності, а розглядати облікову систему ширше, відповідно до різноманіття бізнесового середовища, де і формуються потреби у сучасній інформації [7, с. 5].

Державні публічні закупівлі, які складають сотні мільярдів гривень обороту виробничих запасів, матеріалів, робіт та послуг в рік як для замовників, так і для постачальників, потребують сучасних і дієвих практичних рекомендацій щодо звітності про наявність запасів під кожний запит замовника державних закупівель в умовах інформаційних технологій та автоматизованого програмного забезпечення обліку руху матеріально-виробничих запасів. Окремі вчені вирішували ці питання шляхом логістики та моделювання облікової інформації щодо державних закупівель, але отримували життєво непридатні пропозиції через обмеженість теоретизованих підходів [8, 9].

Сучасні запити та потреба мобільності під час прийняття рішень щодо операцій в процесі постачання та придбання за державними закупівлями в умовах електронних аукціонів необхідно навчитися «знаходити і реалізовувати потенціал прибутковості, закладений в інформації. Одна із важливих задач за даним напрямком – пошук критеріїв, що визначають ступінь корисності і придатності інформації для цілей управління.» [10, с. 137]

Адекватність управлінських рішень під час проведення державних закупівель або участі в якості постачальника залежить від якості даних бухгалтерського обліку про предмет закупівель. В умовах проведення закупівель на електронних аукціонах роль інтегрованої

облікової інформації лише зростає. Це потребує сучасного інформаційного аналітичного супроводу кожної операції із закупівель товарів, матеріалів, робіт (послуг).

Мета дослідження та ключові завдання. Питання інформаційного середовища облікових даних, що формуються за допомогою програмних продуктів, стоїть достатньо гостро в сучасному світі панування специфічних інформаційних запитів від управління під час кожної закупівлі за державні кошти. Облікове автоматизоване програмне забезпечення відтворює основні елементи бухгалтерського обліку, такі як рахунки, дебет, кредит. Інструменти перетворення даних про господарські операції достатньо спеціалізовані, а зведені дані – обмежено інформативні, особливо в частині аналітики. Значні розбіжності між суттю інформаційних запитів управління та можливістю оперативних перетворень облікових даних під ці потреби визначає проблему автоматизованої обробки даних більшості сучасних програм для обліку та звітності. Вони продукують дані про рух та наявність запасів, виробничих та матеріальних витрат для цілей державних закупівель і не можуть забезпечити управлінські потреби на аналітичну інформацію про якісну складову конкретних виробничих запасів і матеріалів. Тому бухгалтерський облік, навіть автоматизований технологічно, не відповідає семантичній структурі та понятійному середовищу сучасних управлінських запитів. Проте можливості інформаційних технологій здатні забезпечувати багатомірну структуровану подачу інформації про будь-які активи та пасиви установи, сформовану за будь-якими вимогами щодо атрибутів і їх значень щодо господарської діяльності підприємства. Тому поєднання оперативних інтересів бізнесу і можливостей бухгалтерського обліку на рівні звітності, поданої відповідно до запитів управління потребує нетрадиційного структурування

облікових даних. Сучасні необмежені можливості інформаційних технологій забезпечують такий підхід.

Дослідження змісту та можливостей структурованого подання аналітичної інформації у звітності про рух матеріалів, витрат, запасів і виявлення на цій основі можливостей застосування автоматизованого облікового блоку щодо витрат для прийняття оперативних управлінських рішень в процесі електронних торгів з державних закупівель поставлено за мету у даній статті.

Для її досягнення автором поставлені і вирішені наступні завдання:

обґрунтувати актуальність та перспективність застосування автоматизованого підходу до формування звітної інформації про запаси, матеріальні цінності та витрати, що можуть бути використані під час участі в електронних аукціонах з державних закупівель;

дослідити основні принципи облікового відображення матеріально-виробничих запасів у звітності та трансформувати аналітичний облік для цілей прийняття оперативних управлінських рішень;

вирішити проблему забезпечення балансу інформації між запитами користувачів для цілей здійснення операцій по державним закупівлям та аналітичних даних обліку запасів.

Вирішити поставлені завдання дозволяють пошуки нових механізмів автоматизованого обліку собівартості запасів і витрат.

Виклад основного матеріалу статті. Автоматизована поглиблена аналітична технологія обліку витрат запропонована в якості альтернативи традиційному аналітичному обліку запасів і витрат в умовах автоматизованого середовища.

Новий підхід лежить у площині удосконаленого технологічного підходу до автоматизованого відображення аналітики запасів і витрат

в обліку, за якого основні правила обліку запасів і витрат, які використовуються у кожній автоматизованій бухгалтерській програмі, залишаються незмінними:

- собівартість складських запасів обліковується за їх номенклатурою;

- собівартість покупних запасів визначається за первинними документами, включає ціну постачальника і додаткові витрати на придбання;

- собівартість вибуття запасів визначається в автоматичному режимі одним із способів, передбачених бухгалтерським стандартом, і не може бути змінена вручну;

- вартість матеріальних витрат дорівнює вартості вибуття матеріалів зі складу, вартість нематеріальних витрат визначається за первинними документами;

- прямі виробничі витрати обліковують відповідно до партії (товарів) і відносяться до собівартості конкретного найменування продукції;

- загальновиробничі витрати, а також виробничі витрати, не віднесені до конкретного виду продукції, підлягають розподілу за визначеною базою;

- собівартість продукції власного виробництва калькулюється в автоматичному режимі, включаючи прямі та розподілені витрати, і не може бути змінена вручну.

Використання автоматизованої поглибленої аналітичної технології обліку витрат передбачає нову техніку і структуру зведених даних і алгоритми розрахунку собівартості.

Оскільки основні правила автоматизованого обліку собівартості не змінилися, не змінюються і первинні документи, якими відображається рух запасів, реєстрація і розподіл витрат.

Механізм нової поглибленої аналітичної технології обліку витрат стосується обліку і запасів, і витрат. А нашій інтерпретації реєстрів і аналітичних операцій, термінологічно «запаси» ідентифікуються як витрати, адже ідеологічно будь-яке придбання (виробництво) запасу не є самоціллю підприємства, його мета - отримання прибутку від продажів. Отже, собівартість запасу формує витрати, необхідні для отримання доходів: або запас буде проданий з формуванням собівартості реалізації; або списаний у виробництво для технологічного процесу (матеріал - виробнича витрата - продукція - собівартість реалізації); або буде списаний на витрати періоду.

З точки зору керівника, запас стає витратою на самому початку його обліку на підприємстві, коли він придбавався. Бухгалтерська точка зору визначає запаси і витрати як дві різні статті, проте запас - це обов'язково майбутня витрата, інші варіанти вибуття запасу просто неможливі.

Запропонована аналітична техніка обліку витрат передбачає структурування даних про собівартість в реєстрах, що дозволяє вирішувати в автоматизованому режимі необхідні управлінські задачі аналітичних оцінок ефективності закупівель.

У традиційному автоматизованому режимі обліку собівартості запасів і витрат для відображення їх руху у виробничому циклі на підприємстві використовують типові реєстри накопичення: «Партії товарів на складах», «Витрати», «Незавершене виробництво», «Витрати на випуск» та інші. Крім облікових завдань, ці реєстри використовуються в різних облікових підсистемах управлінського, бухгалтерського і податкового обліку. В середньому у автоматизованих програмах для обліку собівартості використовується близько 30 реєстрів накопичення інформації про витрати. У режимі автоматизованої поглибленої аналітичної технології обліку витрат

використовується тільки два реєстри накопичення: «Облік витрат (для цілей управлінського обліку)» і «Облік витрат (для цілей бухгалтерського обліку та податкових розрахунків)». У програмі весь період знаходження на підприємстві запас (витрата) відображається в одному і тому ж реєстрі.

Під час зміни місцезнаходження запасу (витрати), тобто їх руху, відбувається зміни всередині реєстру, коли змінюється його складова. Отже мова йде про структурні зміни в реєстрі.

Надходження запасів відображається по елементу бухгалтерської програми матеріально-виробничі запаси.

При списанні у виробництво («Вимога-накладна») він вибуває з цього елемента і з'являється у елементі реєстру «Витрати». При віднесенні на певний вид продукції («Розподіл матеріалів на випуск») витрата вибуває з елемента «Витрати» і надходить в елемент «Витрати на випуск». При випуску продукції («Звіт виробництва за зміну») витрата, вже включена в собівартість продукції, вибуває з елемента «Витрати на випуск», транзитом проходить через «Випуск» і надходить в елемент реєстру «Матеріально-виробничі запаси» - уже у складі собівартості продукції.

Інформація з реєстра вказує не тільки на місцезнаходження витрати і її вартість, а й весь рух витрати на підприємстві. У автоматизованій програмі при формуванні структури рухів реєстра обов'язково дотримується принцип подвійного запису. В першу чергу, це дозволяє повторити «шлях витрати» при розрахунку остаточної собівартості, що значно прискорює розрахунок. Але це не єдина перевага нової структури даних реєстру.

Дотримання принципу подвійного запису дозволяє формувати перевірений часом та зручний звіт – так звану «шахматку»: про напрямки списання запасів, про аналітику розподілу витрат і т.д.

Вся інформація про запаси і витрати враховується в одному реєстрі витрат. Оскільки кількість аналітичних рахунків обліку витрат достатньо велике (близько 30), то для зручності роботи з реєстром «однорідні» аналітичні рахунки об'єднані в розділи. Наприклад, розділ аналітики виду обліку включає інформацію про місцезнаходження витрати: елемент обліку, склад або виробничий підрозділ, рахунок обліку та податкове призначення. Для зберігання всієї необхідної інформації використовується одне, а не декілька вимірювань реєстра. І це зберігає аналітичність витрат для цілей трьох різних облікових підсистем.

Даний режим окрім аналітичних призначень, має ще й додаткові контрольні властивості, адже може виявляти розбіжності аналітик, які неминуче виникають через помилки введення даних. Виявлення всіх помилок дозволяє зробити автоматизований звіт, що відображає і аналізує негативні залишки по реєстру. Принцип подвійного запису формує негативні залишки саме за рахунок розбіжностей аналітичних рахунків оприбуткування і витрат запасів або формування і розподілу витрат.

Визначальні характеристики аналітичних рахунків використовуються тільки в реєстрі. У первинних документах вказуються значення окремих аналітичних характеристик операції, які «об'єднуються» в ознаки при проведенні. Для режиму розширеної аналітики розроблені звіти, в яких ознаки «розгалужуються» на окремі аналітичні характеристики. Це дозволяє користувачеві нічого не знати про ознаки аналітичних характеристик, але використовувати потрібні в підсистемах податкового, статистичного обліку.

Використання аналітичних ознак ускладнює налаштування власних управлінських звітів про закупівлі товарів, матеріалів на базі універсального. Але з іншого боку, значно полегшується додавання

власних аналітичних характеристик, не передбачених типовим рішенням. Собівартість розраховується не для окремих аналітичних рахунків, а для ознак, необхідних для обліку витрат та запасів. Тому при додаванні аналітичних характеристик немає необхідності вносити зміни в алгоритми проведення первинних документів і розрахунку собівартості.

Висновки. Специфічні бізнесові запити на інформацію в процесі функціонування системи публічних державних закупівель в умовах електронних торгів потребує поглибленої облікової звітності щодо виробничо-матеріальних запасів. Відсутність аналітичних компонентів даних звітності негативно відображається на ефективності і ритмічності матеріальних потоків для виконання повноважень державної установи.

Всупереч традиційних підходів автоматизованого відображення запасів, товарів, матеріалів у складі активів установи, що використовуються у облікових програмних продуктах, запропоновано використовувати для цілей звітності про виробничо-матеріальні запаси на запити учасників державних закупівель аналітичну техніку обліку витрат. Вона передбачає структурування даних про собівартість в регістрах, що дозволяє вирішувати в автоматизованому режимі необхідні управлінські задачі аналітичних оцінок ефективності закупівель.

Література:

1. Jeffrey S. Apran. *International Accounting and Multinational Enterprises/ Jeffrey S. Apran and Lee H. Ragebaught.* – Boston: Warren, Gorham & Lamont, Inc., 1981.
2. Previts G.J. *Global History of Accounting, Financial Reporting and Public Policy: Europe / G.J. Previts, P.P. Walton, P.A. Wolnizer.* – Emerald Group Publishing, 2010. – 302 с.

3. Чумаченко М. Сучасний підхід до розвитку фінансової звітності у відповідності з основними напрямками інституціональних теорій / М. Чумаченко, Т. Кучеренко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – №8. – С. 12-19.
4. Цветкова Н. Суттєвість інформації фінансової звітності та її вплив на економічні рішення користувачів / Н. Цветкова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – №7. – С.38-45.
5. Теорія бухгалтерського обліку: моногр. / Л.В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер, Р. Матезіч та ін.; за заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 735 с.
6. Шигун М.М. Розвиток теорії та методології моделювання системи бухгалтерського обліку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / М.М. Шигун. – К., 2010. – 36 с.
7. Пушкар М.С. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: моногр. / М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко. – Тернопіль: Карт-бланш, 2011. – 336 с.
8. Іншина О.В. Суть та значення логістики фінансових потоків у системі державних закупівель / О.В. Іншина // Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” Науково-технічний журнал “Наукові вісті” №6 (44). – Київ, 2005. – С. 5-13.
9. Ковалев А.Е. Перспективы бухгалтерского учета в XXI веке./ А.Е. Ковалев, Ю. И. Ковалева // Бухгалтерский учет и анализ. – 2015. – № 6. – с. 135-140.
10. Пономарева Ю.В. Методические подходы к учету затрат на осуществление закупочной деятельности предприятий торговли //

Вестник Международного славянского университета. – 2001. – Т. 4, № 2. – с. 38-40.

Referenses:

1. Jeffrey S. Apran. *International Accounting and Multinational Enterprises/ Jeffrey S. Apran and Lee H. Ragebaught. – Boston: Warren, Gorham & Lamont, Inc., 1981.*
2. Previts G.J. *Global History of Accounting, Financial Reporting and Public Policy: Europe / G.J. Previts, P.P. Walton, P.A. Wolnizer. – Emerald Group Publishing, 2010. – 302 s.*
3. Chumachenko M. *Suchasnyi pidkhdid do rozvytku finansovoi zvitnosti u vidpovidnosti z osnovnymy napriamamy instytutsionalnykh teorii / M. Chumachenko, T. Kucherenko // Bukhhalterskyi oblik i audyt. – 2011. – №8. – S. 12-19.*
4. Tsvietkova N. *Suttievist informatsii finansovoi zvitnosti ta yii vplyv na ekonomichni rishennia korystuvachiv / N. Tsvietkova // Bukhhalterskyi oblik i audyt. – 2007. – №7. – S.38-45.*
5. *Teoriia bukhalterskoho obliku: monohr. / L.V. Napadovska, M. Dobiia, Sh. Sander, R. Matezich ta in.; za zah. red. L.V. Napadovskoi. – K.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2008. – 735 s.*
6. Shyhun M.M. *Rozvytok teorii ta metodolohii modeliuвання systemy bukhalterskoho obliku: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ekon. nauk: spets. 08.00.09 «Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)» / M.M. Shyhun. – K., 2010. – 36 s.*
7. Pushkar M.S. *Idealna systema obliku: kontseptsii, arkhitektura, informatsiia: monohr. / M.S. Pushkar, M.H. Chumachenko. – Ternopil: Kart-blansh, 2011. – 336 s.*
8. Inshyna O.V. *Sut ta znachennia lohistyky finansovykh potokiv u systemi derzhavnykh zakupivel / O.V. Inshyna // Natsionalnyi tekhnichnyi*

universytet Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut" Naukovo-tekhnichnyi zhurnal "Naukovi visti" №6 (44). – Kyiv, 2005. – S. 5-13.

9. *A. E. Kovalyov. The prospects of accounting in XXI veke./A. E. Kovalyov. YU. I Kovalyova//Accounting and analysis. – 2015. – No. 6. – page 135-140.*

10. *Ponomareva Yu. V. Methodical approaches to the accounting of costs of implementation of purchasing activity of trade enterprises//Bulletin of the International Slavic university. – 2001. – T. 4, No. 2. – page 38-40.*

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 377.091.33-027.22

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ УЧНІВ ПТНЗ

Коптєва О.М.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

Статтю присвячено аналізу проблеми спілкування учнів в умовах професійно-технічного навчального закладу та розвитку комунікативних умінь з метою формування соціально-професійної зрілості. Основна увага приділяється ролі спілкування як взаємодії людей, членів певної соціальної групи, оскільки без нього людина не може задовольнити свої життєво важливі потреби, розвиватися і, взагалі, жити. Розкриті основні функції спілкування, комунікативні уміння та форми реалізації ділового спілкування для учнів професійно-технічних навчальних закладів. Вказано основні

проблеми та бар'єри, які можуть виникати в учнів під час ділового спілкування.

Ключові слова: спілкування, комунікація, учні професійно-технічних навчальних закладів, соціально-професійна зрілість, бар'єри міжособистісної комунікації, форми ділового спілкування.

Olha Koptueva Development of communicative skills as a condition of formation of social and professional maturity of vocational education students/ Volodymyr Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University, Ukraine, Kropyvnytskyi

The article is devoted to the analysis the communication problems of students in the environment of vocational and technical educational establishments and development of communication skills in order to form social and professional maturity. The focus is set onto the role of communication as interaction between people, members of a particular social group, since without it people cannot satisfy their vital needs, develop and, in general, live. Basic functions of communication, communication skills and business communication forms of implementation of vocational-technical schools have been analyzed. Main problems and obstacles that may arise during business communication of students have been specified.

Keywords: talking, communication, students of vocational educational establishments, social and professional maturity, interpersonal communication barriers, forms of business communication.

Вступ. Зміни у всіх сферах життя нашої країни потребують постійного покращення національної системи освіти та виховання, пошуку ефективних шляхів підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства. Учень ПТНЗ повинен володіти комплексом професійних

знань, особистісних якостей, соціально-комунікативних умінь, що допоможуть йому у майбутньому стати висококваліфікованим фахівцем, який здатний самостійно приймати рішення, проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, самовизначатись як професійно, так і особистісно та ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Все це, безперечно, активізує проблему формування соціально-професійної зрілості учнів ПТНЗ при умові розвитку комунікативних умінь.

Проблеми спілкування та розвитку особистості часто переплітаються. З однієї сторони, наголос робиться на визначальній ролі процесу спілкування у становленні особистості (Л.І. Анциферова, Г.С. Костюк, Б.Ф. Ломов, В.М. М'ясищев), з іншої – особистість розвивається як суб'єкт спілкування (Б.Ф. Баєв, Г.О. Балл, І.Д. Бех, С.Д. Максименко та інші).

Вихованню комунікативних умінь і навичок учнів присвячені роботи сучасних дослідників (В.І. Тернопільська, О.І. Шушунова, Н.Ю. Бутенко, В.В. Москаленко, А.В. Мудрик, О.О. Леонтьєв та інші).

Метою статті є аналіз впливу однієї з умов формування соціально-професійної зрілості учнів професійно-технічних навчальних закладів – розвиток комунікативних умінь під час навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Спілкування у житті людини відіграє важливу роль, оскільки не можна бути щасливою, працювати, самовдосконалюватися та самостверджуватися, не контактуючи з іншими. Спілкування, на думку багатьох вчених, є однією з нагальних потреб людини, яка живе в суспільстві [1, с. 44]. Спілкування – специфічна міжособистісна взаємодія людей як членів суспільства, представників визначених соціальних груп. Воно опосередковується

системою суспільних відносин і є їхньою персоніфікованою особистісною формою вияву [2, с.363-364].

У своїх роботах Н.Ю. Бутенко визначає спілкування як багатогранний процес, що реалізується в різних формах і містить розвиток суспільства і суспільних відносин, формування і розвиток особистості, соціалізацію особистості, створення та розвиток суспільних способів взаємодії людей, навчання, передачу вмінь та навичок, обмін інформацією, діяльністю тощо.

Отже, спілкування – це умова спільної діяльності, оскільки саме завдяки спілкуванню відбувається розподіл функцій між індивідами, включеними в єдину діяльність, узгодження індивідуальних зусиль, їхня координація, обмін досвідом, знаннями, спільне планування і спільна діяльність, а також контроль за її результатами. [3, с. 12]. Воно відіграє величезну роль у формуванні та розвитку особистості.

Спілкування можна охарактеризувати як взаємодію людей, членів певної соціальної групи, умовою існування людини. Оскільки без нього людина не може задовольнити свої життєво важливі потреби, розвиватися і, взагалі, жити. Через спілкування людина отримує знання про навколишній світ, користується суспільними цінностями, пізнає природу. Саме під час спілкування відбувається комунікативний процес – обмін інформацією, думками, почуттями, способами та результатами діяльності, на основі чого може виникнути взаєморозуміння та взаємодопомога. Тому спілкування і виступає одним із чинників соціальної детермінації поведінки індивіда. Людина завжди прагне впливати на свого партнера і, як правило, піддається його впливу також.

Н.Ю. Бутенко функції спілкування розділяє на дві категорії: соціальні (орієнтовані на потреби суспільства) – функції планування і координації спільної трудової діяльності; функція управління; функція

соціального контролю; функція забезпечення міжгрупової взаємодії та соціально-психологічні (пов'язані з потребами окремої людини) – функція контакту і ототожнення; функція соціалізації [3, с. 14].

Також автор виділяє функції спілкування, використовуючи мету спілкування як критерій класифікації: 1. контактна функція (готовність до прийняття та передачі повідомлень під час спільної діяльності); 2. інформаційна функція (обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями); 3. спонукальна функція (активізація партнера на виконання необхідних дій); 4. координаційна функція (взаємне орієнтування й узгодження дій при організації спільної діяльності); 5. функція розуміння (сприйняття й розуміння змісту повідомлення і взаємне розуміння намірів, настанов, переживань, станів); 6. емотивна функція (залежність емоційних переживань у партнерів спілкування); 7. функція встановлення відносин (виконання відповідної соціальної ролі, в якій взаємодіє особистість); 8. функція здійснення впливу (зміна стану, поведінки, індивідуально-значеннєвих станів партнера) [3, с. 14-15].

Всі функції взаємопов'язані між собою та впливають на життя людини. Оскільки під час спілкування не лише відбувається передача інформації, але й вплив на інших людей, вплив на емоційний стан співрозмовників, пізнання, організація спільної діяльності тощо.

Кожна людина має потреби, які відображають стан порушеної рівноваги в організмі. Саме вони стають причиною активності, пошуку шляхів відновлення комфортного існування людини. Розрізняють біологічні, соціальні та духовні потреби. Спонукаючи людину до дій, потреба породжує мотив, який може існувати у формі інтересу, потягу, ідеалу або установки. Саме для задоволення матеріальних і

духовних потреб, реалізації своїх інтересів людина вступає у взаємодію з іншими та встановлює певні зв'язки.

Спілкування належить до групи соціальних потреб і починається з того, що людина задовольняє яку-небудь потребу у сфері тієї діяльності, яку це спілкування обслуговує. Тоді формується певний комунікативний намір, виникає комунікативна задача та шляхи її рішення. В свою чергу, комунікативна задача містить орієнтування на зовнішню ситуацію спілкування, цілі та особливості співрозмовника. Відповідно характер орієнтування змінюється в різних ситуаціях спілкування.

Людина завжди орієнтується на того, хто говорить, планує своє спілкування і обирає конкретні засоби (насамперед мовні), що будуть використовуватися під час спілкування. В той же час має відбуватися контроль ефективності спілкування, встановлюватись зворотній зв'язок, який дозволяє людині оцінити правильність обраних засобів та способів спілкування.

Тому, звичайно, для реалізації успішного спілкування, людина має володіти цілим спектром комунікативних умінь:

- уміння швидко і правильно орієнтуватися в умовах спілкування;
- уміти правильно планувати власне мовлення;
- уміння правильно вибрати зміст акту спілкування;
- уміння знайти адекватні засоби для передачі змісту [3, с. 21].

Якщо ж одна із ланок акту спілкування порушено, то людина може не досягти бажаного результату. Особливо це важливо не скільки під час побутового спілкування, скільки під час ділового.

Завдяки дослідженням учених виокремлено три взаємопов'язаних сторони спілкування: комунікативну (обмін інформацією між індивідами та її уточнення), інтерактивну (організація взаємодії суб'єктів, які спілкуються, тобто обмін не лише знаннями,

думками, ідеями, а й діями при побудові спільної стратегії взаємодії) та перцептивну (процес взаємного сприймання й розуміння співрозмовників, пізнання ними одне одного) [1, с. 45].

Виходячи із гіпотези нашого дослідження, нам варто розглянути комунікативну сторону спілкування та вказати, які комунікативні вміння варто розвивати для формування соціально-професійної зрілості учнів ПТНЗ.

Комунікація – це передача інформації від однієї системи до іншої через посередництво спеціальних матеріальних носіїв, сигналів. Це необхідна передумова функціонування і розвитку всіх соціальних систем, бо вона забезпечує зв'язок між людьми, робить можливим накопичення і передачу соціального досвіду, розподіл праці і організацію сукупної діяльності, управління, трансляцію культури [4, с. 403].

У суспільстві комунікація відбувається між індивідами, групами, організаціями, державами та культурами завдяки знаковим системам (мовам). Комунікація між людьми відбувається у формі спілкування. Це обмін знаннями, думками, ідеями, ціннісним ставленням та емоційним станом.

Комунікативний акт завжди відбувається між двома партнерами – комунікатором (людина, яка передає інформацію) та реципієнтом (людина, яка приймає й інтерпретує інформацію). Кожний з них є активним учасником, оскільки взаємне інформування їх припускає налагодження спільної діяльності. Тому в кожному комунікативному процесі взаємодіють діяльність, спілкування та пізнання.

В той ж час під час обміну інформацією кожен учасник впливає на інших, на їх поведінку. Ефективність комунікації і вимірюється саме тим, наскільки значним та результативним є вплив на іншу людину. Це важливо за умови, коли комунікатор та реципієнт говорять однією

мовою, тобто їх взаємозв'язок буде ефективним, якщо всі знаки та закріплені за ними значення будуть зрозумілими всім учасникам. У процесі спілкування для передачі інформації люди можуть використовувати як вербальні, так і невербальні засоби спілкування.

Крім перелічених умов та ускладнень, які можуть виникнути при їх недотриманні, під час комунікативного процесу можуть виникати комунікативні бар'єри, які мають соціальний та психологічний характер.

У своїй роботі В.В. Москаленко виділяє такі бар'єри міжособистісної комунікації: уникнення (уникнення контактів з небажаними особами, забування (не слухати); авторитет (обезцінення інформації за рахунок зниження авторитету комунікатора); нерозуміння, яке може виникати внаслідок різних причин, зокрема, фонетичного бар'єру (невиразність мови, мова з великою кількістю слів-паразитів); семантичний бар'єр (різниця в тезаурусі – існуючих системах значень партнерів спілкування), жаргон, сленги; стилістичний бар'єр (наприклад, критичні зауваження, неемоційність читання казки дітям, використання імперативного стилю («ти повинен»), категоричні слова; логічний бар'єр (логіка є або дуже складною, або спрощеною; є чоловіча, жіноча, дитяча логіка, бідних і багатих, здорових і хворих). Комунікатор повинен вибирати адекватну для даного моменту систему доказів [4, с. 409].

Людина неспроможна жити і розвиватися поза суспільством, а тому і поза взаємодією з іншими людьми. Така взаємодія відбувається завдяки спілкуванню. Молоде покоління має навчитися співпрацювати, налагоджувати ділові стосунки з партнерами, долати комунікативні бар'єри, бути активним, відповідальним та успішним,

налагоджувати міжособистісні відносини та організувати оточуючих людей для досягнення певної мети.

Тому для учнів ПТНЗ на сьогоднішній день вкрай важливо навчитися міжособистісному спілкуванню, оскільки цей вік є сензитивним для комунікативного розвитку, є періодом удосконалення необхідних комунікативних знань та умінь, засвоєння зразків поведінки і соціальних ролей та набуття досвіду спілкування для професійної самореалізації.

Ми розглядаємо міжособистісну комунікацію, оскільки саме діалогічний тип стосунків є універсальним та необхідним для встановлення ділових контактів, формою розкриття потенційних можливостей учасників взаємодії.

Міжособистісна комунікація визначається як процес обміну інформацією, який призводить до розвитку і зміни останньої в загальному інформаційному полі, яке створюється партнерами спілкування [4; с. 405].

За характером взаємодії визначають особистісну та рольову міжособистісну комунікацію. Особистісна не має строгих норм, індивідуалізована та має неформальний ситуативний характер. Друга різновидність міжособистісного спілкування визначена рольовими відносинами між учасниками спілкування, а тому більш формалізована, її зміст та форма залежать від соціальних ролей, які виконують партнери.

Специфіка міжособистісного спілкування полягає в тому, що інформація не просто передається від одного учасника до іншого, але й уточнюється та розвивається. Учасники одночасно займають активну позицію у взаємодії, а отже мають налагоджувати сумісну діяльність. Кожен з них має орієнтуватись на активність іншого, визначаючи мотиви, цілі та установки свого партнера.

Наступною особливістю міжособистісної комунікації є отримання нової інформації та характер обміну цієї інформацією, який виступає психологічним впливом на учасників комунікації з метою зміни поведінки. В залежності від цього інформація, що йде від комунікатора, може бути спонукальною та констатуючою.

Для успішності міжособистісної комунікації необхідно, щоб комунікатор та реципієнт використовували єдину систему кодування і декодування знаків. При чому люди мають однаково розуміти не лише значення одних і тих самих слів, але й їх смисл.

Основним засобом комунікації, властивим тільки людині, є мова. В той же час люди використовують інші засоби – жести, міміку, пози, одяг і навіть предмети, що їх оточують. Тому розділяють вербальну і невербальну комунікацію.

Вербальна комунікація характеризується тим, що відбувається обмін повідомленнями, що можуть існувати окремо від людини, яка їх передає; складові елементи повідомлення (букви, слова, речення) чітко відділені один від одного, їхнє співвідношення відбувається лише за певними правилами; вербальні повідомлення легше піддати аналізу, оцінити та проконтролювати; необхідно вчити дітей говорити. Щодо невербальної комунікації, то вона має ряд своїх особливостей: обмін повідомленнями відбувається лише в конкретній ситуації з людьми, які вступають у взаємодію; невербальне спілкування важко розкласти на одиниці; невербальна поведінка спонтанна, довільні рухи переважають над контрольованими; невербальну мову люди засвоюють самостійно за допомогою копіювання, спостереження та наслідування. В той же час два види комунікації знаходяться у тісній взаємодії.

У своїх роботах О.О. Леонтьєв наголошував на тому, що спілкування є ніби внутрішнім механізмом життя колективу (чи

соціальної групи). І саме взаємодія, обмін ідеями, інтересами, засвоєння суспільно-історичного досвіду, а не передача інформації, є цим механізмом. Тому варто досліджувати спілкування у його становленні та динаміці, його механізми і засоби як частини діяльності спілкування. І нарешті, що особливо важливо, – аналіз взаємовідносин спілкування з іншими видами діяльності людини, передусім з практичною та пізнавальною [5].

Тому володіння на належному рівні учнями ПТНЗ системою комунікативних умінь сприятиме покращенню не лише їх взаємодії з групою, але й формуванню соціально-професійної зрілості.

Так, О.О. Леонт'єв вважає, що до професійних комунікативних умінь потрібно включати: мовленнєве спілкування; забезпечення зворотнього зв'язку, правильний вибір змісту спілкування та адекватних засобів його передачі; орієнтування в співрозмовникові; самопрезентація; володіння невербальними засобами спілкування та установлення контакту [5].

Також автор у своїх роботах вказує, що комунікативні вміння мають такі аспекти, як: самопрезентація (представлення себе оточуючим за допомогою комунікації) та техніка спілкування та контакту (вербальна і невербальна).

У роботі «Педагогическое общение» автор вказує на такі комунікативні вміння (ми будемо вказувати на ті, які необхідні для нашого дослідження):

- вольові якості (вміння управляти своєю поведінкою);
- якості уваги (спостережливість, гнучкість, переключення);
- вміння соціальної перцепції (читання «з обличчя»);
- вміння розуміти, а не тільки бачити (розуміти психічний стан іншої людини);
- вміння «подавати себе» (самопрезентація);

- уміння оптимально будувати своє мовлення в психічному плані (мовленнєвий контакт з іншими);

- уміння мовного і немовного контакту [6, с. 34].

У своєму дослідженні А.І. Годлевська об'єднує розроблений нею перелік мовленнєвих умінь у чотири групи, а саме: логічно-смыслові, технічно-виражальні, емоційно-експресивні, прогностичні. До першої групи вона включає такі з них: логічно вибудовувати і доводити мовлення до мети, встановлювати взаємодію із слухачем, формулювати цілі висловлювання, ініціювати процес мовлення. До другої групи входять наступні вміння: володіти технікою та інтонаційною варіативністю мовлення, реалізовувати різні його види. Відповідно складниками третьої та четвертої груп є такі вміння: здійснювати емоційно-експресивний вплив на слухача, співрозмовника; адаптувати мовленнєві вміння до педагогічного процесу залежно від його мети; володіти професійним мовленнєвим етикетом та прогнозувати природну комунікативну поведінку і результати комунікації, використовувати результати аналізу мовленнєвих умінь мовця в проектуванні його мовлення; здійснювати контроль і збирати засоби корекції вказаних умінь [7, с. 114-115].

Цей перелік комунікативних якостей є досить широким і розкриває всі сторони спілкування.

Л.О. Савенкова, аналізуючи комунікативні вміння викладача, звертає увагу на такі комунікативні вміння (для нашого дослідження важливо розглянути комунікативні вміння в процесі професійної підготовки, оскільки ми говоримо про формування соціально-професійної зрілості учнів ПТНЗ): мовленнєве спілкування; володіння немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, професійно-педагогічною увагою, соціальною перцепцією; орієнтування в ситуації спілкування; створення творчого самопочуття;

установлення і підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні; самопрезентацію; використання «пристосувань»; завоювання ініціативи; побудову та реалізацію плану спілкування; володіння педагогічним контактом [8].

Також для нашого дослідження можна використати запропоновані автором блоки комунікативних умінь, які відповідають етапам професійного спілкування. На нашу думку вони сприятимуть успішній професійній діяльності будь-якого спеціаліста. До них відносяться етап орієнтування та планування, етап виконання та реалізації та етап контролю. Проведення кожного з названих етапів вимагає володіння певними комунікативними вміннями:

1. Проектування спілкування: побудова змісту спілкування, створення творчого самопочуття.

2. Організація спілкування: самопрезентація, володіння професійною увагою, орієнтування в ситуації та установлення й підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні, завоювання ініціативи, реалізація плану спілкування.

3. Регулювання спілкування: мовленнєве (вербальне) спілкування, володіння немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, соціальна перцепція, використання "пристосувань" [8].

Оскільки навчально-виховний процес побудований на засадах демократизму, гуманізму та індивідуалізації, а напрямом освіти стає педагогіка співробітництва і партнерства, то це вимагає від учнів навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної та громадсько-організаторської активності. В свою чергу соціально-комунікативна активність особистості розуміється науковцями по-різному: реалізація фізичних здібностей особистості; психологічна зрілість, самостійність; заняття індивідом соціальної позиції у групі, суспільстві, у системі спілкування; оцінним ставленням індивіда до самого себе.

Активність особистості під час спілкування акцентує увагу і на емоційно-почуттєвому аспекті взаємодії між людьми. Оскільки під час спілкування виникає обмін особистісно значимою інформацією, виникає залежність від інших учасників спілкування і, як наслідок, взаємна відповідальність за збереження сформованих відносин.

Метою спілкування має стати досягнення певного результату. Якщо акт спілкування буде порушено (одна з його ланок), то воно буде неефективним. Якщо у звичайному спілкуванні це не так суттєво, то там, де змістом спілкування є психологічний вплив (переконання), ефективність чи неефективність спілкування соціально значущі.

Тому варто розглянути форми роботи, які будуть ефективно впливати на формування комунікативних умінь учнів професійно-технічних навчальних закладів під час формування соціально-професійної зрілості.

На нашу думку, найбільш ефективними формами реалізації ділового спілкування для учнів професійно-технічних навчальних закладів є індивідуальна бесіда, колективне (групове) обговорення ділових проблем (переговори, дискусія, «мозковий штурм»), бесіди виховного характеру, тренінги спілкування. Також доречним при навчанні комунікативним умінням як способам використовувати мовні знання і навички для вирішення практичних завдань спілкування, може бути використана методика «ділових ігор».

На сьогоднішній день в рамках навчально-виховної роботи в ПТНЗ для формування комунікативних умінь учнів класними керівниками, психологами та майстрами з виробничого навчання проводяться такі заходи, як: година спілкування «Я чоловік! Я – дружина!», заняття з елементами тренінгових вправ «Творчість, як запорука успіху», «Розвиток комунікативних якостей особистості»,

«Стрес та його вплив на людину», тренінг «Толерантність та подолання стереотипів», виховні години «Сімейні цінності», «Ціннісне ставлення до оточуючих і до себе», флеш-моб до міжнародного дня солідарності молоді. А також тематичні уроки, круглі столи, дискусії: «Права дитини. Закон і реальність», «Вчимося жити у мирі і злагоді», «Демократія і свобода слова – що це таке?», тощо.

Висновки. Отже, результативність професійної освіти визначається не стільки тим, як забезпечується засвоєння учнями професійних знань та умінь, скільки їх підготовленістю до свідомої активності і самостійної діяльності в різних сферах життя суспільства. Практика показує, що майбутні фахівці не завжди підготовлені до реалій життя, не відповідають вимогам суспільства (низька самоорганізація, недостатній розвиток здібностей до самоудосконалення і самовираження, слабкий прояв суспільної активності, пасивне відношення до перетворень, що відбуваються в суспільстві). У зв'язку з цим особливе значення для теорії та практики сучасної освіти набуває проблема розробки педагогічних умов для формування соціально-професійної зрілості учнів в умовах професійно-технічних навчальних закладів. На наш погляд, однією з ефективних умов формування соціально-професійної зрілості є розвиток комунікативних умінь учнів.

Література:

- 1. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т.К. Чмут, Г.Л. Чайка, М.П. Лукашевич, І.Б. Осечинська. – К.: МАУП, 1999. – 208 с.*
- 2. Соціолого-педагогічний словник / За загальною ред. В.В. Радула, вид. 2-ге. – Харків: Мачулін, 2015. – 444 с.*
- 3. Бутенко О.Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручник. / О.Ю. Бутенко – Вид 2-ге. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.*

4. Москаленко В.В. Соціальна психологія Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене / В.В. Москаленко – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688с.
5. Леонтьев А.А. Психология общения. – 2-е изд., испр. и доп./ А.А. Леонтьев – М.: Смысл, 1997. – 365 с. – (Сер. «Психология для студента», вып. 4).
6. Леонтьев А.А. Педагогическое общение./ А.А. Леонтьев – М.: Знание, 1974 – 47 с.
7. Годлевська А.І. Формування мовленнєвого компонента педагогічного спілкування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.І. Годлевська. – К., 1998. – 180 с,
8. Савенкова Л.О. Система комунікативних умінь викладача // Видання ЧДУ імені Петра Могили. – 2002. – 24-11-1 Точка доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2002/24-11-1.pdf>

References:

1. Etyka dilovogho spilkuvannja: Kurs lekcij / Т.К. Chmut, Gh.L. Chajka, М.Р. Lukashevych, I.B. Osechynsjka. – К.: МАUP, 1999. – 208 s.
2. Sociologho-pedagoghichnyj slovnyk / Za zaghajnoju red. V.V. Radula, vyd. 2-ghe. – Kharkiv: Machulin, 2015. – 444 s.
3. Butenko O.Ju. Komunikatyvni procesy u navchanni: Pidruchnyk. / O.Ju. Butenko – Vyd 2-ghe. – К.: KNEU, 2006. –384 s.
4. Moskalenko V.V. Socialjna psykhologhija Pidruchnyk. Vydannja 2-ghe, vypravlene i dopovnene / V.V. Moskalenko – К.: Centr uchbovoji literatury, 2008. – 688s.
5. Leontev A.A. Psikhologiya obshcheniya. – 2-e izd., ispr. i dop./ A.A. Leontev – М.: Smysl, 1997. – 365 s. – (Ser. «Psikhologiya dlya studenta», vup. 4).
6. Leontev A.A. Pedagogicheskoe obshchenie./ A.A. Leontev – М.: Znanie, 1974 – 47 s.

7. Ghodlevsjka A.I. *Formuvannja movlennjevogho komponenta pedagoghichnogho spilkuvannja: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / A.I. Ghodlevsjka. – K., 1998. – 180 s.*

8. Savenkova L.O. *Systema komunikatyvnykh uminj vykladacha // Vydannja ChDU imeni Petra Moghyly. – 2002. – 24-11-1 Tochka dostupu: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2002/24-11-1.pdf>.*

УДК 378.14

ASPECTS OF TRAINING ECOLOGY STUDENTS

USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

M.Y. Kupchak

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

The paper discusses the areas of implementing information and communication technologies (ICT) in the educational process of training ecology students and the effect that they have on the fulfillment of innovative teaching functions with regard to the training of ecological professionals. The most efficacious information and communication technologies are pointed out. The distinguished general software tools included Internet resources, multimedia software packages, office software packages and educational software. The category of specialized software embraced geographic information systems (GIS) for various purposes, statistical software packages, software tools for analysis and forecasting of ecological processes, expert systems, information and reference systems. It was concluded that the combination of a large number of images, sound, graphic, video and animated materials by using educational e-resources is of a special importance for training ecology experts.

Key words: innovative education technologies, information and communication technologies, ecological education, training of ecological experts, expert systems.

Introduction. The contemporary stage of civilization development is marked with the acute problems of natural resource management and the need to ensure a comfortable existence for future generations, which leads to a conclusion that education ecologization should be defined as a major paradigm of reaching sustainable development. From this perspective, the issue of ecological education improvement is gaining importance, and the need for enhancing the quality of ecologists' training is growing, since their professional activity is directly connected with natural resource preservation, renewal and use [1].

Formation of a new, ecobiocentric world view requires a different level of education, comprehension of larger information volumes and higher-quality generalizations. One of the major factors of ecological training intensification is the implementation of innovative information and communication education technologies. Practicing teachers state that in the ecological education, information and communication technologies as a system of teaching methods ensuring optimal and effective perception, learning and use of information interactively are most advisable for solving educational tasks. ICT application in the professional training raises students' motivation, stimulates cognitive interest of the prospective experts and creates opportunities for enhancing students' independent learning. Computers and information technologies open new horizons for students' learning and creative work.

Scientists have developed a sufficient potential for solving theoretical and applied problems appertaining to ecological education and use of information and communication technologies in education. Philosophical

concepts of innovative development of education in modern society were studied by V.Andrushchenko, H.Vasianovych, I.Ziaziun, V.Kremen, V.Lutay, N. Nychkalo, M. Romanenko, and P. Saukh. Theoretical and methodological aspects of developing ecological competence in prospective experts were discussed by V. Boholiubov, O. Zablotska, L. Lukyanova, O. Mateiuk and I.Soloshych. Such scholars as H.Biliavskiy, V. Boholiubov, L.Raksha, O.Nahorniuk and A.Khudin developed the didactic aspects of ecological education. Individual issues of the university training of ecologists were explored by L.Budnik, Yu.Komissarov and N. Taranova.

The main aspects of educational process computerization were analysed in the works of V.Bykov, M.Zhaldak and V.Zabolotnyi. The core of information and communication technologies for education and aspects of their application in learning particular academic disciplines were studied by such scientists as M.Anisimova, I. Bulakh, V. Hlushkov, R. Hurevych, M. Kademiia, Ye. Klementieva, V. Klochko, V. Lavrynets, Yu. Mashbyts, V. Monakhov, N. Morze, O. Piekhota, I. Pidlasyi, Ye. Polat, S. Rakov, S. Semerikov, I. Synelnyk, S. Smyrnov, O. Spivakovskiy, V. Sumskiy and O. Shestopaliuk.

Objectives of the paper. As of today, the issue of using ICT for teaching professional disciplines to prospective ecologists has not been sufficiently treated in the scientific and practical literature. Therefore, this paper aims at discussing some specific aspects of this issue.

Presentation of the main materials of the study. Practice shows that the conventional system of training ecology experts does not promote either creativity in students or their self-fulfilment or knowledge acquisition intensification. Extensive character of the educational process targeting middling students fails to further the development of a professional interest in gaining knowledge and does not form the habits of a creative approach

to problem solution and optimal information search in the course of professional training.

Accordingly, the studies of practicing teachers show that these are information technologies as a system of teaching methods ensuring optimal and effective perception, learning and use of information interactively that are most advisable for solving educational tasks [2]. Integration of the areas of natural sciences and humanities in the modern ecological education on the basis of educational ICT makes it possible to kindle the students' interest in academic disciplines, fosters their creative abilities and stimulates their further development [3].

ICT combine information technologies with communication ones in order to solve various tasks confronting contemporary educational information society and include all the technologies used for communication and information handling [4]. In the learning process, information and communication technologies can be regarded as the methodology and technology of the educational process with the use of cutting-edge e-learning tools. Here belong both information technologies and pedagogical ones, i.e. not only the methods and technical means of collecting, organization, storage, processing, transfer and presentation of information with the help of computers and computer communication, but also the study, development and systemic use of the principles of educational process organization for developing learning-enhancing tools [1].

We believe that the implementation of ICT in the prospective ecologists' training should be done in the following areas:

- computer-oriented learning, first of all, for economic and legal sciences;
- application of cutting-edge information technologies in students' scientific research;

- development of new computer software.

Use of ICT in the above-listed areas allows the implementation of the following functions of innovative learning in the course of ecological training:

- information (expansion of the information space of the educational process owing to the access to various ecological information resources);
- tools (implementation of the computer-aided powerful state-of-the-art cognitive and search tools for students' learning, research and creative activities);
- modelling (use of interactive multimedia models of various ecological objects, phenomena and processes for the organization of learning and research activities);
- visualization (visual presentation of various ecological objects, dynamic demonstration of correlations and interdependencies, using computer and multimedia facilities);
- automation (automation of specific phases of the learning – monitoring of students' performance, practicing reproductive skills, learning the algorithms of solving typical ecological problems, getting acquainted with new information, etc.);
- communicative (implementation of group learning, in particular group projects, round tables, business games, group mini-research, surveys, discussions, conferences, seminars);
- analytical (accumulation, statistical and comparative analysis, and forecasting of the main tendencies and regularities of the social and economic development on the global and local scale) [5].

Of all the variety of information and communication technologies for education, the most efficacious and promising for training prospective ecologists, in our opinion, are the following:

– projective technologies, i.e., development of all kinds of ecological projects such as creative, research, game, information ones; this fosters students' creative potential, promotes their independence due to the possibilities of free choice in decision making, understanding of the need for a comprehensive approach to different spheres of social life, practical use of the gained knowledge, skills and experience, adopting of ecobiocentric attitude [4];

– technologies involving the modelling of certain objects and their properties or phenomena both at the stage of learning new information and for research purposes; this increases students' curiosity, promotes formation of ideas of the properties of a certain object, phenomenon or process on the basis of students' own experiments and observations;

– technologies involving the use of multimedia presentations, which allows an intrinsic combination of ICT elements with the conventional learning; this exerts a comprehensive influence on the students' sensory system and emotional sphere and increases the interest in the learning process and motivation of prospective experts for professional training;

– technologies based on e-resources; students' involvement in solving learning tasks using games or role playing based on the facts of the real world with the use of various information resources helps to prove the importance of ecological knowledge and skills and stimulates their conscious acquisition [5].

With a focus on the information and communication technologies most promising for training prospective ecologists, let us single out the resources with which to implement these technologies. First of all, it should be noted that such resources can be both universal, i.e. suitable for training experts in different fields, and specialized, i.e. meant for training prospective ecologists.

The category of universal resources includes:

– Internet resources. The Internet is a source of data beneficial for the objectives of learning, information analysis and evaluation, which can be used both for the search of the necessary tutorials and for a distant (remote) discussion of the problems arising while gaining new knowledge and solving the set tasks. Such variative (both independent and group) creative work enhances the motivation for learning, develops communicative and creative skills and abilities, fosters students' independence;

– multimedia software packages, which allow the development and reproduction of text, graphic, animation, video and audio information. An integral use of several information perception channels improves the quality of knowledge acquisition;

– office software packages (text and graphic editors, software applications for making presentations, spreadsheets, database management systems, etc.) are used for preparation of learning and teaching materials (templates, diagrams, tables, presentations, papers) and for students' presentation of the results of the tasks in the electronic form;

– educational software packages used for organizing the learning activity (for instance, Moodle), which help students both at the new information learning stage (due to teaching guides, illustrative examples and additional references contained therein) and at the stage of academic performance assessment (distant monitoring, various types of assessment).

The specialized software for ecological training includes:

– geographic information systems (GIS) for a variety of purposes (land management, general ecological situation, contamination of water objects, soil and air by toxicants, etc.). Most GIS have a graphic representation of spatial information in the form of separate freely-

combinable layers and some reference information (textual or numeral) on the objects, which can be used for selection. In the scope of the university educational process, these, first of all, include ready-to-use GIS, for example, 2Gis (double-GIS) enabling one to analyze the location of environmentally-unfriendly factories and traffic flows, and compare this data with the experimental information [6];

- statistical software packages, including Statistika, Statgraphics and SPSS;
- software tools for analysing and forecasting of ecological processes, for example, simulation modelling packages FreeWare and Creative Common;
- expert systems (ES), which are formalized knowledge bases obtained from ecology experts. When working with them, one should take into account that most existing ES do not generate a single solution, but rather a set of possible solutions specifying their strong and weak points and the probability of solving the problem. Out of this set, ecology experts can independently select the optimal solution based on the additional information;
- field-specific information and reference systems, for instance, LigaZakon and NaU-online.

At the same time, it should be remembered that excessive use of ICT in the educational process can have negative consequences stemming from the active invasion of artificial and illusory impressions from the on-screen virtual plots into the human natural inner world and from the interaction with them. The danger may also lurk in a deliberate manipulation of a young person's consciousness and disregard for computer health and safety regulations. Therefore, the implementation of information and communication technologies into the learning process should be well-considered, carefully planned and prepared [7].

Conclusions. The necessity of introducing ICT in ecological education is obvious and unquestionable. The application of universal and specialized software, combination of a great number of images, sound, graphic, video and animated materials by using educational e-resources is gaining a particular importance, especially in professional training of prospective ecologists, which allows changing the whole learning process. Due to using ICT, organization of the educational process is focused not only on the discussion of theoretical issues and implementation of practical tasks, but also enhances ecology students' learning and research, which ensures the efficient use of class hours paying attention to the key and difficult issues of a course.

The further research will be aimed at studying the optimal ICT forms and tools for studying the legal disciplines by prospective ecologists.

References:

1. *Lytvynenko O.I. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii dlia pidvyshchennia yakosti ekolohichnoi osvity / O.I. Lytvynenko, H.V. Palicheva // Vymiriuvalna ta obchysliuvalna tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh. – 2011. – №1. – S. 244-248.*
2. *Aniskin V.N. Informatsionnye tekhnologii v ekologicheskomo obrazovanii / Vladimir Nikolaevich Aniskin. – [Yelektronniy resurs] – Rezhim dostupu: www.ito.su/1999/II/4/466.html – Zagolovk z ekranu. Mova ros.*
3. *Velychko N.D. Rozrobka urokiv z poiednanniam tradytsiino-informatsiinykh ta aktyvnykh form i metodiv / Nataliia Dmytrivna Velychko // Informatsiini tekhnolohii na urokakh biolohii. – Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova», 2009. – S. 78-104.*
4. *Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkolariv: [nauk.-metod. posibnyk] / N.A. Pustovit, O.L. Prutsakova, L.D. Rudenko, O.O. Kolonkova. – K.: Pedahohichna dumka, 2008. – 64 s.*

5. Bilousova L.I. Formuvannia piznavalnoho interesu uchniv osnovnoi shkoly do navchannia pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin za kompiuternoї pidtrymky / L.I. Bilousova, N.V. Zhytienova // *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. – 2010. – № 2 (16). – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.ime.edu-ua.net/em16/emg.html>.
6. Soloshych I.O. Kompleksnyi pidkhid u vykorystanni informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u protsesi naukovoї diialnosti maibutnikh ekolohiv / I.O. Soloshych, S.I. Pochtoviuk // *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia: zb. nauk. prats.* – K., 2016. – № 52. – Vyp. 2. – S. 81-92.
7. Ivashchuk K.O. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak suchasnyi zasib navchannia v osviti / K.O. Ivashchuk. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/informatsiino-komunikatsiini-tekhnologiyi--yak-suc.html>. – Zaholovok z ekranu. – Mova ukr.

УДК 378. 147:614.253

**УДОСКОНАЛЕННЯ КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ РІВНІВ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР ДО ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Лукащук І.М.

Хмельницький національний університет, базовий медичний коледж,
Україна, Рівне

У статті висвітлено результати багаторічної експериментально-дослідницької роботи з формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер у процесі навчання хіміко-біологічних дисциплін. Наведено результати діагностики рівнів сформованості хіміко-біологічної компетентності майбутніх медичних сестер на початковому та прикінцевому етапах дослідження, які відбуваються під впливом педагогічних умов та

розробленої автором моделі. Проведено аналіз підходів у психолого-педагогічній літературі до вибору критеріїв та показників рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх медичних сестер. Проаналізовано трактування понять “критерії” та “рівні” дослідниками та у словникових джерелах.

Ключові слова: медичні сестри, фахова компетентність, хіміко-біологічні дисципліни, міжпредметні зв'язки, критерії, показники рівнів.

I. Lukashchuk Improvement of criteria and indicators of educational levels of future nurses professional activities: the results of the investigation / Khmelnytsky National University, Base Medical College, Ukraine, Rivne

The article highlights the results of many years experimental and research work as to the formation of professional competence of future nurses in the process of teaching of chemical and biological disciplines. Here it is presented the results of diagnostics of the levels of chemical and biological competence of medical students at the initial and final stages of the research and statistical processing, which are under pedagogical conditions and developed author's model. We have analyzed the approaches in psychological and pedagogical researches of recent years as to the selection of the criteria and indicators of the readiness of nurses for professional activity. The interpretation of the concepts "criteria" and "levels" is analyzed by the researchers and in dictionaries.

Key words: nurses, professional competence, chemical and biological disciplines, interdisciplinary connections, criteria, indicators of levels.

Вступ. Суттєвою ознакою, якому ВООЗ приділяє особливу увагу, є відставання України від багатьох держав в частині співвідношення лікарів і середнього медичного персоналу, взагалі, і медсестер,

зокрема, який в умовах зростання попиту на медичні послуги міг би розвантажити лікарів від виконання нескладних другорядних функцій [1, с. 11]. Реформування медичної освіти потребує адекватних змін в підходах до підготовки медичних сестер. Серед таких чільне місце займає компетентнісний. В умовах медичного коледжу такий підхід передбачає не тільки формування фахової компетентності медичної сестри із необхідними знаннями, уміннями та навичками, але й високої мотивації до фахового зростання. У зв'язку із цим важливого значення набуло питання вибору компонентів фахової компетентності та визначення критеріїв і показників рівнів її сформованості у майбутніх медичних сестер.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав значну увагу науковців до підготовки медичних сестер на засадах компетентнісного підходу. Що стосується підготовки медичної сестри в Україні то нами проаналізовані дисертаційні роботи, серед яких дослідження Л.О. Борисюк, С. Вітвіцької, М.І. Данюк, М.Р. Демянчука, І.Р. Махновської, І.В. Радзієвської, З.П. Шарлович, де представлені різні підходи до вибору компонентів фахової компетентності та визначення критеріїв і показників рівнів готовності майбутніх медичних сестер до професійної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-педагогічної літератури вказує на відсутність єдиного підходу до вибору компонентів фахової компетентності та критеріїв і показників рівнів готовності майбутніх медичних сестер до професійної діяльності, зокрема при викладанні хіміко-біологічних дисциплін в умовах використання міжпредметних зв'язків в освітньому процесі медичного коледжу.

Тому **метою статті** є представлення та аналіз результатів дослідження формування фахової компетентності майбутніх

медичних сестер у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін в умовах використання міжпредметних зв'язків.

Основний зміст статті. Науково-дослідницька робота з формування основ фахової компетентності майбутніх медичних сестер у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін тривала протягом чотирьох років (2013 - 2017 роки). Організацію і проведення дослідження проведено в три етапи: визначення мети дослідження та стану сформованості основ фахової компетентності; визначення завдань дослідження та проведення експерименту; підсумкове тестування, математичні обчислення та підведення підсумків дослідження.

Реалізація поставленої мети передбачала відбір компонентів готовності до фахової діяльності та критеріїв цього процесу. Особливості, структуру і зміст формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер нами розглянуто раніше [2], тому обмежимося лише розкриттям вибору компонентів науковцями, котрі вивчали особливість підготовки медичних сестер до фахової діяльності у дисертаційних дослідженнях останніх років на засадах компетентнісного підходу. В основу вибору компонентів було покладено праці Л. Борисюк і В. Краєвського, котрі стверджують, що у складі будь-якої компетентності необхідно виокремити чотири загальні компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексивний) [3; 4].

Проводячи дисертаційне дослідження формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер в процесі фахової підготовки З. Шарлович виокремлює структуру професійно-педагогічної компетентності, котра включає мотиваційно-аксіологічний, когнітивний, операційно-діяльнісний та особистісний компоненти [5, с. 83].

Стосовно вибору критеріїв та показників і рівнів їх сформованості, то спочатку вивчили подані у працях науковців тлумачень цього поняття.

Ми використовували визначення, яке подається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, “критерій – це підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось, мірило” [6, с. 758].

Тому обираючи критерії для визначення сформованості основ професійної фахової компетентності майбутніх медичних сестер враховували наступні вимоги:

1) критерій має відображати відносну значущість властивостей об'єкта, що оцінюється;

2) критерій має адекватно представляти властивості або явища;

3) сформовані критерії мають нести ознаки, притаманні предмету, який вивчається, незалежно від волі або свідомості суб'єктів;

4) ознаки мають бути сталими, мають повторюватись та відображати сутність явища;

5) система взаємопов'язаних ознак повинна розкривати основний зміст критеріїв [7, с. 125].

Що стосується показників, то варто зауважити, що ступінь прояву критерію виражається через показники. Поняття критерій набагато ширше, ніж показник, адже одному критерію може відповідати значна кількість показників.

Базуючись на аналізі педагогічних досліджень та беручи до уваги, що мотивація – це сукупність стійких мотивів, з певною ієрархією, що в подальшому виражає спрямованість особистості ми обрали для формування основ фахової компетентності першим компонентом мотиваційний. Критерієм для нього ми визначили сформованість мотивів і цілей майбутньої фахової діяльності через усвідомлення

необхідності і важливості хіміко-біологічної освіти майбутньої медичної сестри. Показниками цього критерію ми визначили: розвиненість інтересу до одержання знань з фахових дисциплін; професійна ерудиція та мотивація на розширення діапазону професійних можливостей шляхом опанування дисциплін хіміко-біологічного циклу; прагнення до самовдосконалення.

Інші компоненти, критерії та показники сформованості фахової компетентності представлені на рис. 1.

Мотиваційний компонент	<p>Сформованість мотивів і цілей майбутньої фахової діяльності через усвідомлення необхідності і важливості хіміко-біологічної освіти</p> <ul style="list-style-type: none"> – розвиненість інтересу до одержання знань з фахових дисциплін; – професійна ерудиція та мотивація на розширення діапазону професійних можливостей шляхом опанування дисциплін хіміко-біологічного циклу; – прагнення до самовдосконалення.
Когнітивний компонент	<p>Рівень навчальних досягнень з хіміко-біологічних дисциплін майбутніх медичних сестер</p> <ul style="list-style-type: none"> – оперування студентами базовою медичною термінологією в процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін; – хіміко-біологічна грамотність; – обсяг, осмисленість засвоєних хіміко-біологічних знань.
Діяльнісний компонент	<p>Вміння вирішення хіміко-біологічних завдань професійного спрямування.</p> <ul style="list-style-type: none"> – використовувати хіміко-біологічні знання у процесі вирішення професійних завдань; – виявляти хіміко-біологічну сутність медичних процесів; – встановлювати причинно-наслідкові зв'язки при поясненні хіміко-біологічних процесів, котрі протікають в організмі.
Особистісний компонент	<p>Прагнення до професійного самовдосконалення на основі самоосвіти</p> <ul style="list-style-type: none"> – поглиблення хіміко-біологічних знань; – самооцінка та самодіагностика; – самостійність у вирішенні завдань фахового спрямування – організація самоосвітньої діяльності.

Рис.1. Компоненти, критерії та показники сформованості фахової компетентності майбутніх медичних сестер.

Разом з тим формування фахової компетентності медичних сестер залежить від фундаментального рівня хіміко-біологічної підготовки, досвіду володіння такими знаннями, усвідомлення їх важливості у фаховій діяльності.

На етапі констатувального експерименту, котрий був проведений на базі таких медичних навчальних закладів України: Дніпродзержинське медичне училище, Донецький базовий медичний коледж, Котовське медичне училище, Луцький базовий медичний коледж, Новоселицький медичний коледж буковинського державного медичного університету, Рівненський базовий медичний коледж, Рокитнівське медичне училище. Загальна кількість опитаних студентів становить 578 чоловік, викладачів – 177, серед них - 27 викладачів хіміко-біологічних дисциплін та 93 – викладачі загальномедичних і спеціальних дисциплін.

Дослідження проводилося відповідно існуючих методик, що адаптовані та доповнені автором, котрі детальніше представлені в статті [8].

Одержані результати показані в табл. 1.

Таблиця 1

Показники сформованості основ фахової компетентності майбутніх медичних сестер (навчання на базі 9 класів)

Компоненти фахової компетентності майбутніх медичних сестер (на базі 9 класів)	Цифрові показники кількості студентів і рівнів сформованості у них основ фахової компетентності						Середнє значення
	Високий (творчий)		Середній (достатній)		Базовий (низький)		
	кс:	%	кс	%	КС:	%	
Мотиваційний	7	5,74	97	79,51	18	14,75	3,91
Змістовний	21	17,21	96	78,69	5	4,10	4,13
Діяльнісний	4	3,28	81	66,39	37	30,33	3,73
Особистісний	15	12,30	98	80,33	9	7,38	4,05
Узагальнені показники	12	9,63	93	76,23	17	14,14	3,95

1) високий рівень властивий 9,63% майбутнім медичним сестрам;

2) достатній рівень мають 76,23% студентів;

3) 14,4% студентів продемонстрували показники низького рівня.

Аналіз результатів вказує на необхідність спрямування активності майбутніх медичних сестер на поглиблення самоосвіти, важливість виконання самостійних завдань у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін.

Студенти, що навчаються на базі 11 класів показали наступні результати сформованості основ фахової компетентності (табл. 2):

1) високий рівень - 12,17% респондентів;

2) достатній рівень - 79,20% студентів;

3) показники низького рівня - 8,63% студентів.

Таблиця 2

**Показники сформованості основ фахової компетентності
майбутніх медичних сестер (навчання на базі 11 класів)**

Компоненти фахової компетентності майбутніх медичних сестер (на базі 11 класів)	Цифрові показники кількості студентів і рівнів сформованості у них основ фахової компетентності						Середнє значення
	Високий (творчий)		Середній (достатній)		Базовий (низький)		
	кс:	%	кс	%	КС:	%	
Мотиваційний	10	8,85	99	87,61	4	3,54	4,05
Змістовний	11	9,73	92	81,42	10	8,85	4,01
Діяльнісний	12	10,62	86	76,11	15	13,27	3,97
Особистісний	22	19,47	81	71,68	10	8,85	4,11
Узагальнені показники	14	12,17	90	79,20	10	8,63	4,04

Отримані результати дають підставу узагальнити та сформулювати висновок про наявність недоліків шкільної хіміко-біологічної освіти, а фахова підготовка майбутніх медичних сестер потребує вдосконалення організації процесу вивчення хіміко-біологічних дисциплін (як фундаментальних у формуванні професійної компетентності студентів) шляхом реалізації визначених у дослідженні педагогічних умов та розробленої моделі.

В силу об'єктивних причин (перейменування навчальних закладів та відсутність можливості проведення експерименту в Донецькому медичному коледжі) формувальний експеримент проводився у меншій кількості навчальних закладів. Оскільки методика дослідження підтвердила свою дієвість, то була використана для проведення формувального експерименту з незначним коригуванням. Студенти були розподілені на контрольні (КГ) і експериментальні (ЕГ) групи.

Для визначення ефективності педагогічних умов та моделі формування основ фахової компетентності у майбутніх медичних сестер здійснено порівняльний аналіз інтегральних показників оцінювання всіх компонентів за виокремленими критеріями в ЕГ і КГ до початку формувального експерименту та після його завершення. Результати подано в табл. 3

Таблица 3

**Узагальнені результати формувального експерименту студентів,
що навчаються на базі 9 класів**

Компоненти професійної компетентності майбутніх медичних сестер (на базі 9 класів)	Група	Етап контролю	Цифрові показники кількості студентів і рівнів сформованості у них компонентів фахової компетентності						Середнє значення
			Високий (творчий)		Середній (достатній)		Базовий (низький)		
			кс:	%	кс:	%	кс:	%	
Мотиваційний	ЕГ	ВК	5	10,64	18	38,30	21	44,68	3,53
		ПК	17	36,17	25	53,19	5	10,64	4,26
	КГ	ВК	4	8,89	20	44,44	19	42,22	3,58
		ПК	6	13,33	21	46,67	17	37,78	3,71
Змістовний	ЕГ	ВК	6	12,77	15	31,91	21	44,68	3,47
		ПК	10	21,28	26	55,32	10	21,28	3,96
	КГ	ВК	5	11,11	17	37,78	17	37,78	3,47
		ПК	7	15,56	21	46,67	14	31,11	3,71
Діяльнісний	ЕГ	ВК	5	10,64	17	36,17	20	42,55	3,47
		ПК	9	19,15	26	55,32	12	25,53	3,94
	КГ	ВК	5	11,11	17	37,78	19	42,22	3,51
		ПК	6	13,33	20	44,44	18	40,00	3,69
Особистісний	ЕГ	ВК	4	8,51	15	31,91	25	53,19	3,43

		ПК	7	14,89	27	57,45	13	27,66	3,87
	КГ	ВК	4	8,89	17	37,78	19	42,22	3,44
		ПК	5	11,11	22	48,89	16	35,56	3,67
Узагальнені показники	ЕГ	ВК	5	10,64	16	34,57	22	46,28	3,47
		ПК	11	22,87	26	55,32	10	21,28	4,01
	КГ	ВК	5	10,00	18	39,44	19	41,11	3,50
		ПК	6	13,33	21	46,67	16	36,11	3,69

Діагностування на прикінцевому етапі експерименту засвідчило, що кількість майбутніх медичних сестер з творчим рівнем основ фахової компетентності в експериментальних групах зросла від 10,64% до 22,87%; контрольних – від 10% до 13,33%. Кількість майбутніх медичних сестер експериментальних груп, які виявили середній рівень, збільшилася з 34,57% до 55,32%, а в контрольних – від 39,44% до 46,67%. Кількість майбутніх медичних сестер з базовим рівнем в експериментальних групах зменшилася з 46,28% до 21,28%, тоді як у контрольних групах – з 41,11% до 36,11%. Статистична обробка отриманих кількісних результатів оцінювання рівнів основ фахової компетентності проводилася за t-критерієм Стьюдента [9, с. 41-44].

Якісний аналіз результатів діагностування рівнів основ фахової компетентності на прикінцевому етапі експерименту дозволив виявити компонент, за котрим спостерігалися найбільш позитивні зрушення щодо набуття фахової компетентності. Таким критерієм став мотиваційний.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в інтегруванні ідей дослідження в зміст інших дисциплін, котрі вивчаються майбутніми медичними сестрами; розробці цілісної системи формування фахової компетентності як важливого складника професійної діяльності; удосконалення навчальних програм та інформаційного середовища забезпечення дисциплін “Медична хімія” та “Медична біологія” для

фахівців відділення “Сестринська справа” з урахуванням міжпредметних зав’язків.

Література:

1. Шегедин М.Б. Медико-соціальні основи реформування медсестринських кадрових ресурсів системи охорони здоров'я [Текст]: автореф. дис... д-ра мед. наук: 14.02.03 / Шегедин Марія Броніславівна; Національний медичний ун-т ім. О.О. Богомольця. - К., 2001. - 36 с.

2. Лукащук І.М. Особливості, структура і зміст формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер на основі міжпредметних зв'язків [Текст] / І.М.Лукащук // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. пр. / Криворіз. держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг: [б. в.], 2016 № 48 – С. 72-80.

<http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/issue/view/89/showToc>

3. Борисюк Л.О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Борисюк Леся Олександрівна; Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. - Хмельницький, 2016. - 253 с.

4. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и современная методика / В.В. Краевский, А. В. Хуторской. - М.: Академия, 2007. - 352 с.

5. Шарлович З.П. Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” [Електронний ресурс] / З.П. Шарлович; Житомирський державний університет

імені Івана Франка. – Житомир, 2015. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/18684/1/dys_Sharlovych.pdf

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол.ред. В.Т. Бусол. – К.: «Перун», 2004. – 1440 с.

7. Романишина О.Я. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій [Текст]: дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук: 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти / Романишина Оксана Ярославівна; Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – 445 с.

8. Лукашук І.М. Дослідження стану сформованості у студентів відділення “Сестринська справа” базових компетентностей з хіміко-біологічних дисциплін на основі міжпредметних зв'язків. [Текст] / І.М. Лукашук // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. - Чернівці: ЧНУ, 2015. - Вип. 758: Педагогіка та психологія. - С. 100-111.

9. Афанасьев В.В. Математическая статистика в педагогике: учеб. пособие / В.В. Афанасьев, М.А. Сивов. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2010. – 76 с.

References:

1. Sheghedyn M.B. Medyko-socialjni osnovy reformuvannja medsestrynsjkykh kadrovjkh resursiv systemy okhorony zdorov'ja [Tekst] : avtoref. dys... d-ra med. nauk: 14.02.03 / Sheghedyn Marija Bronislavivna; Nacionaljnyj medychnyj un-t im. O.O.Boghomoljca. - K., 2001. - 36 s.

2. Lukashhuk I.M. Osoblyvosti, struktura i zmist formuvannja fakhovoji kompetentnosti majbutnikh medychnykh sester na osnovi mizhpredmetnykh zv'jazkiv [Tekst] / I.M.Lukashhuk // Pedagoghika vyshhoji ta serednjoji shkoly: zb. nauk. pr. / Kryvoriz. derzh. ped. un-t. – Kryvyj Righ: [b.v.], 2016 № 48 – S. 72-80.

<http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/issue/view/89/showToc>

3. *Borysjuk L.O. Formuvannja profesijnoji kompetentnosti majbutnikh bakalavriv sestrynsjkoji spravy u procesi vyvchennja khimiko-biologhichnykh dyscyplin [Tekst]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Borysjuk Lesja Oleksandrivna; Khmeljnyc. ghumanitar.-ped. akad. - Khmeljnycjkyj, 2016. - 253 s.*
4. *Kraevskiy V.V. Osnovy obuchenija. Didaktika i sovremennaya metodika / V.V. Kraevskiy, A.V. Khutorskoy. - M.: Akademiya, 2007. - 352 s.*
5. *Sharlovych Z.P. Formuvannja profesijno-pedaghoghichnoji kompetentnosti medychnykh sester simejnoji medycyny v procesi fakhovoji pidghotovky: dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 "Teorija i metodyka profesijnoji osvity" [Elektronnyj resurs] / Z. P. Sharlovych; Zhytomyrsjkyj derzhavnyj universytet imeni Ivana Franka. – Zhytomyr, 2015. – Rezhym dostupu: http://eprints.zu.edu.ua/18684/1/dys_Sharlovych.pdf*
6. *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy / Ukl. i ghol.red. V.T. Busol. – K.: «Perun», 2004. – 1440 s.*
7. *Romanyshyna O. Ja. Teoretychni i metodychni osnovy formuvannja profesijnoji identychnosti majbutnikh uchyteliv zasobamy informacijnykh tekhnologhij [Tekst] : dys. na zdob. nauk. stup. d-ra ped. nauk: 13.00.04 - teorija i metodyka profesijnoji osvity / Romanyshyna Oksana Jaroslavivna; Vinnycjkyj derzh. ped. un-t im. M. Kocjubynsjkogho. – Vinnycja, 2016. – 445 s.*
8. *Lukashhuk I.M. Doslidzhennja stanu sformovanosti u studentiv viddilennja "Sestrynsjka sprava" bazovykh kompetentnostej z khimiko-biologhichnykh dyscyplin na osnovi mizhpredmetnykh zv'jazkiv. [Tekst] / I.M. Lukashhuk // Naukovyj visnyk Chernivecjkogho universytetu: zb.*

nauk. pr. - Chernivci: ChNU, 2015. - Vyp. 758: Pedagoghika ta psykhologhija. - S. 100-111.

9. Afanasev V.V. *Matematicheskaya statistika v pedagogike: ucheb. posobie* / V.V. Afanasev, M.A. Sivov. – Yaroslavl: Izd-vo YaGPU, 2010. – 76 s.

УДК 37.014

ІЄРАРХІЧНИЙ ВЕКТОР ДИДАКТИЧНИХ ПОНЯТЬ

кандидат філологічних наук, Сокол М.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна, м. Тернопіль

У статті розкрито ієрархічних вектор дидактичних понять у педагогічній науці. Проаналізовано понятійно-категорійний апарат дидактики. Досліджено розвиток основних конститuentів дидактики. Мета статті полягає у тому, щоб визначити чіткий ієрархічний вектор дидактичних закономірностей, зазначивши, що процес навчання який за допомогою практики, базується на психолого-педагогічних концепціях або дидактичних системах.

Ключові слова. дидактика, понятійно-категорійний апарат, розвиток, система, поняття, педагогічна наука.

PhD in Philological Sciences, M. Sokol The hierarchic vector of didactic concepts / Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ukraine

In pedagogy, there is no clear definition of the main didactics categories such as: educational process, teaching, training, content of education, etc. The aim of the article is to define a clear hierarchic vector of didactic concepts, noting that the learning process is based on the practice of psychological and pedagogical concepts or didactic systems. However, didactic systems characterize the goals of education, the

content of education, the organization of the learning process, the methods and forms of its implementation, the motivational and value orientation of students. At this stage of pedagogical knowledge, it is expedient to explore new didactic concepts, terms that denote systemic components. The first group of didactic notions and terms is represented by lexical components that reflect the methodological foundations of didactics as a branch of pedagogical knowledge and characterize the process of categorization of didactic knowledge in general («education», «didactics», «function of didactics», «theory of learning», «didactic system», «didactic theory», «didactic concept» etc.). The second group of concepts and terms fixe the methodological foundations of the actual process of learning, which should include approaches to the definition of its essence (functions, patterns, principles of implementation, structural organization) from philosophical, physiological, psychological, pedagogical positions. As far as here belong such concepts as «learning process», «principle», «rule», «purpose of learning» etc., and through them reveals the systemic nature of learning, the specific positions and activities of teachers and students.

The study of a broad pedagogical spectrum and the inventory of new concepts make it possible to state that there is a significant increase of terms in the composition of the conceptual-categorical apparatus of didactics and school science. Most of these concepts denote new statements in theory and practice of education, didactics and school science. Development of the content of the didactics' notions in the XX century. In general, it is not a complete process, since the definitions of the main concepts (teaching method, form of training) are still being reviewed, clarified and implemented by typological correction.

Key words: didactics, conceptual-categorical apparatus, development, system, concept, pedagogical science.

Вступ. Наукові уявлення про дидактику як педагогічну дисципліну, що розглядає змістовну і процесуальну сторони навчання в їх єдності, дозволяють на сучасному етапі уточнити її предмет і основну закономірність, а саме «зв'язок викладання (діяльності вчителя) і вчення (пізнавальної діяльності учня), їх взаємодію» [0, с. 108]. У педагогіці не має чіткого (виразного) визначення основних категорій дидактики (навчальний процес, викладання, навчання, зміст освіти та ін.) Мета статті полягає у тому, щоб визначити чіткий ієрархічний вектор дидактичних закономірностей, зазначивши, що процес навчання який за допомогою практики, базується на психолого-педагогічних концепціях або дидактичних системах. Разом з тим, дидактичні системи характеризують цілі виховання, освіти, зміст освіти, організацію процесу навчання, методи та форми його реалізації, мотиваційно-ціннісну орієнтацію школярів [0, с. 113]. На цьому етапі педагогічного знання доцільно досліджувати нові дидактичні поняття, терміни, що позначають системні складові.

Тенденції до детермінації педагогічних понять (А.С. Бєлкін, В.О. Кутєва, С.В. Єрьоміна, Б.Б. Комаровський та ін.) частково відображають сучасний стан дидактики як галузі педагогічного знання, що має широке практичне застосування. Зважаючи на рекомендації Ф.Е. Буїсона щодо роботи над будь-якою системою понять, то автор вважав, що вона повинна починатися з визначення основ науки або галузі техніки [0, с. 15–38]. Для виявлення основних компонентів сучасного дидактичного знання здійснено порівняльно-порівняльний аналіз навчальної та наукової літератури з педагогіки і дидактики за методикою, запропонованою І.І. Логвіновим [0]. Дані види джерел досить компактні за змістом і об'єктивно відображають стан розвитку наукового дидактичного знання в різні часові періоди і дозволяють визначити базові (стабільні) компоненти теорії навчання

як галузі педагогічного знання. Вибіркова сукупність джерел подана 50 найменуваннями, виданими в період з 30-х рр. ХХ ст. по теперішній час. Завдяки результатам застосування порівняльного аналізу структур розділів підручників і навчальних посібників з педагогіки і дидактики, наукових видань було виділено змістовні компоненти дидактичного знання і відповідні групи дидактичних понять і термінів.

Перша група дидактичних понять і термінів представлена лексичними засобами, що відображають методологічні основи дидактики як галузі педагогічного знання і, певним чином, характеризують процес категоризації дидактичного знання в цілому («освіта», «дидактика», «функція дидактики», «теорія навчання», «дидактична система», «дидактична теорія», «дидактична концепція» та ін.) (Н.В. Бордовська, О.Н. Звягін, В.В. Краєвський, А.В. Хуторський та ін.).

Друга група понять і термінів фіксує методологічні основи власне процесу навчання, до яких слід віднести підходи до визначення його сутності (функції, закономірності, принципи здійснення, структурна організація) з філософських, фізіологічних, психологічних, педагогічних позицій (В.Д. Іванов, Б.З. Вульф, Б.П. Єсіпов, М.К. Гончаров, О.Н. Звягін, Л.В. Загрекова, В.В. Ніколіна, І.І. Ільясов, Г.І. Ібрагімов, Н.В. Кузьміна, І.Я. Лернер, Л.І. Рувінський, І.І. Кобиляцький, П.І. Підкасистий, В.А. Ситаров, В.О. Сластьонін, С.А. Смирнов, В.В. Серіков та ін.). Позаяк сюди належать такі поняття як «процес навчання», «закон», «закономірність», «принцип», «правило», «мета навчання» та ін., а завдяки їм розкривається системний характер навчання, специфічні позиції і види діяльності учителів та учнів.

Під «навчанням» С.М. Вишнякова розуміє сукупність змістовного та розвиваючого компонентів, що перебувають у постійній взаємодії, цілеспрямований процес передачі суспільно-історичного досвіду, перетворення його у знання учнів за допомогою спеціальних методів і різноманітних форм й за допомогою професійного педагога або іншого компетентного фахівця. Навчання одночасно несе в собі змістовний (повідомлення знань, формування умінь і навичок, необхідних для успішної участі в різних видах соціальної діяльності) і розвивальний (загальний розвиток людини як особистості, збагачення її духовного світу і творчого потенціалу) компоненти. Воно виступає не тільки як процес передачі знань, але, перш за все, як засіб розвитку мислення учнів і є основною складовою освітнього процесу. Навчання, як зазначає С.М. Вишнякова, – це будь-яка зміна (в сторону покращення) у поведінці, інформованості, знаннях, розумінні, світогляді, системі цінностей і навичок» [0, с. 191].

Самостійним компонентом у структурі дидактичного знання є вдосконалення змісту освіти, де повною мірою виокремлюються сутнісні характеристики дидактичних концепцій і теорій - підходи до визначення структури, принципів і вимог побудови, нормативне регулювання. Поняття цієї групи включають в себе найменування навчальних дисциплін, види і форми фіксації змісту освіти («зміст освіти», «знання», «вміння», «навик», «компетентність», «принцип побудови змісту освіти», «навчальний предмет», «державний освітній стандарт», «навчальний план», «навчальна програма», «підручник» тощо.).

Важливим напрямом дидактичної науки є розкриття теоретичної сутності методів навчання, специфіки їх реалізації в педагогічній практиці. Відповідна понятійна група представлена поняттями, що фіксують загальні характеристики способів організації

діяльності педагога і студента (метод навчання, прийом навчання, технологія навчання та ін.) й конкретизують їх застосування в реальних умовах навчального процесу (вправа, лекція, демонстрація та ін.) та заслуговують на відзначення, оскільки у них запропоновано форми та способи процесу навчання. Процес навчання, на їх переконання, втілюється в різних організаційних формах, тому в самотійний розділ дидактики традиційно включаються і знання про характер і умови взаємодії педагога і учнів, що самотійне навчання і робота з навчальним матеріалом. Понятійно-категорійний апарат даного компонента дидактичного знання представлений поняттями, які позначають зовнішні ознаки організації процесу навчання і визначають порядок його реалізації в конкретних умовах (форма навчання, форма організації навчання, урок, лабораторне заняття, факультатив і т. д.)

У розрізі означеної проблеми вчені Г.М. Коджаспирова [0] акцентує увагу на засобах навчання, які належать до матеріально-технічного середовища, де відбувається навчальний процес, а через них відбувається реалізація принципу наочності, від їх правильного підбору і використання залежить ефективність, результативність навчання. Відповідна понятійна система включає в себе поняття, що розкривають основи організації предметного середовища у процесі навчання (засіб навчання, наочний посібник, ілюстративний матеріал, навчальна програма, навчальна дошка та ін.)

Разом з тим, обов'язковим компонентом процесу навчання стає діагностика його результатів. Так у дидактиці вивчення сутності контролю, визначення його форм, методів, засобів - це самотійний напрям. Корисним у порушеному питанні є доробок представників різних напрямів педагогічної науки, що розкриває основні складові навчального процесу (І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий, І.П. Підласий,

В.М. Полонський, Л.М. Фрідман та ін.) У зв'язку з цим, можна виокремити групу понять, що визначають специфіку організації і здійснення освітньої діагностики, а також характеризують результативність процесу навчання, її відповідність з поставленими дидактичними цілями («контроль знань», «метод контролю», «форма контролю», «моніторинг знання», «якість навчання», «діагностичний матеріал», «дидактичний тест», «навченість», «оцінка», «відмітка» і т.д.).

Дидактика, як і будь-яка інша наука, постійно розвивається. У зв'язку з цим в її структурі можна виділити розділ, який описує основні напрями в розвитку підходів до організації процесу навчання. Відтак, така система понять представлена наступним чином: «вид навчання», «догматичне навчання», «евристичне навчання», «програмованого навчання», «дистанційне навчання», «взаємне навчання» та ін. Підсумуємо, що запропонована класифікація не є вичерпною і завершеною. Однак вона дозволяє застосувати і історико-педагогічний підхід для об'єктивної оцінки тенденцій розвитку понятійно-категорійного апарату вітчизняної дидактики і розширити відомості щодо її актуальності для сучасної науки.

Зрозуміло, що ґрунтуючись на вище означених твердженнях, понятійно-термінологічна система дидактики збагачувалася новими термінами. В.В. Давидов увів у науку термін «змістовне узагальнення», що означає теоретичний образ, продукований в людській свідомості шляхом розумових операцій, які встановлюють єдність системи понять і їх взаємозв'язків і представляє, таким чином, висновування узагальнень» [0]. Запропоноване П.Я. Гальперінім і Н.Ф. Тализіною вчення про процеси та умови, що визначають формування осмислених дій, а на їх основі - уявлень і понять, утвердилося в системі понять дидактики як теорія поетапного

формування розумових дій. Поглиблене в багатьох наукових концепціях поняття «розвиваюче навчання» почитаючи від Й.Ф. Гербарта і до В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, І.Я. Лернера, М.Н. Скаткіна, увійшло в понятійно-термінологічний апарат. Гуманістична концепція навчання Ш.О. Амонашвілі збагатила систему понять педагогіки - «змістовно-оцінне навчання», «колективна оцінка» та ін. Відповідно до концепції А. Лая, сформульованої у праці «Експериментальна дидактика», пояснено, що характер засвоєння учнями знань залежить від психолого-фізіологічних особливостей. Однією з провідних ідей автора стала заміна «школи навчання» на школу дії. В основу цієї ідеї, сформульованої, зокрема, у «Школі дії», була покладено вчення про єдність сприйняття, мисленої переробки, як основних елементів навчального процесу. Головне у цій тріаді □ сприйняття, переробка, результат, а останній компонент □ діяльність, змістом якої є пристосування дитини до навколишнього середовища. Основи дидактики розвиваючого навчання сформульовані А. Діствергом у 33 чітких правилах. Велике значення німецький педагог віддавав наочності, яка знайшла конкретне вираження у правилах: «від близького до далекого», «від простого до складного», «від більш легкого до більш складного», «від відомого до невідомого». В дидактичній літературі поступово закріпилися так поняття як: «проблемне навчання», «випереджаюче навчання», «зона найближчого розвитку», «оптимізація навчання», «труднощі навчання на високому рівні», «інновації в навчанні», «навчання в іграх» та інші. Як наслідок, у кінці ХХ ст. освоєння цієї системи педагогічних понять спричинило появу нового понятійно-категорійного апарату дидактики. У той же час в загальній дидактиці і предметних методиках не припиняються різночитання в класифікації

та визначенні методів і прийомів навчання, форм організації навчального процесу, прийомів контролю знань.

Наступним фактором, який зумовив розвиток понятійної системи дидактики на рубежі століть, слід визнати зміну соціальної, культурної, економічної ситуації в країні і її освітньої системи. Прийнятий курс на гуманізацію і гуманітаризацію навчання, спричинив зміни у визначенні цілей освіти, розумінні спрямованості і змісту навчального матеріалу, окреслив напрями змін в змісті навчальних предметів, що позначилося на тлумаченні традиційних понять і призвело до виникнення нових. Істотний розвиток отримали ідеї інтеграції навчальних предметів, систематизації знань учнів як в рамках одного навчального предмету, так і циклів навчальних дисциплін.

Потреба в уточненні традиційних і введенні нових понять, що відображають процес навчання і виховання, позначають сучасні методи і прийоми навчання і є носіями інформації про авторські освітньо-виховні концепції. Поряд з вживанням традиційних педагогічних (процес навчання, загальна освіта, метод навчання та ін.) і загальнонаукових понять (алгоритм, генезис, діагностика, детермінізм, інваріант, кваліметрія, моделювання, простір, феномен і ін.) у педагогічній науці на рубежі XX і XXI ст. підвищується частотність використання нових міжсистемних запозичень (наприклад, легітимність, квест-технологія, толерантність, емпатія), іншомовних педагогічних понять (дистанційне навчання, бізнес-освіта, технополіс, парк методичних засобів і ін.), посилюється педагогізація понятійно-категорійного апарату інших наук і загальноповсюджені лексичні одиниці (освітній вектор, децентралізація освіти, освітній ценз, освітні послуги).

Дослідження широкого педагогічного спектру і проведена інвентаризація нових понять дають змогу стверджувати, що спостерігається значне збільшення складу понятійно-категорійного апарату дидактики і школознавства. Велика частина цих понять позначає нові у теорії і практиці освіти, дидактиці та школознавстві. Розвиток змісту понять дидактики у ХХ ст. загалом □ це не завершений процес, оскільки дефініції основних понять (метод навчання, форма навчання) як і раніше переглядаються, уточнюються та здійснюється типологічна корекція.

Висновки. Крізь призму змісту основних понять встановлено, що формування сучасного дидактичного понятійно-категорійного апарату обумовлено дією не лише загальних для всієї понятійної системи педагогіки чинників розвитку, але і специфічних (законодавчі акти щодо реформи школи, впровадження і подальший розвиток ідей вчителів-новаторів, зміна змісту базових категорій педагогіки, міжнародні освітні ресурси). Варто зазначити, що інформатизація та комп'ютеризація життя сучасного суспільства значно вплинули на розвиток дидактичної системи понять, оскільки зумовили необхідність широкого використання інформаційних технологій в сфері освіти.

Доволі продуктивними виглядають наукові розвідки, що розкривають різні аспекти систематизації нових дидактичних понять і дають змогу зробити висновок про те, що сучасний понятійно-категорійний апарат відображає розвиток нових напрямів у теорії освіти і нових форм практичної освітньої діяльності, зміни в організації процесу навчання і освоєння нових методів навчання. Серед понять останньої предметно-тематичної групи велика кількість іншомовних внутрішньо-системних запозичень. З огляду на це вважаємо, що дидактична система понять прагне до

інтернаціоналізації і гармонізації терміносистеми відповідно до зарубіжного понятійно-категорійного апарату. Саме тому, спостерігаємо введення авторських понять, багато з яких не відповідають таким вимогам, як точність, дефінітивність, нормативність, що свідчить про персоніфікацію утворення поняття як одного з шляхів розвитку понятійної системи дидактики, проте відзначимо зниження вимогливості дослідників й авторів до відбору і продукування нових понять, що посилює проблему впорядкування і стандартизації понятійно-категорійного апарату. У рефлексіях сучасних науковців відзначимо збільшення кількості нової педагогічної номенклатури і дидактичних понять завдяки педагогізації і спеціалізації тематичної групи технічних понять, інтернет-понять, що зумовлюють вихід дидактики на новий рівень розвитку, тобто інтеграцію ідей інформатики та педагогіки в процесі навчання. Підсумуємо, що значна кількість іншомовних понять у сучасній термінології дидактики і школознавства свідчить про те, що слідом за ними у вітчизняну науку широко впроваджуються ідеї зарубіжної педагогіки, а отже, формується певна залежність розвитку української педагогіки від зарубіжних освітніх систем.

Література:

- 1. Белкин А.С., Кутъев В.О. Актуальные понятия современной педагогики: «Круглый стол» /А.С. Белкин // Педагогика. М.: Дружба, 2003. – №.7. – С. 44–60.*
- 2. Вишнякова С.М. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. - 284 с.*

3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
4. Комаровский Б.Б. Русская педагогическая терминология / Б.Б. Комаровский. – М.: Просвещение, 1969. – 311 с.
5. Краевский В.В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В.В. Краевский. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. - 244 с.
6. Крысина Л.П. Толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысина. – М: Русский язык, 1998. - 273 с.
7. Логвинов И.И. Природа дидактического знания / И.И. Логвинов // Педагогика. – М.: НМЦ СПО, 2000. – №6.–С. 13–18.
8. Педагогика: Учеб. пособие / Под ред. П. И. Пидкасистова. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
9. Толковый словарь русского языка конца XX века: Языковые изменения / Ред. Г.Н. Складерская. – М: Фолио, 1998. – 700 с.
10. Buisson F. É. Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire / F. E. Buisson. - Paris: Lancoire, 1979. – 249 p.

References:

1. Belkin A.S., Kutjev V.O. (2003) Aktualnyje ponyatija sovremennoj pedagogiki (Actual notions of modern pedagogy): Kruglyj stol. Pedagogika. Moscow.
2. Vyshnyakova S.M. (1999) Profesionalnoje obrazovanie. Slovar. Klyuchevyje ponyatija, terminy, actualnaya lexika (Professional education. Dictionary. Key words, concepts, terms, actual lexis). Moscow, - 284 s.
3. Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.Yu. (2000) Pedagogicheskij slovar (Pedagogical dictionary). Moscow, -176 s.
4. Komarovskiy B.B. (1969) Ruskaya pedagogicheskaya terminologiya (Pedagogical terminology). Moscow, - 311 s.

5. Krajevskiy V.V. *Metodologia pedagogiki (Pedagogical methodology): Posobiye dla pedagogov-isledovateley. Cheboksary, - 244 s.*
6. Krygina L.P. (1998) *Tolkovyy slovar inostrannyh slov (Dictionary of foreign words). Moscow, 273 s.*
7. Logvinov I.I. (2000) *Priroda dydakticheskogo znaniya The nature of didactic knowledge). Pedagogika. Moscow*
8. *Pedagogika: Ucheb. posobie (1998). Pod red. P.I. Pidkashova. Moscow. 640 s.*
9. *Tolkovyy slovar russkogo jazyka konca XX veka: Jazykovye izmeneniya (1998) Red. G.N. Skljarevskaja. Moscow, - 700 s.*
10. *Buisson F.É. Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire / F.E. Buisson. - Paris: Lancoire, 1979. – 249 p.*

III. PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 159.9: 355.588.2

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМБАТАНТІВ ДО ТА ПІСЛЯ УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

кандидат психологічних наук, доцент, Попелюшко Р. П.

Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницький

Метою даної статті, було здійснення порівняльного аналізу, дослідження психологічних наслідків участі комбатантів у бойових діях, до та після їх повернення із зони АТО. У статті було запропоновано комплекс діагностичних методик спрямований на дослідження наявності ознак ПТСР, ознак тривожності та ознак депресії у комбатантів.

Також зазначено, що перспективу подальших наукових досліджень буде спрямовано на вивчення особливостей підбору та

ефективного застосування діагностичного інструментарію, для дослідження психологічних наслідків участі комбатантів у бойових діях, з метою подальшого використання даних діагностичного дослідження для побудови реабілітаційних заходів щодо подолання психологічної травматизації комбатантів.

Ключові слова: діагностика ПТСР, тривожність, депресія, комбатант, психологічна реабілітація.

Ph.D in Psychological Sciences, Associate professor, R.P. Popeliushko Results of the study of psychological features combatants before and after participating in hostilities / Khmelnytsky National University, Ukraine, Khmelnytsky

The purpose of this article was to carry out a comparative analysis, study the psychological consequences of the participation of combatants in hostilities, before and after their return from the ATO zone. The article proposed a set of diagnostic techniques aimed at investigating the presence of signs of PTSD, signs of anxiety and signs of depression in combatants.

It is also noted that the prospect of further scientific research will be directed at the study of the peculiarities of selection and effective use of diagnostic tools, for the study of the psychological consequences of the participation of combatants in hostilities, in order to further use the data of diagnostic research for the construction of rehabilitation measures to overcome the psychological traumatizing of combatants.

Key words: diagnosis of PTSD, anxiety, depression, combatant, psychological rehabilitation.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. У даний час, українське суспільство втягнуто у військовий дії, а основний удар, від участі у бойових діях, приймають на себе комбатанти, що виконують свої

професійні обов'язки на сході нашої держави. Безпосередня участь у бойових діях розглядається як стресова подія виняткового характеру, вона може викликати стресовий розлад практично у будь-якої людини. На відміну від багатьох інших стресових ситуацій, участь у війні може обернутися для комбатанта психічною травмою з віддаленими наслідками.

Також, як зазначають науковці, ведення тривалих бойових дій, являє собою особливі ризики для суспільства. Серед чинників ризику для спільноти, зокрема, є психологічна втома суспільства від ведення війни, але перш за все в даному випадку ми не повинні забувати про частину спільноти, представленої учасниками бойових дій, тому що багато хто з них закладають в спільноту певний елемент нестабільності.

Це є необхідними та очікуваними наслідки будь-якого збройного конфлікту, будь він локальний або має велику поширеність. Тобто, перш за все ми говоримо про те, що елемент очікуваної соціальної нестабільності суспільства - це частина кола осіб, які брали участь в бойових діях [6].

Як зазначає полковник Збройних сил України Скрипкін О.Г., за приблизним підрахунком 20-25 % комбатантів постраждали від ПТСР. Також він зауважує, що нажаль, репрезентативної вибірки при дослідженні ПТСР серед екс-учасників АТО не проводилося, а статистичні дані розподілені між різними відомствами і не генералізуються [5].

Тому, розробка діагностичного інструментарію та удосконалення різноманітних методів та методик роботи, по подоланню наслідків участі комбатантів у бойових діях, під час проведення реабілітаційних заходів, є актуальними для сучасної української психологічної науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти вивчення та впровадження психологічної допомоги комбатантам які зазнали посттравматичних стресових розладів, були висвітлені такими науковцями, як: Агаєв Н.А., Алещенко В.І., Боченков А.А., Караяні О.Г., Кокун О.М., Лозінська Н.С., Максименко С.Д., Місюра В.Ф., Остапчук В.В., Пішко І.О., Стасюк В.В., Ткаченко В.В., Хміляр О.Ф., Р. Грінкер, Ф. Енн, Д. Шпігель та інші.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. *На даний час* існуючі теоретичні та практичні дослідження з даної теми, але все ж залишається недостатньо вирішеним питання, своєчасної та ефективної діагностики психологічних особливостей учасників бойових дій до та після ротації, з метою побудови ефективної адресної реабілітаційної та психореабілітаційної допомоги комбатантам.

Формулювання мети статті та завдання. Метою даної статті є здійснення практичного аналізу результатів дослідження психологічних особливостей комбатантів до та після участі у бойових діях.

Виклад основного матеріалу статті. Метою нашого експериментального дослідження було виявлення психологічної травматизації у комбатантів які направлялися у зону антитерористичної операції (АТО) на сході нашої держави, та згодом прибули на чергову ротацію, для подальшого застосування до них психореабілітаційних заходів. Для реалізації нашої мети було проведено діагностичне дослідження за такими діагностичними методиками як: «Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна» [4], «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)» [1], Опитувальник депресивності Бека (Beck Depression Inventory - BDI) [3].

Дослідження проводилось на базі військової частини, польова пошта – 4252, двома етапами. На першому етапі, у лютому 2017 року, діагностувались комбатанти (77 військових) які направлялися у зону АТО, на другому етапі, у травні 2017 року, досліджувалися ті ж підрозділи (59 військових) які прибули на ротацію. Незначна зміна кількості досліджуваних комбатантів, на момент повторної діагностики, пов'язана з закінченням строку служби даними військовими.

На першому етапі психодіагностичного дослідження, на основі проведеної методики «Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна» ми мали змогу визначити рівень ситуативної та особистісної тривожності у комбатантів, які направлялися у зону АТО. Було виявлено наступні результати: низька ситуативна тривожність спостерігалася у 8 (10%) осіб, помірною ситуативна тривожність простежувалася у 57 (74%) осіб, висока ситуативна тривожність спостерігалася у 12 (15%) осіб; низька особистісна тривожність виявилася у 32 (42%) осіб, помірною особистісна тривожність простежувалася у 42 (54%) осіб, а висока особистісна тривожність спостерігалася у 3 (4%) осіб.

Отримані діагностичні результати свідчать про те, що у комбатантів, які направлялися у зону АТО, переважає помірний рівень ситуативної та особистісної тривожності, що свідчить про очікуваний, адекватний рівень тривожності, перед несенням служби у зоні АТО.

За результатами повторного тестування, було виявлено наступні результати: низька ситуативна тривожність притаманна 7 (12%) особам, помірною ситуативна тривожність виявилася у 44 (75%) військових, висока ситуативна тривожність спостерігалася у 8 (13%) осіб. Показники низької особистісної тривожності були виявлені у 50 (85%) осіб, помірною особистісна тривожність продіагностована у 9

(15%) осіб, а високого рівня особистісної тривожності не було зафіксовано у жодного комбатанта.

Отримані результати другого діагностичного етапу, свідчать про те, що у комбатантів, учасників бойових дій, при поверненні із зони АТО відбулись доволі значні зміни в рівнях особистісної та ситуативної тривожності.

Комбатантів з високим рівнем ситуативної та особистісної тривожності, серед досліджуваних, спостерігається доволі мало. А це, в свою чергу свідчить, що перспектива виникнення невротичних конфліктів, з емоційними і невротичними зривами та з психосоматичними захворюваннями, у комбатантів які повернулися із зони АТО, доволі низька.

Проте, високі показники низької особистісної тривожності у комбатантів, вказують на те, що дані результати свідчать про витіснення особистістю комбатанта високої тривожності з метою виявити себе в очах оточення з кращого боку. Дані показники, низького рівня особистісної тривожності у комбатантів, можуть проявлятися у стурбованості, хвилюванні, невпевненості, роздратуванні, нервозності, передчутті небезпеки, а також у стійкій схильності сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги.

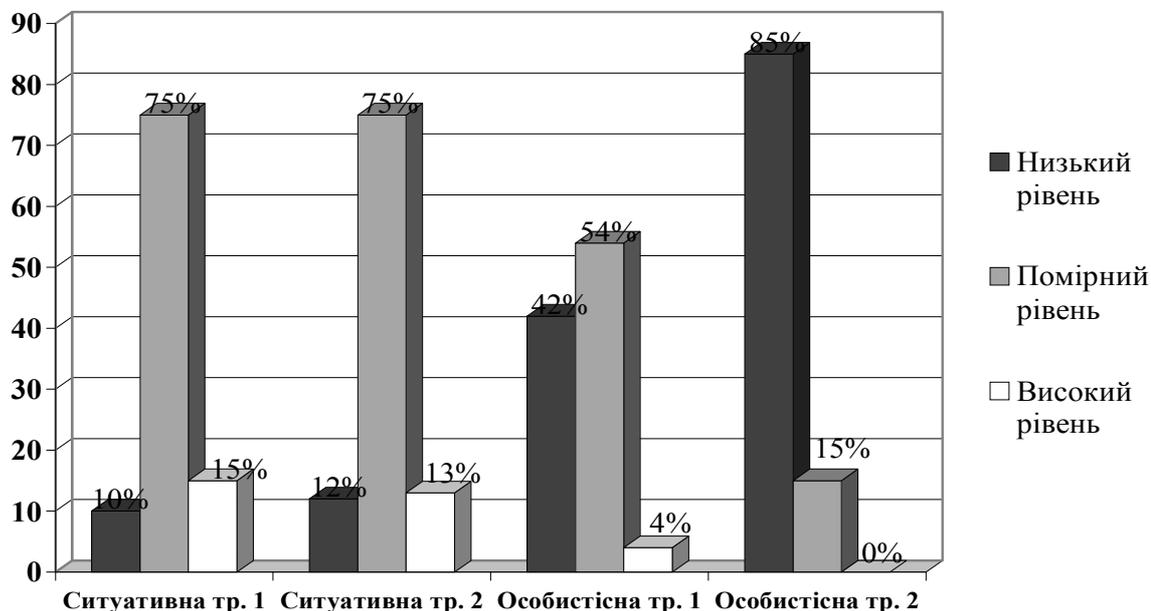
Порівняльні результати дослідження тривожності у комбатантів представлені у таблиці 1. та малюнку 1.

Таблиця 1.

Порівняння результатів дослідження у комбатантів ситуативної та особистісної тривожності до (1) та після (2) повернення із зони АТО

	Рівні тривожності, у%		
	Низький	Помірний	Високий
СТ (1)	10 %	75 %	15 %
СТ (2)	12 %	75 %	13 %

ОТ (1)	42 %	54 %	4 %
ОТ (2)	85 %	15 %	0 %

Рис. 1. Порівняння результатів дослідження у комбатантів ситуативної та особистісної тривожності до (1) та після (2) повернення із зони АТО

Під час першого етапу діагностичного дослідження, на основі проведеної «Місісіпської шкали для оцінки посттравматичних реакцій», ми мали змогу виявити та оцінити прояви ПТСР у комбатантів які направлялися у зону бойових дій. Було виявлено наступні результати: ПТСР було констатовано у 1 (1%) особи, характерні для ПТСР розлади простежувались у 4 (5%) військових, добре адаптованими виявились 72 (94%) особи. Це було свідченням того, що комбатанти, перед відправкою у зону АТО, були добре адаптованими до умов військової служби. Дана адаптованість також підтверджувалась і командирами підрозділів цих військових. Також

відзначалося, що у комбатантів спостерігався високий рівень свідомості і прагнення займатися професійною діяльністю.

На основі повторного проведення даної методики, ми мали змогу виявити та оцінити наступні результати: ПТСР виявилось у 2 (3%) комбатантів, характерні для ПТСР розлади констатовано у 1 (2%) особи, серед військових що були добре адаптованими виявились 56 (95%) осіб. Це є свідченням того, що в своїй загальній масі, комбатанти добре адаптовані до умов виконання своїх службових обов'язків.

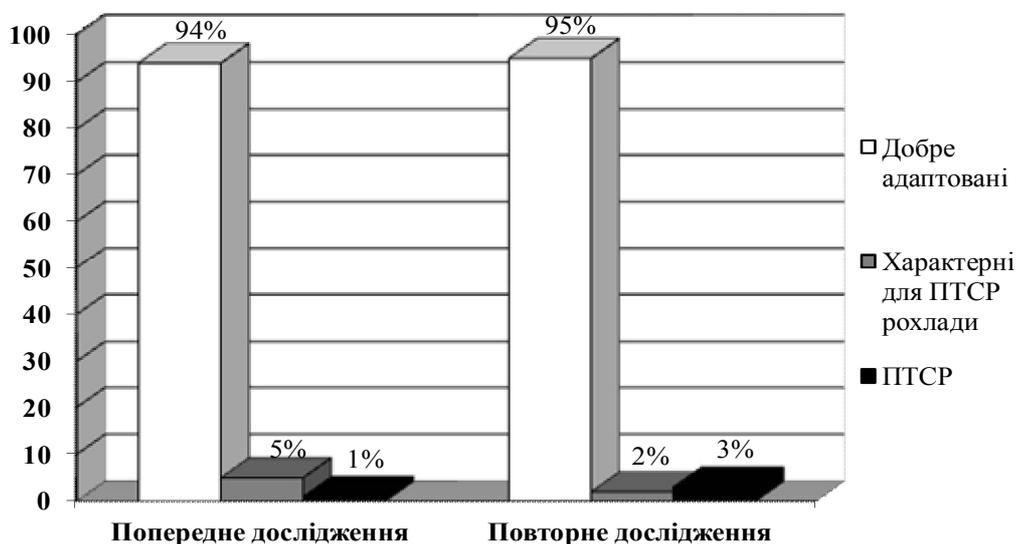
Проте, за результатами діагностики було констатовано той факт, що в порівнянні з попереднім дослідженням, кількість осіб з ПТСР, збільшилася. Таким чином, можна стверджувати, що у даної категорії комбатантів можуть спостерігатися такі прояви ПТСР, як: епізоди повторного переживання травми у вигляді нав'язливих спогадів; сни чи кошмари, при цьому в уяві картини бойової травми можуть бути предметними і живими; ухилення від діяльності і ситуацій, що нагадують про військову травму; хронічне почуття емоційного притуплення, відчуження від рідних та близьких, відсутність реакції на навколишнє; драматичні, гострі спалахи страху, паніки чи агресії, спровоковані стимулами, що викликають несподіваний спогад про травму або про первинну реакцію на неї; стан підвищеної вегетативної збудливості з підвищенням рівня неспання, посиленням реакції переляку і безсонням; тривога, депресія, суїцидальна поведінка.

Повторні результати дослідження посттравматичного стресового розладу у комбатантів представлені у таблиці 2. та малюнку 2.

Таблиця 2.

Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій» до та після повернення із зони АТО

Показники (рівні)	Попереднє досл.	Повторне досл.
ПТСР	1 %	3 %
Характерні для ПТСР розлади	5 %	2 %
Добре адаптовані	94 %	95 %

Рис. 2. Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій» до та після повернення із зони АТО

На першому етапі діагностичного дослідження, на основі проведеного опитувальника депресивності А.Т. Бека, ми мали змогу визначити наявність депресії і ступінь важкості депресивних розладів у комбатантів, які направлялися у зону бойових дії, для виконання своїх службових обов'язків. Аналіз кількісних показників, виявив наступні результати: відсутність депресивних симптомів констатовано

у 73 (95%) військових, помірно виражена депресія спостерігалася у 3 (4%) осіб, критичний рівень депресії виявлений у 1 (1%) особи, а явно виражена депресивна симптоматика не проявилася у жодного комбатанта.

Якісний аналіз даної методики, дав нам можливість зробити висновок про те, що комбатанти, в загальній своїй більшості, були позитивно налаштовані на несення служби у зоні АТО, та займали активну життєву позицію, добре взаємодіяли в колективі, життєві цінності військових були спрямовані на особистісно-професійну самореалізацію.

На основі повторно проведеного опитувальника депресивності А.Т. Бека, ми виявили наступні кількісні результати: відсутність депресивних симптомів спостерігалася у 57 (96%) комбатантів, помірно виражена депресія простежувалася лише у 1 (2%) особи, критичний рівень депресії не виявився у жодного військового, а явно виражена депресивна симптоматика спостерігалася у 1 (2%) особи.

Аналіз якісних показників, повторного проведення методики, особливо не змінив результати першого етапу дослідження депресивних проявів у комбатантів.

Проте, необхідно зауважити, що кількість комбатантів з явно вираженою депресивною симптоматикою збільшилася. У даної категорії військових крім песимістичного мислення, самообесцінювання у разі невдачі, перебільшення недоліків і зменшення власних достоїнств, вибіркової абстракції, селективної уваги до негативних сторін сприйманого, гіпертрофованого прийняття відповідальності, суїциїдальних схильностей, також може спостерігатися, так звана «когнітивна тріада»:

- негативне уявлення про самого себе (безпорадного, безталанного);

- негативне сприйняттям свого минулого і сьогодення (черги помилок і безрадісних подій);
- негативне сприйняття майбутнього (як безрадісного і похмурого) [2].

Повторні результати дослідження наявності депресії у комбатантів представлені у таблиці 3. та малюнку 3.

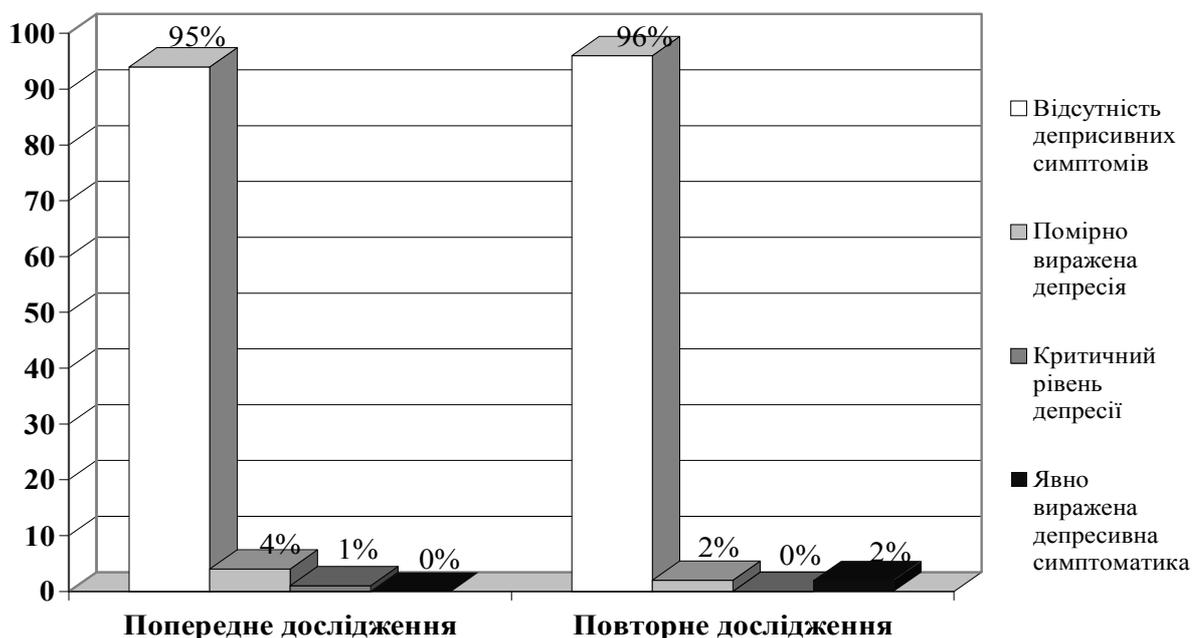
Таблиця 3.

Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Шкала депресії А.Т. Бека» до та після повернення із зони АТО

Показники (рівні)	Попереднє досл.	Повторне досл.
Відсутність депресивних симптомів	95 %	96 %
Помірно виражена депресія	4 %	2 %
Критичний рівень депресії	1 %	0 %
Явно виражена депресивна симптоматика	0 %	2 %

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Отже, підсумовуючи вище зазначене, та виходячи із отриманих результатів попереднього та повторного дослідження, ми можемо констатувати той факт, що практично у всіх продіагностованих комбатантів не змінились попередні діагностичні показники. Вони, в загальній своїй масі, мають середній рівень ситуативної та особистісної тривожності, в них відсутні ознаки депресії та вони добре адаптовані до діяльності в екстремальних ситуаціях під час проходження служби у зоні АТО. Даний факт, свідчить про правильно побудовані системи професійного добору військових на контрактну службу в українську армію (стійкість особистісних характеристик) а також про ефективну роботу спеціалістів по усуненню наслідків посттравматичних стресових розладів, формуванню навиків саморегуляції та реадaptaції до суспільного життя.

Рис. 3. Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Шкала депресії А.Т. Бека» до та після повернення із зони АТО

Також необхідно зазначити, що експериментальне дослідження комбатантів, які повернулись із зони АТО, за допомогою методик спрямованих на вивчення рівня ПТСР, тривожності, депресивності, є досить важливим та необхідним етапом в подальшій організації психологічної реабілітації, що являє собою гнучкий багатовимірний процес.

Перспективу подальших наукових досліджень ми вбачаємо у вивченні особливостей підбору та ефективного застосування діагностичного інструментарію, для дослідження психологічних наслідків участі комбатантів у бойових діях, з метою подальшого використання даних діагностичного дослідження для побудови реабілітаційних заходів щодо подолання психологічної травматизації комбатантів.

Все це створить унікальну перспективу для подальшого розгортання теоретичних та практичних досліджень особистості комбатанта.

Література:

1. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. - К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. - 234 с.
2. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников. - СПб.: "Питер", 2006. - 480 с.
3. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации / И.Г. Малкина-Пых. - М.: Изд-во Эксмо, 2005. - 960 с.
4. Мирошник О.Г., Нещетна К.А. Психологічні чинники конфліктної поведінки особистості: Методичні рекомендації для самостійної роботи. / Автори укладачі: О.Г. Мирошник, К.А. Нещетна. - Полтава: Полтавський НПУ ім. В.Г. Короленка, 2012. - 55 с.
5. Скрипник О. Посттравматичний стресовий розлад психіки мають 60-70 тис. ветеранів АТО. // Українські новини. 29 травня 2017. [Електронний ресурс]. - <https://ukranews.com/ua/news/499762-posttravmatychnyy-stresovyy-rozlad-psykhiky-mayut-60-70-tys-veteraniv-ato-viyskovyy-psykholog>
6. Скрипник О. Українське суспільство занурюється у свій «в'єтнамський синдром». // Українські новини. 22 травня 2017. [Електронний ресурс]. - <https://ukranews.com/ua/interview/1676-oleg-skrypkin-ukrainske-suspilstvo-zanuryuyetsya-v-sviy-v-yetnamskyu-syndrom>

References:

1. Ahaiev N.A., Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Ostapchuk V.V., Tkachenko V.V. *Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky nehatyvnykh psykhichnykh staniv viiskovosluzhbovtziv: Methodychnyi posibnyk*. - K.: NDTs HP ZSU, 2016. - 234 s.
2. Karayani A.G. *Prikladnaya voennaya psikhologiya* / A.G. Karayani, I.V. Syromyatnikov. – SPb.: “Piter”, 2006. - 480 s.
3. Malkina-Pykh I.G. *Ekstremalnye situatsii* / I.G. Malkina-Pykh. - M.: Izd-vo Eksmo, 2005. - 960 s.
4. Myroshnyk O.H., Neshchetna K.A. *Psykhologichni chynnyky konfliktnoi povedinky osobystosti: Methodychni rekomendatsii dlia samostiinoi roboty*. / Avtory ukladachi: O.H. Myroshnyk, K.A. Neshchetna. - Poltava: Poltavskiyi NPU im. V.H. Korolenka, 2012. - 55 s.
5. Skrypnyk O. *Posttravmatychnyi stresovyi rozlad psykhiky maiut 60-70 tys. veteraniv ATO*. // *Ukrainski novyny*. 29 travnia 2017. [Elektronnyi resurs]. - <https://ukranews.com/ua/news/499762-posttravmatychnyy-stresovyy-rozlad-psykhiky-mayut-60-70-tys-veteraniv-ato-viyskovyy-psykholog>
6. Skrypnyk O. *Ukrainske suspilstvo zanuriuietsia u svii «vietnamskyi syndrom»*. // *Ukrainski novyny*. 22 travnia 2017. [Elektronnyi resurs]. - <https://ukranews.com/ua/interview/1676-oleg-skrypkin-ukrainske-suspilstvo-zanuryuyetsya-v-sviy-v-yetnamskyi-syndrom>

УДК 159.922.3

**РЕФЛЕКСИВНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ
ДО ПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ**

доктор психологічних наук, професор, Шандрюк С.К.

Тернопільський національний економічний університет, Україна,
Тернопіль

кандидат психологічних наук, доцент, Фурман А.А.

Одеський національний політехнічний університет, Україна, Одеса

У статті здійснено методологічний аналіз сучасних психологічних підходів до пізнання особистості в її екзистенційному просторі самоздійснення. Найвизначнішими у психологічних дослідженнях людини є системний, особистісний, раціогуманістичний, діяльнісний і циклічно-вчинковий підходи, які дозволяють пояснити постання особи у вимірах її суспільно-культурної даності, що виявляється в досягненні духовних ідеалів у повномірному життєвому просторі людського самотворення. Доведено, що в організації циклічного вчинення як вузловому осередку життя виявляється активна, пошуково-пізнавальна взаємодія людини і світу, а вчинок самотворення формує і виявляє найістотніші потенціали особистості у поступках до її душевно-духовної реалізації.

Ключові слова: вчинок самотворення, людська екзистенція, методологічні підходи до пізнання, постання особистості, психософійна теорія вчинку, циклічно-вчинковий підхід.

доктор психологических наук, профессор С.К. Шандрюк, кандидат психологических наук, доцент А.А. Фурман Рефлексивное обоснование методологических подходов к познанию личности/ Тернопольский национальный экономический университет,

Украина, Тернополь; Одесский национальный политехнический университет, Украина, Одесса

В статье осуществлен методологический анализ современных психологических подходов к познанию личности в ее экзистенциальном пространстве самореализации. Крупнейшими в психологических исследованиях человека являются системный, личностный, рациогуманистический, деятельностный и циклично-поступковый подходы, которые позволяют объяснить возникновение личности в измерениях ее общественно-культурной данности, что проявляется в достижении духовных идеалов в полноценном жизненном пространстве человеческого самосозидания. Доказано, что в организации циклического поступка как узлом средоточении жизни проявляется активное, поисково-познавательное взаимодействие человека и мира, а поступок самосозидания формирует и выявляет существенные потенциалы личности в продвижении к ее душевно-духовной реализации.

Ключевые слова: поступок самосозидания, человеческая экзистенция, методологические подходы к познанию, становление личности, психософийная теория поступка, циклично-поступковый подход.

Doctor of Psychological Sciences, professor S.K. Shandruk, PhD in Psychological Sciences, associate professor A.A. Furman Reflexive substantiation of methodological approaches to cognition of personality / National Economic University of Ternopil, Ukraine, Ternopil; National Polytechnic University of Odesa, Ukraine, Odesa

In the article the methodological analysis of modern psychological approaches to the cognition of the personality in its existential space of self-realization is carried out. The largest in human psychological research

are the systemic, personal, rationalistic, action-oriented and cyclic-deed approaches that allow one to explain the emergence of a personality in the dimensions of its social and cultural data, which is manifested in the achievement of spiritual ideals in the full-dimensional life space of human self-creation. It is proved that the active, search and cognitive interaction of man and the world manifests itself in the organization of the cyclic act as the nodal focus of life, and the act of self-creation shapes and reveals the significant potentials of the individual in advancing towards his mentally and spiritual realization.

Keywords: the act of self-creation, human existence, methodological approaches to cognition, the formation of personality, the psychosophic theory of action, the cyclic-deed approach.

Постановка проблеми. Термін “підхід” у науковому розумінні означає сукупність прийомів і засобів стосовно впливу на будь-який предмет свідомісного пошукування. У самій структурі підходу, котрий є цілісним явищем, доцільно виокремити два рівні: теоретико-концептуальний, що утримує вихідні концептуальні ідеї-принципи як гносеологічні засновки пошукової активності, і процесуально-діяльнісний, який передбачає дроблення і застосування під час пошукової діяльності доцільних та адекватних її змісту способів і форм зреалізування.

У сучасній науці трактування методологічного підходу зводиться до його розуміння як: сукупності (системи) принципів, котрі визначають загальну мету і стратегічний напрямок здійснення відповідної пошукової діяльності [1;2;3]; принципового методологічного зорієнтування мислєдіяльності дослідника в утвердженні концептуальної позиції до вивчення-оперування об'єктом пізнання, що оптимізує загальну стратегію наукового поступу до

істини [4,5]. Але зазначені постулати до вивчення засновків пізнавальної активності особистості у здобутті істинного знання лишають поза увагою персоніфіковану свідомісну спрямованість, специфічну мислеактивність як наскрізний остов учинення і творчий потенціал самої особистості, передовсім її здібності-таланти у реалізації власних стратегій і тактик життєреалізування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надбання психологічної науки вміщують значний методологічний багаж у віднаходженні оптимальних шляхів-принципів вивчення особистості. Найвизначніші з них:

1) уявлення про системну організацію психічних процесів і функцій, сформульовані Б.Г. Ананьєвим [6];

2) принцип детермінізму діяльності, розроблений С.Л. Рубінштейном [7] та допрацьований О.М. Леонтьєвим [8];

3) теорія системної організації особистості в органічній цілісності та наскрізних інтегральних рис-якостей особистості Б.Ф. Ломова [9] та ін.

Основними ж методологічними підходами у психологічних дослідженнях є системний (І.В. Блауберг, Б.Ф. Ломов, Е.Г. Юдін), особистісний (Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, В.В. Рибалка), раціогуманістичний (О.Ф. Лазурський, Г.О. Балл), діяльнісний (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв) та інші. Причому кожен з означених підходів може успішно застосовуватися у різних аспектах вивчення психічних утворень, діяльності та поведінки особистості.

Найважливішим досягненням наукового пізнання особистості у філософсько-психологічній традиції є принципове переосмислення підходу до неї як суспільної істоти, котра своєю діяльністю і власними вчинками творить свою людську сутність. Саме у цьому напрямі

формувався культурно-історична концепція психічного розвитку Л.С. Виготського [10] і його послідовників – О.М. Леонтьєва [8], П.Я. Гальперіна [11] та ін., які визначають постання особистості як полімотивовану дію. З означених методологічних позицій С.Л. Рубінштейн [7] спростовує концепцію І. Канта до визначення дійсності як “речі у собі” та ідею Г.В.Ф. Гегеля про іманентність сутності людини, доводить можливість становлення суб’єкта як особистості через його власні дії і вчинки.

Критична позиція щодо аналізованих методологічних підходів засвідчує їх неповномірне, однобоке висвітлення віхових механізмів-принципів самоздійснення особистості. Тому для побудови цілісної картини світу в особистісному засвіті людини слід обрати методологічну позицію синтетично-синергійного характеру, що заснована на психософійній теорії вчинку В.А. Роменця [1-3] і циклічно-вчинковому підході А.В. Фурмана [4] та його наукової школи (А.Н. Гірняк, О.Є. Фурман, С.К. Шандрук та ін.).

Мета статті – методологічно аргументувати евристичність психологічних підходів до вивчення особистості, обґрунтувати доцільність застосування циклічно-вчинкового підходу до цілісного осягнення людини в її онтофеноменальній даності.

Завдання: аналітично окреслити ґенезу психологічного знання в контексті парадигмальних психологічних підходів дослідження особистості; обґрунтувати доцільність застосування методологічної оптики циклічно-вчинкового підходу в організації психологічного пізнання; визначити загальні підстави вчинення як засадничого атрибуту постання особистості у формовиявах індивідуальності та універсума.

Виклад основного матеріалу. Наявні методологічні підходи у психологічних дослідженнях особистості обстоюють сегментарні

засновки постання людини у часопросторі буття. Так, зокрема, системний підхід передбачає зорієнтування дослідження на розкриття цілісності об'єкта, а також виявлення його складних супідрядностей, взаємодій, що передбачає виокремлення найбільш вагомого, системоутворювального зв'язку. Цей підхід дає змогу розглянути проблему не ізольовано, а в єдності предмета дослідження і навколишньої реальності, дозволяє зрозуміти сутнісні характеристики об'єкта пізнання у єдності його окремих складових. Воднораз системність передбачає обов'язкове сприйняття предмета наукового пошукування у вимірах визначеності та холістичності як невід'ємних рис-якостей цього підходу [5, с. 72].

Метою застосування наступного, особистісного підходу у психології, є створення умов для різнобічного прояву і відповідно розвитку особистісних функцій суб'єктів. Загалом цей підхід уможлиблює, з одного боку, діалектичне вирішення проблеми співвідношення загального, особливого та одиничного в характеристиці особистості, а з іншого – всеосяжно дослідити окремі психічні функції, процеси і властивості. Крім того, "особистісний підхід у своєму постанні може бути представлений двома тенденціями – особистісно доцентрованою, яка виявляється у концентрації усіх підходів при вивченні глибинної системно-психологічної сутності особистості, та особистісно відцентрованою тенденцією, що унаявлена різними видами особистісно спрямованих підходів, які виявляються в "орієнтації" на окремі особистісні якості в цілісному персоніфікованому контексті" [12, с. 48].

Обстоюваний Г.О. Баллом раціогуманістичний підхід до вивчення особистості постулює постання у психіці людини культури довколишнього суспільного загалу, яка й формує в ній названу системну якість. Цей підхід реалізується одночасно у двох вимірах –

методологічному й онтофеноменологічному. Перший утримує інтеграцію (синтез) конструктивних складових концепцій, що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості. Другий характеризує буттєвий аспект особистісної інтегративності, тобто орієнтує на цілісний розгляд людської особи у єдності її соматичних, психологічних і духовних властивостей [13].

Сутність діяльнісного підходу у пізнанні особистості визначається як така організація взаємодії зі світом, коли людина діє з позиції активного суб'єкта життєтворення. Причому в неї цілеспрямовано формуються спеціальні уміння, котрі спрямовані на усвідомлення мети, планування пізнавальної активності, її зреалізування і регулювання, здійснення самоконтролю, аналізу та оцінки результатів власного діяння. Відтак головня ідея діяльнісного підходу пов'язана не стільки з самою операціональною процедурою пізнання, а з діяльністю як засобом становлення і розвитку особистості [7]. У контексті цього підходу виокремлені критерії постання психіки в філогенезі, розроблені уявлення про провідну діяльність як основу і рушійну силу розвитку психічної активності людини в особистісному становленні, створені уявлення про механізми-принципи побудови образу дійсності у зв'язку зі структурою діяльності, пояснено роль персоніфікованих сенсів і смислів як складових свідомості у побудові особистості в актах її екзистенційного самоздійснення [5, с. 73].

Категорія “вчинок” ще до недавнього часу не турбувала вчених-теоретиків, котрі проводять дослідження у сфері соціогуманітаристики. Учені вказують на те, що вчинок – це завжди дія, яка оцінюється в широкому соціальному контексті; діяння, котре має певний соціальний зміст [1; 3; 14]. Це поняття використовується психологією для позначення дій, спрямованих на свідому реалізацію особистістю моральних імперативів, досягнення духовних ідеалів,

дотримання соціальних норм, втілення смислових і ціннісних домагань [15]. Результат учинкового діяння – це завжди внесок у власне розуміння життя, рефлексія, самоусвідомлення.

Психологія вчинку постає як теорія, для опрацювання якої багато зусиль доклав видатний методолог нашого часу Володимир Роменець [2]. Він визначає вчинок як живий осередок, який охоплює усі суттєві аспекти психічного у його вищих значеннях, так що поза ним нічого не залишається. Це нова, власне, канонічна психологія (просякнута філософськими надбаннями минулих поколінь), спричинює постання нового методологічного (психософійного) мислення у наукових поступках [3]. У вчинковому діянні людина має можливість виразити себе, свою унікальність та індивідуальність, натомість приносячи своїм діянням користь громаді, здійснюючи неповторний внесок у розвиток культури і суспільства в цілому. Діяльність людини, яка заслуговує визначення як учинку – запорука наукового безсмертя, та набуває культурно-історичної цінності, якщо перевищує межі конкретного часу. Здійснення людиною вчинку – це перехід у новий буттєвий простір [5, с.79].

Першою сходинкою до звершення вчинку постає ситуаційний компонент. Коли людина опиняється в умовах, що обмежуються культурно-історичним надбанням часопростору життєзреалізування, вона змушена приймати рішення з урахуванням вимог довкілля, на ці рішення також впливає досвід предметно-дійового орієнтування особистості, її індивідуальна природа та спонукальний вплив безпосередньої ситуації життя. Наслідком прийняття ситуативної позиції є визначення особистістю мотиву і конкретних дій-операцій, коли вона обирає пріоритетні напрями своєї стратегічної діяльності. Цей мотив або цільова настанова опосередковується спонуканими, потягами та індивідуальним досвідом власного духовного

самоплекання і самотворення та постає другим (мотиваційним) компонентом. Третій, власне дійовий компонент, оприявнює результат діяльності у її продуктах-витворах, реалізує клопітку процедуру досягнення очікуваного наслідку діяння, задіюючи весь потенціал людини у поступках до самореалізування, самоусвідомлення, а головне – самотворення. Вчинок стається всупереч стереотипам, традиціям, умовам-чиникам, звичкам та обставинам, та не завжди може бути схваленим суспільством, тому, оцінюючи будь-які його результати, слід взяти до уваги конкретний історичний час та запити безпосереднього соціального довкілля. Четвертий компонент у структурі діяльності – післядійовий, головне змістовлення якого здійснюється через рефлексію; дія завершується, але вчинок триває і стає основним кроком до нових звершень [1]. Кожна людина, яка реалізується у вчинковому акті, повинна критично замислитись над власним індивідуальним буттям, самоактуалізована ж особистість завжди досягає поставленої мети і кожен продукт її моральної, одухотвореної діяльності це низка реалізованих мотивів-сенсів, яка є завжди приводом для роздумів і рефлексії [16].

Послідовниками академіка В.А. Роменця, персоналіями і засновником наукової школи А.В. Фурмана, доведено, що засадничим механізмом, який перебуває у фокусі психічної діяльності, є структура вчинку, що містить ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти [17]. Рівень вчинкової зрілості особистості є позицією, з якої розглядаються і тлумачаться всі інші цикли-дійства самотворення особистості [18]. Кожний історичний рівень психології ставить свої акценти у цій циклічній структурі. Так, з переходом до нової концепції чи наукової позиції, вчинок самотворення усе більш змістовно розглядається як логічний осередок саме тому, що як психологічний

феномен він є серцевиною психічного перетворення, поступу самої людини до обрії особистості, індивідуальності та універсуму.

Вчинковий принцип дає змогу бачити логічну структуру психології, вибудувати її циклічну систему, окреслити шлях, яким психологія заглиблюється у власну об'єкт-предметну сферу пізнання, відображає суто психологічні закономірності постання особистості у вирі її спонук, прагнень, домагань, смислових і ціннісних настанов тощо [14]. Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку – це означає осягнути якісно відмінні етапи-цикли становлення самої психології, здійснити реконструкцію її історичного поступу. Саме через структуру вчинку, в постанні його історичного аспекту розвитку людства, відкривається можливість показати достеменні зв'язки психології з іншими формами людської свідомості, висвітлити евристичну взаємодію між ними.

Дослідження актів пізнання людиною світу з позицій постання психології в історико-циклічному дискурсі передбачає певне перенесення в ту чи іншу психологічну систему низки оригінальних ідей і поглядів, віднаходження її логічного осередку, співвіднесення з ним усіх елементів структури системного знання [18]. Вчинок у формовияві центральної ланки внутрішньої логіки науки психології є не лише історичним або суто логічним феноменом, він, крім того, містить у своїй життєвій екзистенції логічне та історичне, ноуменальне і феноменальне. Ось чому саме вчинок, на відміну від інших проявів особистості (поведінка, дія, діяльність, спілкування) репрезентує людину цілісно, “монадно” як мікрокосм і тому цілком може бути віднесений до списку метаісторичних “феноменів вічності” [5, с. 89].

Сучасна психологія особистісного постання відрізняється властивим для неї баченням свого предмету і методу пізнання, специфічною системою раціогуманітарних знань, тематикою і

науковим тезаурусом, характером взаємодії із соціальною практикою, змістом і логікою суперечностей, які вона виявляє, переживає, долає. Так само як психологія в цілому набуває все більш колоритного парадигмального образу, що визначає її специфіку і перспективу подальшого розвитку. Причому будь-яка психологічна парадигма передбачає визначеність й узгодженість позицій тієї чи іншої групи вчених-психологів щодо онтологічного статусу психодуховної реальності, теоретико-методологічних принципів її дослідження та інтерпретації, а також стосовно кола проблем, які варті дослідження в межах цієї парадигми; й одночасно все це залежить від методологічної зрілості її понятійно-категорійної системи. Мовиться про різноманітні парадигми, що виступали у формах детермінізму, емпіризму, асоціанізму, еволюціонізму, функціоналізму, гуманізму чи раціогуманізму тощо, аналізуючи які, є можливість сформулювати уявлення про суперечливу логіку її історичного поступу, визначитись у теперішніх пріоритетах та уявити перспективи подальшого розвитку, що повною мірою стосується і психодуховних запитів самої особистості [17].

Саме такою є вітакультурна парадигма А.В. Фурмана з її циклічно-вчинковим підходом до вивчення особистості [4]. Цей підхід зосереджує увагу не стільки на визначенні вчинків як культурно-історичних зразків чи канонів поведінки, що повинні засвоюватись і відтворюватись новими поколіннями, скільки на визначенні їх як неповторних, творчих, відповідальних душевно-духовних актів, здійснюючи які людина реалізує свою сутнісну могутність, стається як непересічна вільна окультурена особистість і неповторна індивідуальність.

Висновки та перспективи подальших пошукувань. 1. Особистість є результатом психодуховної проекції її власного Я у

соціальне повсякдення, наслідком якого є життєтворення, що постає інтегральним чинником, формою і способом психокультурного розвитку людини. Особистість стається у вчинковій циклічності повсякдення та у процесах рефлексування як унікальної здатності до самовідображення психікою самої себе.

2. Основними методологічними підходами у психологічних дослідженнях людини з її сутнісною організацією є системний, особистісний, раціогуманістичний та діяльнісний, які дозволяють пояснити постання особи у вимірах її суспільно-культурної даності, котра персоніфікованою діяльністю і власними вчинками творить свою одухотворену сутність. Найвагомим для побудови цілісної картини світу в особистісному засвіті людини і поясненню її з холістичних позицій є циклічно-вчинковий підхід А.В. Фурмана та його наукової школи, що має синтетично-синергійний характер і заснований на психософійній теорії вчинку В.А. Роменця. Цей підхід фокусує увагу на особистості, котра спроможна свідомо реалізувати власні моральні імперативи, втілити смислові і ціннісні домагання у буденність, досягти духовних ідеалів у повномірному життєвому просторі самоздійснення.

3. Вчинок як “логічний осередок психічного” (В.А. Роменець) спричиняє долучення людини до системи загальної соціальної культури, де розкривається її потенціал, гармонізуються відносини з довкіллям, здійснюється самоплекання і самовдосконалення. Через його посередництво уможлиблюється усвідомлення дійсності, систематизуються спонуки, життєві переконання, що визначають характер діяльності з подальшою рефлексією діянь і корекцією цільових настановлень самої особистості.

4. Оптимальний шлях пізнання особистості оприявнюється у вчинку її самотворення як способу існування у світі на вищих рівнях

душевно-духовної активності людини, наповненій конкретним життєвим смислом. Цей вчинок – обов'язково високоморальне, відповідальне, вільне, творче діяння; це спосіб автентичного, дійсного, справжнього, повнокультурного буття. В організації циклічного вчинення як вузловому осередку життя виявляється активна, пошуково-пізнавальна взаємодія людини і світу. Вчинок самотворення формує і виявляє найістотніші потенціали особистості, він є результатом взаємного переходу особистості і макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як пошуково-екзистенційний акт самоздійснення людини у вимірах універсальності.

Література:

1. Роменець В.А. Вчинкова організація канонічної психології // В.А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 25-56.
2. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: [Філософсько-психологічні студії] / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 11-36.
3. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.
4. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 18-36.
5. Шандрюк С.К. Психологія професійних творчих здібностей: [монографія] / Сергій Костянтинівич Шандрюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.

8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность./ А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
9. Ломов Б.Ф. Системность в психологии / Б.Ф. Ломов. – М.-Воронеж: АПСН, 1996. – 384 с.
10. Выготский Л.С. Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
11. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука / Петр Яковлевич Гальперин; под ред. А.И. Подольского. – М.: Изд-во “Институт практической психологии”, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1998. – 480 с.
12. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології / В.В. Рибалка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
13. Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 60-74.
14. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: [Філософсько-психологічні студії] / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
15. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості: [Навч. посіб.] / Т.М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
16. Шандрюк С.К. Принципи побудови теоретичної моделі розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів / С.К Шандрюк // Психологія і суспільство. – 2015 – № 4. – С. 83-89.
17. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

18. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.

References:

1. Romenets V.A. Vchynkova orhanizatsiia kanonichnoi psykholohii/ V.A. Romenets // *Psykholohiia i suspilstvo*. – 2000. – № 2. – S. 25-56.
2. Romenets V.A. Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii / *Liudyna. Subiekt. Vchynok.: [Filosofsko-psykholohichni studii]* / za zah. red. V.O. Tatenka. – K.: Lybid, 2006. – S. 11-36.
3. *Psykholohiia vchynku: Shliakhamy tvorchosti V.A. Romentsia: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman*. – K.: Lybid, 2012. – 296 s.
4. Furman A.V. Heneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / *Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo*. – 2013. – № 4. – S. 18-36.
5. Shandruk S.K. *Psykholohiia profesiinykh tvorchykh zdibnostei: [monohrafiia]* / Serhii Kostiantynovych Shandruk. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2015. – 357 s.
6. Anan'ev B.G. *Chelovek kak predmet poznaniya* / B.G. Anan'ev. – L.: Izd-vo LGU, 1968. – 339 s.
7. Rubinshteyn S.L. *Problemy obshchey psikhologii* / S.L. Rubinshteyn. – M.: Pedagogika, 1973. – 424 s.
8. Leontev A.N. *Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost.* / A.N. Leontev. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s.
9. Lomov B.F. *Sistemnost v psikhologii* / B.F. Lomov. – M.-Voronezh: APSN, 1996. – 384 s.
10. Vygotskiy L.S. *Psikhologiya razvitiya cheloveka* / Lev Semenovich Vygotskiy. – M.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Eksmo, 2005. – 1136 s.

11. Galperin P.Y. *Psikhologiya kak obektivnaya nauka* / Petr Yakovlevich Galperin; pod red. A.I. Podolskogo. – M.: Izd-vo “Institut prakticheskoy psikhologii”, Voronezh: NPO “MODEK”, 1998. – 480 s.
12. Rybalka V.V. *Metodolohichni pytannia naukovoï psykhologii* / V.V. Rybalka. – K.: Nika-Tsentr, 2003. – 204 s.
13. Ball H.O. *Do obgruntuvannia ratsiohumanistychnoho pidkходу u psykhologii* / Heorhii Ball // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2004. – № 4. – S. 60-74.
14. Tatenko V.O. *Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasniï psykhologii* / V.O. Tatenko // *Liudyna. Subiekt. Vchynok: [Filosofsko-psykhologhichni studii]* / Za zah. red. V.O. Tatenka.–K.: Lybid, 2006.–360 s.
15. Tytarenko T.M. *Suchasna psykhologhiia osobystosti: [Navch. posib.]* / T.M. Tytarenko. – K.: Marych, 2009. – 232 s.
16. Shandruk S.K. *Pryntsypy pobudovy teoretychnoi modeli rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei maibutnikh praktychnykh psykhologhiv* / S.K Shandruk // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2015 – № 4. – S. 83-89.
17. Furman A.V. *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia : [monohrafiia]* / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s.
18. Furman A.A. *Psykhologhiia osobystosti: tsinnisno-orientatsiinyi vymir: [monohrafiia]* / Anatolii Anatoliiovych Furman. – Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU, 2016. – 312 s.

IV. PHILOSOPHICAL SCIENCES, ART AND CRITICISM

UDC 101:[159.942.3+17]"65"

HISTORICISM COMEDY OF THE EXAMINED LIFE

Ye.V. Grishanova

Donetsk National University, Ukraine, Vinnitsa

The article considers the problem of analysis of the Comedy of life. Shows of the era, from antiquity, srednevekovja, Renaissance, and ending with the present time from the point of view of various scientists. Discusses the approaches of philosophers of the concept of the comic. Analyzed historical and philosophical options for interpreting the analysis of Comedy, as well as the nature of the problem the Comedy of life. It is concluded that the phenomenon of the comic combines the different areas of science and highlights the different levels of funny, from language game to a global philosophical constructs.

Key words: the concept of the comic, humour, laugh, comic analysis, comic elements.

The relevance of the question of historicism the concept of the comic has long been a subject of scientific interest of various scientists (A. Bergson, A. Schopenhauer, Freud, and Bakhtin, V. Belinsky, V. Propp, A. Sycheva). From age to age has varied the features of the comic: and changed reality itself and the source item of the Comedy of the examined life. Throughout the domestic period, the problem of laughter has been the focus of philosophical thought. Interest in the issue of the comic showed almost all of the outstanding thinkers as Ancient Greece and Ancient Rome. During this period, there were a lot of ideas and made a huge

number of observations, predetermined the further development of the concept of the comic.

The aim of our work is the analysis of historicism Comedy of the examined life.

The first known attempt to define the essence of the laughing Democritus were the object of laughter as something minimouse. From this ontological interpretation then deployed epistemological (exposed as an illusion), ethical-axiological (inflated self esteem), aesthetic (minamotrance), rhetorical (the discrepancy between form and content) definitions and interpretation a funny. Today, the concept of the comic is most often used in relation to the arts. But in fact, this General philosophical category, which can be successfully applied in the investigation of many social, political and cultural processes.

Back to the roots of the formation of the comic will help to understand this concept in different periods of life. Laughter is born and exists in the zone of contact: individuals and social groups, cultures and eras. The same contact zone is a concept comic that combines the scope of a wide range of Sciences and highlighted different levels of funny, from language game to a global philosophical constructs. Each of these levels has its own logic and an ability to develop unique associations and the samples are funny. In this proposed model are not closed and not discrete: interacted with each other, updating each other, they form a complex, but coherent system. In ancient Comedy action criticism comes from the perspective of "I", is merged with the society (tribe, Polis). Starting position – the attitude of mocking. In the ancient art had to laugh cults, Branno are mocking images of deities. Ritual laughter of the primitive community were denying and life-affirming beginning, he was aspiring to the destruction of an imperfect world, and its revival on a new basis.

Laughter lives at the formula seacruise and sevorane. This genetaray the creative power of laughter was noticed by people a very long time. What is perceived by us funny, always due to the fact that someone gets in an unpleasant situation. It is crucial not that the person was not lucky, and the fact that it is bad luck negatively characterizes its advantages associated with the status. As a rule, this requires that unpleasant, an absurd result was a consequence of the actions of this man. Trouble is, the incident itself is not funny. Exception – if it confirms the status of a loser. For the ancient Greeks, laughter was isnetwork, joyful, cheerful folk elements. At the origins of the comic exposes essential properties. During festivities in honour of Dionysus the ordinary ideas of propriety were temporarily lost power and established an atmosphere of full freedom. There were conventional world of merriment, ridicule, blatant words and actions. It was a celebration of the creative forces of nature, the triumph of the carnal in man. Laughter is contributed to the primary purpose of the rite is to ensure the victory of the productive forces of life: the laughter and swearing saw iznatoraf force. According to the ancient custom in ancient Greece offended was at the village and told the villagers that live here one who commits indiscretions. In the afternoon neighbors heard repeated, and that the perpetrator was a disgrace. The peculiarities of laughter "KOMOS", apparently took over and the first comic poets, about which we know so little. European Comedy in its origins goes back to the cult of the Greek God Dionysus. Researchers conduct the etymology of the word "Comedy" from the Greek word "KOMOS" and "ode", together meaning "song of the KOMOS" (KOMOS – revelers throng, the procession feasting, a crowd of maskers at the village festival in honour of Dionysus). The actors got its name not from the word "carouse", and from the expression "to wander from village to village" (they ignominiously expelled from the city). On the basis of the phallic

songs megarry created the first Comedy, full of coarse and obscene swear words, known only from the unflattering reviews of her of attic Comedy (especially Aristophanes). Regardless or origin of the word "Comedy" is clear: at the origins of Comedy was cheerful, joyful, an air of life, are no anxieties that knows no moral restrictions and prohibitions.

In different times philosophers in their attitude to the concept of the comic. In antiquity Plato argues that funny weak and unable to retaliate when faced with ridicule. The ignorance of the persons of the powerful – hated, and ignorance of the weak makes them funny. Ridiculous is the ego, where it hurts nobody. Plato said: the ban of "Freeborn men" to engage in "Comedy" and "discovering your knowledge in this area." Reproduction of the comic art (in word, song, dance), according to Plato, "it is necessary to provide slaves and foreign mercenaries." The great philosopher, the representative of the slaveholding aristocracy alien to the democratic nature of Comedy. Funny to Aristotle – area "harmless" violations of ethics. According to Aristotle the free comes the irony, because using it is laughable for their own pleasure, and the fool – nothing else. Ironically Aristotle calls a tinge of laughter caused by Comedy special reception, when we say one thing and pretend another are talking, or when we call any words, opposite meaning of what we say.

In the Middle ages, people's laughter, as opposed to strict ideology of the Church, sounded at carnivals, Comedy performances, and processions on the feasts of "fools", "donkeys", in a parody of the works in the realm of the frivolous-obscene speech, the jokes and antics of jesters, at home, at feasts, with their "bean" kings and Queens. Comedy-festive, informal society – carnival – carries and expresses the folk laugh culture embodying the idea of universal updates. Joyful update – important principle of the aesthetics of comic Laughter is not only executed by the imperfection of the world, but also, washing the world with fresh emotional

wave of joy, transforms and renews it. The carnival fully manifests itself and denies and affirms the power of laughter. M. M. Bakhtin wrote: "...carnival does not know division into performers and spectators. Carnival does not contemplate – it live, all live, because the idea he is a national. While the carnival takes place or for whom no other life, except for carnival. From him nowhere to go, because carnival knows no spatial boundaries. During carnival, you can only live according to its laws, that is according to the laws of carnival freedom. Carnival is universal in nature, it is a special condition of the entire world, its rebirth and renewal, which all are involved" [1, p.10].

In the Renaissance Comedy the art of starting over begins human nature (man as a measure of the state of the world). Cervantes reveals the contradiction of civilization: it is impossible for every person to start all over again, it is necessary to rely on previous culture; on the other hand, the threat of dogmatism culture, its zealous commitment to petrified ideas, inconsistent with contemporary reality. This contradiction can turn into tragedy and Comedy every good endeavor undertaken involuntarily in such a dogmatic way. Over the dreamer don Quixote gravitate moral obligation of chivalry. With all his being, he feels the troubles of the world and, as a knight, considers it their sacred duty "to roam the earth, restoring truth and avenging the wrongs". However, the absurdity of his actions creates a new lie and a new disaster for the people. Sancho Panza, on the contrary, alien book ideas. Live folk wisdom, beliefs, prejudices and misconceptions. There are no global problems that the world is himself and his immediate environment. Sancho Panza sees no need to intervene in itself a reasonable lifetime. For people he has a right to live as they want. Don Quixote and Sancho Panza are two completely different human beginning. However, with all the distinction these people, they both have an amazing human quality – selflessness. And for this

quality we forgive them all their eccentricities and madness. Both the hero and therefore not of this world, that they are better covered by the money-grubbing world. Madman don Quixote is more normal than "normal" people full of greed and lust for power. Cervantes revealed the comic's ability to investigate itself the state of the world, depicting it in a particular perspective, the ability to give an artistic conception of the world, and a giant panorama of life.

In the age of Enlightenment Immanuel Kant reveals the nature of the comic on the example of the anecdote. The punchline, according to Kant, as suddenly strangulated nerves. He wrote: "Laughter understand us especially strong when it is necessary to keep yourself seriously. Laugh only stronger over those who have especially serious. Strong tiring and laughter, like sorrow, allowed tears. The laughter caused by tickling, extremely painful. In addition, over whom I laugh, I can't be angry even if it causes me harm" [5, p. 216].

Talking about modern scientists, laughter is primarily meant as an effective, socially significant weapon in the struggle with false ideals. A. I. Herzen wrote: "Laughter is one of the most powerful weapons against anything that had its day and still holds God knows what, important wreck, making it difficult to grow fresh life and scaring the weak. I repeat that the object on which a person can't smile, without blasphemy, without fear of remorse, fetish, and man is depressed; he is afraid to mix with ordinary objects" [4, p. 367].

V. G. Belinsky wrote: "In the comic work to life for us shows such as it is, to point us to a clear contemplation of life as it should be" [2, p. 50]. In this sense laughter acquires ethical significance as a mechanism of exacerbation and subsequent resolution of contradictions exists and proper in favor of the latter. Real Comedy, according to VG Belinsky, "is to depict the absurdity of life must be the fruit of bitter resentment excited by

the humiliation of human dignity, needs to be a sarcasm, and not by the epigram with convulsive laughter, and not a cheerful smile, should be written bile, and is not diluted with salt, in a word, to embrace life in its highest sense, that is, in her eternal struggle between good and evil, hatred and selfishness".

Domestic aesthetician and scholar of Y. B. Borev has written two books about laughter: "a comic" (1957) and "the Comic" (1970). In the comic, according to the scientist, there are always two opposite principles, "the first of which seems positive and attracts attention, but actually turns into a negative property" [3, p. 178]. Here the author follows in the traditional line of explanation of the comic through the opposite, assuming that all previous theory, oppose the ugly – beautiful, absurd – intelligent, automatic living and so on is true in principle, but reflect only one side of the comic. The comic contradiction, therefore, taken in the widest possible ranges. The inevitable in such cases, the abstraction of a scientist trying to make up for making a comic historical dynamics. The positive pole of the contradiction of the aesthetic ideal – historically changeable, in the same way changes and its opposite.

Y. B. Borev believes that laughter is able to explain numerous white spots of history, showing the true, uncensored and ideological mythologizing identity of spiritual culture. In this respect, especially significant informal humorous testimonies created in the era of totalitarian pressure and falsification of historical facts. In this thesis based research in the field of intellectual folklore of Russia of the twentieth century.

Thus, it can be argued that laughter is born and exists in the zone of contact: individuals and social groups, cultures and eras. The very concept of the comic combines a wide range of areas of science and highlights the different levels of funny, from language game to a global philosophical constructs. Fundamental to native traditions, is to attempt to

consider the historical factor. The great scientists reveal the whole layer, not previously studied European history and culture.

Литература:

1. Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества*. – М.: Художественная литература, 1979 – 341 с.
2. Белинский В.Г. *Полное собрание сочинений* / В.Г. Белинский. Соч. в 13 т. – Т. 1. – М: Издательство Академии Наук СССР, 1953.–562 с.
3. Боров Ю.Б. *Эстетика...* / Ю.Б. Боров. Соч. в 2 т. – Т. 1. – Смоленск: Русич, 1997. – 576 с.
4. Герцен А.И. *О литературе* / А.И. Герцен. – М: Мысль, 1962.– 580 с.
5. Кант И. *Сочинения в шести томах. Том 2.* — М., 1964, 510 с.

References:

1. Bakhtin M.M. *Aesthetics of verbal creativity*. – M.: fiction, 1979 – 341 p.
2. Belinsky, V.G. *the Complete works* / V.G. Belinsky. Op. 13 T. – T. 1. – M: publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1953. – 562 p.
3. Borev Yu.B. *Estetika...* / Y.B. Borev. Op. in 2 volumes – vol. 1. – Smolensk: Rusich, 1997. – 576.
4. Herzen A.I. *About literature* / A.I. Gertsen. – M: Thought, 1962.–580 p.
5. Kant I. *Works in six volumes. Volume 2.* — M., 1964, p. 510

УДК 791.83

**ДИАГНОСТИКА АКТЕРСКОЙ ОДАРЕННОСТИ БУДУЩИХ
АРТИСТОВ ЦИРКА В ПРОЦЕССЕ ВСТУПИТЕЛЬНЫХ ЭКЗАМЕНОВ**
кандидат искусствоведения, Малыхина М.А.

Киевская муниципальная академия эстрадного и циркового искусств,
Украина, Киев

В статье рассматривается проблема диагностирования актерского потенциала абитуриентов, поступающих на цирковые специализации. Автор анализирует традиционную процедуру профессионального отбора будущих артистов цирка и предлагает варианты усовершенствования этой процедуры с учетом специфики циркового искусства.

В частности, автором акцентируется внимание на необходимости создания условий для проявления креативности и творческой инициативы в процессе сдачи экзамена по мастерству актера; рассматривается возможность проведения актерского тура на основе специальных тестовых упражнений; приведены примеры заданий, предлагающихся абитуриентам Киевской муниципальной академии эстрадного и циркового искусств.

Ключевые слова: диагностика актерской одаренности, цирк, креативность, актерское мастерство, профессиональный отбор.

Candidate of art criticism, Malykhina M.A. Diagnostics of the actual perfection of future circus artists in the process of introductory examinations/ Kyiv Municipal Academy of Variety and Circus Arts, Ukraine, Kiev

The article deals with the problem of diagnostic the actor's potential of entrants who enter to the circus specializations. The author analyzes the traditional procedure of professional selection of future circus artists

and offers options for improving this procedure, taking into account the specifics of circus art.

In particular, the author focuses on the necessity to create conditions for the manifestation of creativity and creative initiative in the process of passing the exam in the skill of the actor; consideration is also being given to the possibility of conducting an actor's tour on the basis of special test exercises; given examples of assignments offered to the academy entrants of the Kiev Municipal Academy of Variety and Circus Arts.

Key words: diagnostics of actor's giftedness, circus, creativity, actor's skill, professional selection.

Вступление. Одним из приоритетных направлений развития циркового искусства на современном этапе является усовершенствование процесса профессиональной подготовки творческих кадров для цирка, в частности, актуальной остается необходимость эффективного отбора абитуриентов, поступающих на цирковые специализации.

Проблема диагностики актерских способностей в процессе профессионального отбора изучалась театральными педагогами (Александровской М., Гиппиусом С., Грачевой Л., Захавой Б., Зоном Б., Кохом И., Петровым В., Табаковым О., Толшиным А., Шангиной Е. и др.), психологами (Ананьевым Б., Выготским Л., Дементьевой К., Рождественской Н., Якобсоном П. и др.), практиками театра, эстрады и цирка. Однако, можно констатировать недостаточное внимание к изучению процедуры профессионального отбора будущих артистов цирка на заключительном этапе – туре по актерскому мастерству.

Целью статьи является изучение отдельных аспектов проблемы диагностирования актерского потенциала абитуриентов, поступающих на цирковые специализации. Основные задачи: поиск

альтернативных форм проведения вступительного экзамена по мастерству актера с учетом специфики дальнейшей профессиональной деятельности артистов цирка; акцентирование внимания на необходимости создания условий для проявления креативности и творческой инициативы в процессе сдачи экзамена по мастерству актера.

Важный вклад в изучение психологических особенностей художественной деятельности артистов цирка был сделан Дементьевой К. По мнению ученой структура творческого потенциала артистов цирка «включает в себя четыре основных компонента: креативность, индивидуальные особенности, способности, социально-психологические проявления индивидуальности» [1, с. 62]. Главным компонентом в структуре творческого потенциала Дементьева К. называет креативность как интегральную характеристику личности. Следовательно, важным моментом в процессе творческих вступительных экзаменов является именно поиск и отбор креативных личностей, способных к творчеству, к самостоятельному поиску и решению сложных художественных задач.

Креативность (от англ. creative – творческий) – творческие способности индивида, которые характеризуются готовностью к созданию принципиально новых идей, которые отличаются от традиционных или принятых схем мышления и входят в структуру личности как независимый фактор, а так же способность решать проблемы, которые возникают внутри статических систем [2, с. 28].

По мнению специалистов в области арт-терапии Гранье Ф. и Гейрала Л. креативность – это потенциальная склонность к творчеству, которой владеет каждый индивид и которая может проявляться в соответствующих условиях. Однако, арт-терапевты

обращают внимание на невозможность «измерить креативность», указывая, что это делает творческое поведение непредсказуемым, завораживающим и не поддающимся воспитанию и образованию [3, с. 133–134].

Рассмотрим традиционную процедуру сдачи вступительного экзамена по мастерству актера для абитуриентов цирковых специализаций с точки зрения создания условий для проявления креативности. Творческие вступительные экзамены по специальности «Артист цирка» состоят из трех туров. На первом – оценивается внешний вид и физическая форма будущих студентов, на втором – абитуриенты демонстрируют некоторые трюки или трюковые комбинации в определенном цирковом жанре. Следует заметить, что эти два этапа профессионального отбора являются существенным материалом для наблюдения и информацией к размышлению. Абитуриенты достаточно уверенно чувствуют себя в обычном режиме разминки и выполнения определенных трюков, а, следовательно, выглядят и ведут себя свободнее и органичнее, чем во время выполнения своего небольшого актерского репертуара. Преподавателю по мастерству актера целесообразно делать заметки по каждому из абитуриентов, ведь эта информация может быть полезной на последнем творческом туре.

На этапе сдачи экзамена по актерскому мастерству, как правило, у педагогов, которые набирают курс, уже складывается вариант «списка зачисленных», появляются замыслы номеров для будущих студентов. Однако, «актерский» тур иногда приносит сюрпризы. Например, абитуриент, который демонстрировал на первых турах отличную физическую подготовку и выполнял сложные трюки, вдруг проявлял неспособность к исполнению литературного материала и не мог ответить на элементарные вопросы

экзаменаторов, т. е. демонстрировал неготовность к обучению в ВУЗе. И, наоборот, абитуриент, не вызывавший особого интереса экзаменационной комиссии на первом и втором турах, вдруг оказывался ярким и выразительным исполнителем этюда, уверенно выполнял дополнительные творческие задания, демонстрировал достойный уровень культуры чтения литературного материала

Одним из спорных, на наш взгляд, вопросов является упор вступительной программы на словесное действие. Абитуриенты, поступающие на цирковые специальности, как и поступающие в театральные учебные заведения, готовят стихотворение, басню, монолог, песню, хотя основой их профессиональной деятельности в большинстве случаев будет не словесное действие, а трюк. Бесспорно, отбор репертуара и культура исполнения произведений определенным образом характеризует поступающего, однако, насколько точно? Наиболее выигрышно смотрятся те абитуриенты, которых к поступлению готовили специалисты, но за «поставленными» стихами и баснями трудно разглядеть личность исполнителя и сделать верные выводы об уровне его креативности, о способности к творческой самостоятельности и инициативе.

Кроме того, отсутствие чтецкой практики, дефекты речи, которые не являются препятствием для деятельности артиста цирка, могут мешать абитуриенту полностью раскрыть свой творческий потенциал. Не помогает и возможность продемонстрировать этюд на оправданное молчание, ведь только единицы, готовясь к вступительным экзаменам, достаточно четко представляют себе по каким творческим и композиционным законам строится этюд. По сути от абитуриента требуют сделать то, что будет составлять содержание обучения по мастерству актера весь первый курс.

Пытаясь помочь абитуриентам преодолеть скованность и раскрыть творческий потенциал преподаватели предлагают дополнительные задания. Например, абитуриент, исполнявший стихотворение Франко И. «Сыплет снег», монотонно читал произведение и, волнуясь, вообще забыл текст. Однако, на предложение вылепить из этого снега снеговика он охотно откликнулся и воссоздал процесс создания снежной фигуры, забыв о мышечных зажимах и волнении. В процессе этой актерской зарисовки абитуриент продемонстрировал готовность к неожиданностям, фантазию, умение воодушевляться творческими задачами и актерскую заразительность. Одним из дополнительных творческих заданий, может быть предложение «станцевать» стихотворение или басню, но подобного рода творческую задачу целесообразно предлагать абитуриентам, которые ранее занимались хореографией.

Полезным также может быть заимствование опыта Шангиной Е., Александровской М., Петрова В., которые предлагают дополнить творческие экзамены проведением занятия по актерскому мастерству. По мнению специалистов, в процессе выполнения упражнений, индивидуальных или групповых заданий «определяется действенность воображения, эмоциональное отношение к вымыслу, способность общаться в предлагаемых обстоятельствах, чувство юмора» [4, с. 147]. Кроме того, преподаватель может определить способны ли будущие студенты приложить усилия для выполнения сложного задания, могут ли отказаться от выполнения какого-то упражнения, которое показалось им слишком сложным, неудобным, смешным и т. п.

В качестве тестовых заданий, на наш взгляд, вполне уместно использовать упражнения из арсенала актерского психотренинга для первого семестра обучения: «Разминка в образах», «Узкий мостик»,

а так же авторские упражнения «Фантазии на тему», «Пластические диалоги», «Театр абсурда» и др. (Подробное описание упражнений и примеры выполнения из практики работы автора со студентами Киевской муниципальной академии эстрадного и циркового искусства представлены в учебно-методическом пособии «Актерское мастерство артиста цирка: теоретические заметки практика» [5]).

Выводы. Способность к мгновенному отклику и реализации поставленного творческого задания, умение предложить интерпретацию одного и того же материала в разных знаковых системах, на наш взгляд, могут раскрыть творческий потенциал абитуриента лучше, чем исполнение литературного произведения. Разработка программ тестовых актерских занятий, на наш взгляд, эффективнее для более конкретного и качественного отбора в процессе вступительных экзаменов. Остается отметить, что проблема диагностики актерской одаренности артистов цирка в процессе вступительных экзаменов, является интересной и актуальной научно-педагогической задачей.

Литература:

1. *Дементьева К. Г. Креативність в структурі творчого потенціалу артистів цирку / К. Г. Дементьева // Креативність і творчість. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка» – Тематичний випуск №1 / К.: Гнозис, 2009. – С. 56 –62.*
2. *Дементьева К.Г. Психологические особенности художественной деятельности артистов цирка: монография / К.Г. Дементьева. – Киев: КНТ, 2015. – 216 с.*
3. *Рождественская Н.В., Толшин А.В. Креативность: пути развития и тренинги / Н.В. Рождественская, А.В. Толшин. – СПб: Речь, 2006. – 320 с.*

4. Рождественская Н.В. *Диагностика актерских способностей* / Н.В. Рождественская. – СПб: Речь, 2005. – 192 с.

5. Малихіна М.А. *Акторська майстерність артиста цирку: теоретичні нариси практика: навч.-метод. посіб.* – Київ: Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, 2017. – 100 с.

References:

1. Dementieva K.H. *Kreatyvnist v strukturi tvorchoho potentsialu artystiv tsyrku* / K.H. Dementieva // *Kreatyvnist i tvorchist.* – Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Seriya «Sotsiologhiia. Psykholohiia. Pedagogika» – Tematychnyi vypusk № 1 / K.: Hnozys, 2009. – S. 56 –62.

2. Dementeva K.G. *Psikhologicheskie osobennosti khudozhestvennoy deyatel'nosti artistov tsirka: monografiya* / K.G. Dementeva. – Kiev: KNT, 2015. – 216 s.

3. Rozhdestvenskaya N.V., Tolshin A.V. *Kreativnost: puti razvitiya i treningi* / N.V. Rozhdestvenskaya, A.V. Tolshin. – Spb: Rech, 2006. – 320 s.

4. Rozhdestvenskaya N.V. *Diagnostika akterskikh sposobnostey* / N.V. Rozhdestvenskaya. – Spb : Rech, 2005. – 192 s.

5. Malykhina M.A. *Aktorska maisternist artysta tsyrku: teoretychni narysy praktyka: navch.-metod. posib.* – Kyiv: Nats. akad. ker. kadriv kultury i mystetstv, 2017. – 100 s.

UDC: 7.01/.09

**SCENIC-PLASTIC STUDIES IN THE CONTEXT OF ART CRITICISM
SCIENCE: THEATRICAL STUDIES, CHOREOLOGY AND BALLET
STUDIES, CIRCUS STUDIES, VARIETY STUDIES**

Ph.D. in Art, Associate professor, Denys Sharykov

Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the theory of scientific research in the field of Art criticism (Study of Art) in particular the theatrical art and choreography. Scientific research on theatrical studies, circus, variety studies, as well as choreology and ballet studies.

The research on this problem is analyzed. The peculiarities of art studies in scenic and choreographic art are revealed. The directions of research in the theater, circus, stage, ballet have been specified and defined.

Specific characteristics of scientific research in acting, directing, pantomime, circus and variety genres, ballet art and dance forms are indicated.

Key words: scenic art, theater, direction, circus, variety, ballet, choreography, art criticism (study of art), scientific research, art, science, theatrical studies, choreology and ballet studies, circus studies, variety studies.

Formulation of the problem

The relevance and problems of the article is interesting because for the first time in art criticism (study of art) studies of Ukraine, the features and characteristics of theater studies, circus studies, variety studies, ballet studies in the context of scenic and choreographic art are touched upon.

The purpose of the article – is to analyze and define the features of the scenic-plastic sciences in the context of art criticism (study of art) today in Ukraine.

According to the purpose of the article, the following tasks are **defined**:

- to give an analysis of scientific research in this field;
- to define art science in the context of their specific theory and scenic-plastic visual representation;
- to highlight the specifics of scientific directions in theater studies, circus, variety studies, choreology and ballet studies.

Analysis of research

The first attempts to create theories of art criticism (study of art) made in a day of antiquity by Plato and Aristotle, Pausanias, Pliny the Elder. The principles of this direction, took place on the day of the Renaissance by Giorgio Vasari, Augustino and Anibal Karachi. In a day of contemporary times, the theory and history of art dealt with Johann Winckelmann, Dini Diderot, and Gotkold Lessing. In the XIX–XX centuries the theory of art, science, which has a number of schools and directions, has been widely developed. Fundamental research in the field of theory and art history is represented by Wilhelm Lubke, Anton Springer, Karl Verman, Eugene Viollet-le-Duc, Gaston Masper, Jacob Burckhardt [1, p. 97–100].

Scientific research on this problem is fragmentarily considered in scientific works – E. Kuznetsov, S. Makarov, M. Malykhina, S. Shumakova.

Statement of the main material

Art criticism or Study of Art – the humanities, studying the patterns of the functioning of art in artistic culture, combines the history, theory and artistic practices of art, as well as artistic criticism. Art criticism

is a complex of scientific disciplines for study and research of the art of society as a whole, their connection and reality, the combination of the form and content of artwork.

Art criticism in the stage and choreographic arts also studies theatrical studies, circus studies, variety studies, choreology and ballet studies. The theory of art is closely connected with aesthetics, studies the laws of the development of art, the connection between content and form in art. The history of art gives a description, analysis and interpretation of works, reveals the progressive development of art. Art criticism carries out a theoretical and historical analysis of artistic works, evaluates them [1, p. 57].

Theatrical studies – art of science in the field of theatrical art. The ***subject of research*** is the history and theory of theater as a special field of artistic culture.

The study of theater as a specific social institution and manifestations of theatricality in other forms of art. An analysis of the theatricalization of public life. Research of the aesthetic and artistic qualities of the theater as an art form, its historical and style patterns, historical and individual style features of drama, directing and acting. Analysis of the specific nature of individual epochs and areas of development of the world theater, the work of outstanding figures in theatrical art. Development of questions of development of national and professional theater, perfection of actor and director's technique [2; 5 p. 167].

Directions of research – *dramaturgical direction* – studying of features of stylistics and composition of dramatic works in the aspect of their scenic embodiment.

Director's direction – the study of the creative heritage of outstanding directors. Regularities of historical and style development of theatrical direction, features of its technique.

Stenographic direction – the study of the material culture of the theater, that is, the subject of the presentation, in particular the features of makeup, mask, doll design (for puppet theater), the composition of the stage space as a factor in the organization of performances.

The direction of acting – an analysis of the performance aspects of the theatrical performance, the system of theatrical roles, the factors of the actor's personal personality.

Sociological direction – the study of the audience of the theater, its role in the formation of theatrical actions as accomplices, the behavior of etiquette, conditioned by theatrical actions, the development of rituals.

Interdisciplinary direction – research of interaction of theater with other kinds of art, first of all with music (in genres of musical theater and in applied musical genres) and with fine arts (in the organization of scenic space).

Choreology and Ballet Studies – art of science, which studies choreographic culture and art in a complex of its specific, genre and style manifestations, as well as patterns of choreographic and artistic creativity, its kinship with other kinds and genres of art (theater, circus, stage, performance), as well as the humanities: Culturology, philosophy, aesthetics, psychology. Also with sports and physical culture – aerobics, fitness, pilates.

Directions of research:

Choreographic art as an integral part and its place in the world artistic culture and modern scientific discourse.

Ontological-theoretical and methodological foundations of choreology and ethnochoreology, as well as the development of a conceptual-categorical apparatus and specific professional terminology.

Update the historical base for the study of choreographic art (folk, classical, modern, ballroom dance).

Actual aspects and problems, philosophy, ontology, aesthetics, psychology of ballet art of Ukrainian and world choreographic art.

Classification of types, types and genres of choreographic art and culture during evolutionary processes and stylistic modifications from classical to postmodern and popular subculture.

Semiotics of the dance language and the principles of constructing the spatial-plastic forms of choreographic compositions.

Innovative theatrical techniques in the preparation of teaching staff of the choreographic education of Ukraine.

Problems of the integrity of dance schools and the formation of a repertoire in a choreographic collective [3, p. 231; 4].

Circus studies – art of science the subject of which is the history and theory of the circus as a kind of art and a special field of artistic culture, as well as artistic practices. Study of the aesthetic and artistic qualities of the circus as an art form, its historical and style patterns, historical and individual style features of drama, directing and acting. Historical analysis of the specific nature of individual epochs and areas of development of the world circus.

Directions of research: directing direction – study of the creative heritage of outstanding directors of the circus, as well as the laws of historical and style development of circus directing [5, c. 145].

The *direction of performing skills* is the analysis of performing aspects of circus genres – gymnastics, acrobatics, power of balancing,

clowning, dressing, as well as circus performances and factors of personal personality.

The *stenographic direction* is the study of the material culture of the circus, that is, the subject of the presentation, in particular the features of the make-up, mask, the design of the stage, the arena, the composition of the stage space as a factor in the organization of performances and performances.

Variety studies – art of science the subject of study which is the history and theory of variety art as an art form, as well as artistic practices. Study of aesthetic and artistic qualities of the variety, its historical and style patterns, historical and individual style features of drama, directing and acting. Historical analysis of the specific nature of individual epochs and areas of development of the world variety [4, p. 138].

Directions of research – performing skills – analysis of performing aspects of variety genres – pantomimes, illusions and manipulations, dolls on the variety, contemporary variety dance, talking genre on the stage and entertainers.

The *director's direction* is the study of the creative heritage of outstanding stage directors, as well as the laws of the historical and style development of variety directing.

The *stenographic direction* – the study of the material culture of the variety, that is, the subject of the presentation, in particular the features of the make-up, the design of the stage, the composition of the stage space as a factor in the organization of performances.

Conclusions.

Thus, having examined today's plastic sciences in art history, we can say the following:

In the scientific substantiation of plastic arts – theater, choreography, circus, variety, their theories and history are highlighted; study of their

types, styles, genres and forms; the study of their communication with other sciences in the socio-cultural process and the synthesis of the arts; building forecasts and improving the study of plastic arts in contemporary art culture.

References:

1. *Ginot Isabelle. Un labyrinthe dance. – Paris: Centre national de la dance, 1983. – 304 p.: ill.*
2. *Goldenberg R.L. Performance Art: from Futurisme to the Present / Goldenberg R.L. – Singapore: Thames & Hudson world of art, 2000. – 232 p.: ill.*
3. *Graig Dodd. Le monde du ballet postmoderne / Graig Dodd – Paris: Bordas, 1995. – 183 p.: ill.*
4. *Mattingly Moran K. Couture choreography/ Mattingly Moran K. // Dance teacher, 2001. – № 10. – P. 56–58.*
5. *Marselle Mitchel, Ginot Isabelle. La Dance au XXe siecle / Marselle Mitchel, Ginot Isabelle. – Paris: Bordas, 1995. – 264 p.: ill.*
6. *Le Moal Philippe. Dictionnaire de la dance / Le Moal Philippe. – Paris: Larousse, 1999. – 864 p.: ill.*
7. *Le Theatre Moderne II. Depuis la deuxieme guerre mondiale – Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1973. – 345 p.*
8. *Magyar es Fr. Transes: danse contemporain en France et en Hongrie / Magyar es Fr., Tancmevészeti K. – Budapest: Theatre contemporain de la danse, 1992. – 117 p.: ill.*
9. *Felciano R. Blurring the Lines. The Nzamba lela, an Aka Pygmy troupe, joins Alonso King & his company for a word premiere / Felciano R. // Dance Magazine, 2001. – № 10.*

POLITICAL SCIENCES

УДК: 316.322

РЕПУТАЦІЯ ЯК ЧИННИК МІЖПАРТІЙНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Буряченко О.В.

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова,
Україна, Київ

доктор політичних наук, Корнієнко В.О.

Вінницький Національний технічний університет, Україна, Вінниця

Розглядається розуміння репутації політичної партії як суспільно-політичного феномена. Показано, що управління репутацією політичної партії — найважливіша передумова політичного успіху. Проаналізовано чинники репутації політичної партії, які складають конкурентне поле у міжпартійних стосунках у передвиборчий період. Охарактеризовано підходи до визначення структури репутації політичної партії.

Ключові слова: репутація, політична партія, структура репутації, чинники репутації.

Doctor of Political Sciences, Kornienko V.A., Buryachenko O.V. Reputation as a factor of inter-party competition / Vinnitsa National Technical University, Ukraine, Vinnitsa; National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine.

An understanding of the reputation of the political party as a socio-political phenomenon is considered. It is shown that managing the reputation of a political party is an important prerequisite for political success. The factors of reputation of a political party, which make up a competitive field in inter-party relations during the pre-election period, are

analyzed. The approaches to determining the reputation structure of a political party are described.

Key words: reputation, political party, reputation structure, reputation factors.

Постановка проблеми. Події Майдану, Революція гідності, російська агресія у Криму та конфлікт на Сході України спричинили суттєві зміни щодо ставлення українських громадян до політичних партій. Тому сьогодні стрімко зростає зацікавленість і стурбованість керівництва політичних партій тим, як вони сприймаються своїми виборцями, та й в цілому громадянами України.

В якості робочої гіпотези висловимо думку: сьогодні очевидним є те, що час імпровізацій в партійному будівництві поступово проходить як і час його політичної реклами і піару. Якщо сучасний бізнес як і раніше немислимий без інтегрованих маркетингових комунікацій, то сучасні політичні партії потребують принципово нових підходів до розв'язання проблеми позиціонування в просторі своєї життєдіяльності. Тому важливою складовою партійного екстер'єру залишається дискурс щодо позиціонування політичних партій на політичному ринку, який передбачає формування в свідомості громадськості стійкого і, перш за все, позитивного образу самої партії.

Ще у «домайданний» період багато хто поділяв думку, що сила політичної партії фактично дорівнюється її репутації. Сьогодні це не так. Саме в цьому контексті формування позитивної репутації політичної партії за допомогою інших чинників стає все більш необхідною для сталого, значного і тривалого її успіху на політичній арені. Отже, якщо раніше йшлося про своєрідну боротьбу між політичними партіями за допомогою різних політичних технологій («білих», «сірих», «чорних» тощо), то сьогодні можна говорити, що в

основі такої боротьби лежать, перш за все, імідж політичної партії і її репутація [1].

Більш того, оцінюючи імідж політичної партії, ми часто маємо на увазі перш за все її репутацію в суспільстві. Тому управління репутацією — найважливіша передумова політичного успіху, оскільки позитивна репутація є свідченням того, що політична організація має унікальну і ефективну зброю, що дозволяє їй успішно вести конкурентну боротьбу на політичному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема репутації в науковій літературі набула особливої популярності лише наприкінці ХХ ст. На більш ранніх етапах суспільно-політичного розвитку методологічні засади формування репутації були закладені в класичних працях Платона, Аристотеля, Плутарха, Н. Макіавеллі, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ф. Честерфілда й ін.

Надалі помітну роль в теоретичній розробці проблеми формування і функціонування особистісної репутації зіграли праці західних політологів і політичних психологів. Серед них роботи Ф. Грінстайн, Д. Кіндера, А. Міллера, С. Фіске, присвячені питанням сприйняття політичних лідерів масами; дослідження С. Верби, Д. Вінтера, А. Кемпбел, Н. Ная, Д. Маклелланда і Дж. Аткинсона, присвячені проблемі мотивації політичної участі; роботи Г. Олпорта, Е. Богартуса, Ю. Дженінгса, що займаються атрибуцією рис, які необхідні лідеру тощо. Але у вітчизняній політичній науці інтерес до поглибленого вивчення репутації як державних діячів так і політичних організацій сьогодні тільки з'являється. Звідси і недостатня кількість наукових досліджень, що висвітлюють цю проблему.

Виходячи із цього, **основною метою** наукової статті є аналіз конструктивних параметрів політичної репутації, які складають

конкурентне поле у своєрідній боротьбі політичних партій між собою у період виборчих кампаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тлумачний словник С. Ожегова й Н. Шведова визначає репутацію як «придбану кимось-чимось громадську оцінку, спільну думку про якості, достоїнства і недоліки кого-чого-небудь» [2, с. 666]. Поняття «репутація» завжди пов'язане з певною системою цінностей, яку поділяє певна група людей, тому в однієї й тієї ж політичної партії може бути абсолютно різна репутація серед громадян. Отже, репутація є категорією суто раціональною, яка формується на основі досвіду взаємодії громадян із політичною партією, на доказових аргументах, усвідомленому зіставленні або на оцінках авторитетних експертів.

Проектуючи ознаки репутації в площину партійної конкуренції, можна виявити, що сучасні партії в повній мірі відповідають критеріям, що дозволяє визначати їх репрезентативні, символічні та структурні якості. Розглядаючи репутацію як фактор міжпартійного протистояння, який особливо в передвиборчих період в різній мірі впливає на прийняття рішення громадянами про надання переваги тій чи іншій політичній силі, слід логічно припустити, що роль цього «інструмента» згодом буде все більше зростати. Причиною цього є те, що з розвитком засобів масової комунікації (перш за все Інтернету), конфіденційна інформація, яка ще порівняно недавно була доступною невеликій кількості людей, стає надбанням все більш широких мас. У свою чергу, їх думка може суттєво впливати на розвиток і статус громадського суб'єкта, яким є політична партія.

Якщо говорити в цілому, то у громадській думці сформовано образ політичних партій України із їх відповідним поділом на дві категорії — «провладні» й «опозиційні». Тобто, провладні партії — виразники інтересів крупного олігархічного капіталу. Разом із тим, асоціювання

партій у суспільній свідомості з олігархічними фінансово-промисловими групами, особами з сумнівною репутацією сприймається негативно [3]. Запобігти зростанню негативного сприйняття партій можна завдяки продуманій кадровій політиці, прозорій фінансовій діяльності, увазі до потреб як усього суспільства, так і окремих соціальних груп. В інтересах самих партій подбати про забезпечення і виконання рішень, необхідних для підвищення прозорості партійних фінансів та запровадження механізмів фінансування статутної діяльності партій з державного бюджету [3, с. 48].

Можливість захисту власних інтересів більшість громадян пов'язує саме з опозиційними партіями. Провладним політичним силам громадяни приписували: у соціально-економічній політиці – державне сприяння крупному національному бізнесу, посилення прав роботодавців порівняно з найманими працівниками, підвищення податків для всіх громадян, підвищення комунальних цін і тарифів, підвищення пенсійного віку тощо.

Опозиційні партії скоріше асоціювалися із захистом громадян з низькими доходами, прав найманих працівників, сприянням розвитку малого та середнього бізнесу, стримуванням зростання цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, «олігархів» [4, с.6].

Для того, щоб визначити яким чином репутація може бути використана в конкурентній міжпартійній боротьбі, слід розглянути структуру самої репутації. При цьому слід відразу ж зазначити, що загально визнаної структури репутації не існує. Перш за все, слід умовно говорити про існування ядра і периферійної області репутації політичної партії. Ядро — найбільш стійкий структурний компонент репутації, який відображає певне цілісне уявлення про партію і

одночасно є носієм колективної пам'яті про неї. Саме ядро слід вважати ціннісною основою репутації: воно залишається незмінним і безпосередньо формується на основі фундаментальних цінностей, які сповідує політична партія. Зміст ядра репутації — це інтерпретація громадської думки, тих складових культури, які становлять принципи та закономірності раціональної критичної оцінки. Тобто, це навіть не стільки думки і цінності, скільки набір фундаментальних принципів і закономірностей. Цілісність і стабільність ядра репутації політичної партії прямо пропорційна цілісності і стабільності самого суспільства [5].

Якщо говорити конкретно, то здається беззаперечною теза, що саме довіра до політичних партій є ядром їх репутації. Чим вище впевненість громадян у задоволенні з боку політичної партії значущих для кожного соціальних очікувань і потреб, тим вище репутація партії, а отже, тим більше громадян віддадуть свої голоси на виборах за цю конкретну політичну силу. Згідно соціологічних опитувань, ситуація дещо інша. Серед мотивів голосування на виборах 2014 р., довіра до політиків-лідерів партії складала 34%, чітке формулювання партією її завдань — 33%, віра в спроможність партії здолати економічну кризу — 32%, здатність реально покращити життя людей — 26%, представництво партією інтересів таких людей «як я» — 23% [3, с. 143].

Станом на вересень 2016 р. в Україні зареєстровано 344 діючі політичні партії, що в кілька разів перевищує показники у інших державах Східної Європи. Але на початку 2017 р. в країні вперше за час після Євромайдану майже 80 % населення, за даними опитування Центру Разумкова, в принципі не довіряла партіям [6, с. 255]. Найчастіше, на думку експертів, жодній з політичних партій не притаманні такі якості: «уміння і бажання захищати інтереси свого

виборця, «електорального ядра» (37%); «уміння виробити чітку програму дій» (29%); «наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави» (22%) [3, с. 94].

Щодо периферійної області репутації політичної партії, то тут слід мати на увазі набір чинників і показників, які складають основу для оцінки громадянами її діяльності в суспільстві. На відміну від ядра, периферійна область є більш лабільною і мінливою. В цілому вона являє собою сукупність показників, за якими можна оцінити репутацію політичної партії. Зміст периферійної області — результат критичного аналізу діяльності політичної партії, заснованого на раціональному сприйнятті дійсності. Ймовірно, що слід врахувати діалектичний взаємозв'язок ядра і периферії репутації політичної партії в тому сенсі, що задані ядром особливості та закономірності периферійної області можуть бути істотно скориговані. Ядро репутації формується культурою і визначає зміст периферійної частини репутації. При формуванні периферійної області репутації культура виступає контекстом, в рамках якого оцінюється об'єкт.

У свою чергу і репутація виступає структурованим і структуруючим елементом соціального простору, виступає інструментом культури і одночасно може провокувати зміни в культурі. Отже, зв'язок культури і репутації необхідно розглядати як взаємодію і взаємовплив.

Проаналізуємо деякі підходи до визначення структури репутації політичної партії. Наприклад, російська дослідниця К. Белевська [7] умовно виділяє такі підходи:

1. Факторний підхід, за яким репутація представлена як синтетична категорію, сукупність чинників і особливостей політичної партії, що оцінюються аудиторією або громадськістю. Репутаційний чинник — це проведення конкретних справ, за якими громадяни можуть скласти репутацію політичної партії. Прихильники цього

підходу пропонують широкі переліки чинників, які можуть бути взяті до уваги при формуванні репутації. Саме в рамках цього підходу можна судити про відмінності в сприйнятті одних і тих же цінностей різними аудиторіями, в різний час і в різному контексті.

2. Комунікаційний підхід, виходячи з якого в структуру репутації вписуються такі категорії як «ідентичність», «імідж» і «бренд». Цінність такого підходу полягає в розмежуванні цих близьких по суті понять і вписування їх в загальне проблемне поле, а також у привертанні уваги дослідників до необхідності розробки єдиної комунікаційної стратегії при управлінні репутацією [8].

3. Соціокультурний підхід, в контексті якого репутація політичної партії являє собою певний соціальний феномен, що має свої закономірності і механізми існування. В рамках цього підходу репутація політичної партії розглядається як соціальна реальність, «соціальне уявлення», символічний капітал або соціальний інститут.

Які ж критерії і чинники слід покласти в основу оцінки репутації політичної партії? Їх досить багато. Це, наприклад, тривалість існування на політичній арені, масштаби діяльності, наявність постійного електорату, висунення на керівні пости членів партії, що мають позитивну персональну репутацію, авторитет лідера партії, соціально-політична відповідальність, і, перш за все, за передвиборчі обіцянки.

Перелік критеріїв не може бачити стабільним. Він схильний до модифікацій, пов'язаних як зі зміною зовнішньої політичного середовища, так і системи суспільних цінностей і запитів громадян України. Також не має сенсу говорити про одну, раз і назавжди складену репутацію політичної організації.

Висновки. В якості висновку слід зазначити, що постановка репутації в соціальний і історичний контекст обумовлює їх крихкість:

жодна репутація не вічна і носить тимчасовий характер, жодна з них не є універсальною, бо носить локальний характер. Репутації постійно піддаються ерозії і знищенню як на місцевому, так і на глобальному рівні, особливо якщо технічний прогрес і розвиток засобів масової інформації розширюють і прискорюють поширення оцінок. Всякий раз потрібно уточнювати, в очах якої аудиторії склалася репутація політичної партії, тому кожен раз вона може мати кілька різних репутацій. Таким чином, в контексті відносності репутації, слід додати, що тут дуже важливі часові та просторові параметри.

Способів підтримки репутації десятки, якщо не сотні, проте в Україні, на жаль, довгий час було якось взагалі не прийнято піклуватися про підтримку доброї репутації в її загальнолюдському розумінні. Фактично не існує жодної політичної партії в Україні, у якій би існувала офіційна програма із захисту репутації та поліпшення її характеристик [9].

Отже, цілком логічно зробити висновок і про те, що якщо політична партія хоче мати і повністю використовувати свою стратегічну перевагу, вона повинна формувати позитивну репутацію про себе не тільки в очах своїх стабільних прихильників, а й в очах широкої громадськості.

Література:

1. Корнієнко В.О. *Технології визначення кількісного рівня репутації політика (політичної партії) [Текст] / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк, А. А. Шиян // Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі: монографія. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009.— С. 102-123.*
2. *Толковий словарь русского языка: [Текст]: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Рос.*

акад. наук, Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова. — 4-е изд., доп. — М.: Азбуковник, 2002. — 944 с.

3. Корнієнко В.О. Олігархізація влади [Текст] / В.О. Корнієнко // Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник / І.Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов [та ін.]; за наук. редакцією Н. Хомі. — Львів: Новий Світ-2000, 2015. — С. 199.

4. Національна безпека і оборона. — 2015. — № 6-7.

5. Яковлева Е.Л. Репутация и социальные роли [Текст] / Е.Л. Яковлева // Политический маркетинг. — 2004. — № 7. — С. 25.

6. Корнієнко В.О. Партийна ідеологія: система цінностей або синдром «суспільної кататонії»? [Текст] / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк, О.В. Буряченко // Гілея: збірник наукових праць [гол. ред. В. М. Вашкевич]. — К.: ВІРУАН, 2017. — Вип. 117. — С. 253–260. — Режим доступу:

<http://www.gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=141>

7. Белевская Е.С. Репутация как социокультурный феномен: механизмы и взаимовлияние культуры и репутации [Электронный ресурс] / Е.С. Белевская. — Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_23072130_89513223.pdf. —

Название с экрана.

8. Корнієнко В.О. Репутація як складова політичної комунікації [Текст] / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк // Політологічний вісник. — Київ: ІНТАС, 2011. — Вип. 52. — С. 320–328.

9. Денисюк С.Г. «Персоніфікація» vs «репутація» у політичному контексті математичного моделювання виборчих переваг [Текст] / С.Г. Денисюк, В.О. Корнієнко, А.В. Слободянюк // European Political And law Discourse. — 2016. - Vol. 3, iss. 2. — P. 165–171.

References:

1. Korniienko V.O. *Tekhnolohii vyznachennia kilkisnogo rivnia reputatsii polityka (politychnoi partii) [Tekst]* / V.O. Korniienko, S.H. Denysiuk, A. A. Shyian // *Modeliuvannia protsesiv u polityko-komunikatyvnomu prostori: monohrafiia*. — Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia, 2009.— S. 102-123.
2. *Tolkovyii slovar russkoho yazyka: [Tekst]: 80000 slov y frazeolohycheskykh vyrazhenyi* / S.Y. Ozhehov, N.Yu. Shvedova; Ros. akad. nauk, Yn-t rus. yazyka ym. V.V. Vynohradova. — 40-e yzd., dop. — M.: Azbukovnyk, 2002. — 944 s.
3. Korniienko V.O. *Oliharkhizatsiia vlady [Tekst]* / V.O. Korniienko // *Suchasna politychna leksyka: entsykloped. slovnyk-dovidnyk* / I.Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H.V. Shypunov [ta in.]; za nauk. redaktsiieiu N. Khomy. — Lviv: Novyi Svit-2000, 2015. — S. 199.
4. *Natsionalna bezpeka i oborona*. — 2015. — № 6-7.
5. Yakovleva E.L. *Reputatsiia y sotsyalnye roly [Tekst]* / E.L. Yakovleva // *Polytycheskyi marketynh*. — 2004. — № 7. — S. 25.
6. Korniienko V.O. *Partiina ideolohiia: systema tsinnostei abo syndrom «suspilnoi katatonii»? [Tekst]* / V.O. Korniienko, S.H. Denysiuk, O.V. Buriachenko // *Hileia: zbirnyk naukovykh prats [hol. red. V.M. Vashkevych]*. — K.: VIRUAN, 2017. — Vyp. 117. — S. 253–260. —
Rezhym dostupu:
<http://www.gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=141>
7. Belevskaia E.S. *Reputatsiia kak sotsyokulturnyi fenomen: mekhanizmy y vzaymovlyiane kultury y reputatsyy [Elektronnyi resurs]* / E.S. Belevskaia. — Rezhym dostupa:
https://elibrary.ru/download/elibrary_23072130_89513223.pdf. —
Nazvanye s ekrana.
8. Korniienko V.O. *Reputatsiia yak skladova politychnoi komunikatsii [Tekst]* / V.O. Korniienko, S.H. Denysiuk // *Politolohichni visnyk*. — Kyiv: INTAS, 2011. — Vyp. 52. — S. 320–328.

9. Denysiuk S.H. «Personifikatsiia» vs «reputatsiia» u politychnomu konteksti matematychnoho modeliuvannia vyborchykh perevah [Tekst] / S.H. Denysiuk, V.O. Korniienko, A.V. Slobodianiuk // *European Political And law Discourse*. — 2016. - Vol. 3, iss. 2. — P. 165–171.

CONTENTS

I. ECONOMICAL SCIENCES

- Problems for improvement areas inventory for enterprises** 4
S.O. Oliynyk
- Accounting analytics of public government procurements under information technologies** 14
Ph.D. in Economics, Associate Professor, Maria Pysmenna

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

- Development of communicative skills as a condition of formation of social and professional maturity of vocational education students** 28
Olha Koptyeva
- Aspects of training ecology students using information and communication technologies** 44
M.Y. Kupchak
- Improvement of criteria and indicators of educational levels of future nurses professional activities: the results of the investigation** 53
I. Lukashchuk
- The hierarchic vector of didactic concepts** 66
PhD in Philological Sciences, M. Sokol

III. PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Results of the study of psychological features combatants before and after participating in hostilities

Ph.D in Psychological Sciences, Associate professor, 78
R.P. Popeliushko

Reflexive substantiation of methodological approaches to cognition of personality 92

Doctor of Psychological Sciences, professor S.K. Shandruk, PhD in Psychological Sciences, Associate professor A.A. Furman

IV. PHILOSOPHICAL SCIENCES, ART AND CRITICISM

Historicism comedy of the examined life 108
Ye.V. Grishanova

Diagnostics of the actual perfection of future circus artists in the process of introductory examinations 116
Candidate of art criticism, Malykhina M.A.

Scenic–plastic studies in the context of art criticism science: theatrical studies, choreology and ballet studies, circus studies, variety studies 124
Ph.D. in Art, Associate professor, Denys Sharykov

POLITICAL SCIENCES

Reputation as a factor of inter-party competition 131
Doctor of Political Sciences, Kornienko V.A., Buryachenko O.V.